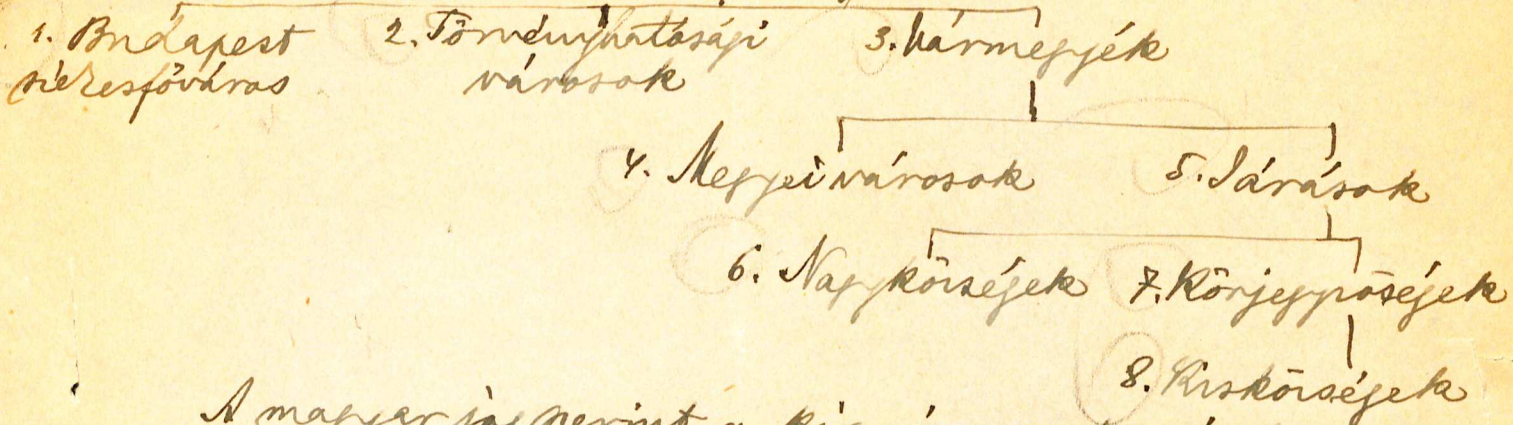

Magyarország

A magyar jog szerint a kis- és nagyközségek járási kötelekbe tartoznak, amely járástok a vármegyének területi alfelosztásai. A megyei város egy tekintendő, onint egyetlen községet álló járás, a törvényhatósági város pedig úgy, mint egyetlen községet álló vármegye. A vármegyének, valamint a községeknek és városoknak önkormányzatuk van, a jármegyének dekoncentrált szerve.

A Magyar Királyság társadalmi érdekét virszálatá tárgyul nem egy községet, hanem egy egész járást vett. A választás a Die Wahl fiel auf den Landkreis Tata, dessen Sitz an der Eisenbahnlinie Budapest-Wien, 75 Kilometer von Budapest entfernt, liegt. Sein Gebiet beträgt 69.309 Hektar, seine Einwohnerzahl 71.740, die 26 Gemeinden bilden. Sein Gebiet ist theils flach, und zur landwirthschaftlichen Bestellung geeignet, theils hügelig, und mit Wäldern bedeckt. Die Bevölkerung ist nach Konfession, Nationalität und Profession gemischt. Auf seinem Gebiete befinden sich Grassgrundbesitzer, Grasspächter, sowie ein grosses Kohlenbergwerk, das zu Tatahánya, das auch verschiedene industrielle Unternehmen schuf, und zusammengefasst über 10.000 Angestellte beschäftigt. A járás tehát a virszálat céljára változtatásigénél fajra igen alkalmas volt.

A felvétel 1836. évben történt. Abban a királyi társadalmi érdekét virszálatá vértésével annak tanácsgeografus, nociografus, ethnografus, mérnök, történész) vették mint is e népből több köröket tölthettek a helyszínen. A felvétel jelent meg 378 lapon és 130 melléklettel. A német kiadás a német nyelvű kötetben vértés elhagyta, de az összes mellékletet megtartotta.

H. A. Madocser.

A felvétel 1956. nyarán kezdődött. Abban a Közigazgatástudományi Intézet tanársegédei és e célra beosztott, vagy felkért szakemberek (tiszti orvos, geográfus, szociográfus, etnográfus, mérnök, történész) vettek részt és evégből több hónapot töltöttek a helyszínen.

A munkamenet három szakaszra oszlott:

- I. előkészület,
- II. felvétel,
- III. feldolgozás.

Ezeket részletesen ismertetjük nem csak azért, mert ez munkánk helyes megítéléséhez szükséges, hanem azért is, hogy az adatok útbairgázításul szolgálhassanak azok számára, akik más járások hasonló feldolgozására óhajtanak vállalkozni.

ad I. Az előkészítés lényege az, hogy a helyszínen való munka és az ottani emberekkel való érintkezés előtt összegyűjtünk minden adatot, ami szükséges az általános tájékozódás, az elindulás céljára és ahhoz, hogy kellő kritikával és bizalmatlakeltő tájékozottsággal léphessünk fel a közigazgatás különböző közegeivel szemben az adatgyűjtés során. Erre annál inkább szükség van, mert tapasztalat szerint a legjobb közigazgatási tisztviselők is gyakran szubjektíve ítélik meg ügykörüket és sokszor csak meglepően pontatlan ismeretekkel rendelkeznek ügykörüket illető, fon-

tos tények tekintetében is. Az előkészület részben már közzétett, részben közzé nem tett, de hozzáférhető adatok megszerzéséből és előzetes feldolgozásából áll.

A közzétett adatok:

- a) könyvészetiak,
- b) statisztikaiak,
- c) térképek.

A közzé nem tett, de hozzáférhető adatok:

- d) statisztikai,
- e) levéltári, irattári adatok (minisztériumokban, hivatalokban, az Orsz. Levéltárban stb.).

Célszerű, ha a fenti helyeken megszerzett anyag összeállítása és feldolgozása a tulajdonképeni felvételt megelőzi, mert ennek ismeretében a helyszínen adódó kérdések jobban megfigyelhetők és a kutató biztos alapokra támaszkodva kezdheti meg munkáját.

Az előkészület további cselekményei a helyszíni felvétel megszervezésére vonatkoznak. Ehhez tartozik a szorosabban vett kutatás előkészítése. Ez abból áll, hogy az előreláthatóan szükséges és megszerzhető adatokhoz nyomtatványokat készítünk, nehogy azoknak a helyszínen való megrajzolása az akkori munkát gátolja. Számlálólapok, összesítő kimutatások előre való megtervezése és kellő példányszámban való elkészítése itt a feladat. Szükséges azonkívül, különösen nagyobb területre kiterjedő kutatáshoz, megfelelő alaptérképek megtervezése és kellő példányszámban való sokszorosítása. Erre azért van szükség, mert mind a felvétel, mind pedig az általános szemlélet munkáját megkönnyítjük, ha megszokjuk a vizsgálandó területet szintétikusan, térképről nézni, hogy térképben tudjunk gondolkodni. Így az összefüggéseket és az egyes jellegzetességeket sokkal hamarabb fedezzük fel, és rögzítésük is könnyebb. Az alaptérképek elkészítésénél figyelemmel kell lennünk arra, hogy milyen témák kerülnek, illetve kerülhetnek vizsgálat alá. Egyes témákhoz kis-, másokhoz nagyléptékű alaptérképre van szükség.

A témák túlnyomó részére azonban elegendő részint egy 1:75.000-es léptékben elkészített és a részletes térképnek csak egyes legfontosabb adatait magában foglaló alaptérkép, részint pedig egy 1:200.000-es léptékben elkészített alaptérkép, amelyen csak a község határok és a községek helye és neve nyert feltüntetést.

Az előkészülethez tartozik a kutatás feltételeinek a biztosítása. Ez részint a szükséges engedélyek, illetve hatósági támogatás megszerzéséből, részint pedig az ott tartózkodással kapcsolatos kérdések elintézéséből (elhelyezés és ételmezés biztosítása stb.) áll.

Ezzel egyidejűleg készítenődő el, különösen nagyobb területre kiterjedő és több munkatársat foglalkoztató vizsgálatnál, a felvétel időbeli terve, a vizsgálat alá kerülő községek sorrendjének, az egy-egy községre fordítandó időnek stb. megállapítása, s egyben a felvétel költségvetésének elkészítése és a fedezetről való gondoskodás.

ad II. A felvétel a helyszínén történt. A megindulás az volt, hogy az Intézet igazgatója a járás főszolgabírája által tartott jegyzői értekezleten, amelyen az összes községi jegyzők és körjegyzők résztvettek, megismertette a felvétel célját és programját, és egyúttal bemutatta munkatársait. Ugyancsak közölte azt, hogy azonos kérdőívekkel fognak a munkatársak minden jegyzői irodában megjelenni és a jegyzőktől csak azt kéri, hogy az irattárból és nyilvántartásaikból a válaszok megszerzéséhez szükséges anyagot bocsássák rendelkezésre és más kérdésekre is a felvilágosításokat megadni szíveskedjenek. A cél ezzel az volt, hogy a felvétel a közigazgatásnak és a közigazgatás közegeinek munkát ne jelentsen, hanem a felvételt az Intézet saját személyzete végezze el. Ez a szervezési mód teljesen bevált: egyrészt az anyaggyűjtés aránytalanul gyorsabban elkészült, mintha a jegyzőknek kellett volna rendes hivatali elfoglaltságukon felül is elvégezniük, másrészt a munka sokkal egyöntetűbb, mert csak három munkatárs végezte, akik mindegyikének a 26 községből 8-9 községet kellett végigjárnia és felvennie. A község nagysága és a szerint, hogy a munkában mennyi volt már a gyakorlatuk, több-kevesebb napot kellett egy községre fordítaniok. Átlagban minden községre egy hét esett. A tartózkodás összes költségeit az Intézet fedezte és tilos volt akár szállásra, akár étkezésre a jegyző, vagy más községi szerv meghívását elfogadni. A munkát minden községben dr. Kiss István tanársegéd indította meg, és az Intézet igazgatója is a munka folyamán minden községet ismételtén felkeresett. Így jött létre az általános adatgyűjtés.

Külön végezte dr. Nyáry András tisztiorvos a közegészségügyi felvételt és evégből szintén bejárta az összes községeket, sőt egy híján a járás területén lévő összes uradalmi majorokat is. Ugyancsak külön járták a járást a geografusok és etnografusok, akik részben, mint Elek Péter és Gunda Béla, gyalogvándorlással tanulmányozták a terepet, részben pedig, mint dr. Fél Edit, néprajzi felvétel végett megtelepedett egy-egy községben, pl. Koeson nyá-

ron 5 hetet töltött, majd oda télen további 2 hétre visszatért. A mezőgazdasági felvétel céljából Elek Péter, valamint Lovász László és Gróber Gyula gazdasági tanárjelöltek 1938. tavaszán külön bejárták az összes községeket és elkészítették a mezőgazdasági művelés alatt álló egész határnak részletes, dűlönként felvett térképeit. Egyúttal megállapították a gazdálkodás módjait.

Ugyancsak külön végezte a bányász népesség tanulmányozását dr. Hilscher Rezső egy. magántanár, valamint a történeti kutatásokat dr. Révhelyi Elemér és dr. Kring Miklós.

Ezalatt dr. Kiss István a járási főszolgabírói hivatalnak és a járásban található dekoncentrációs állami szerveknek működését tanulmányozta és az azokra vonatkozó adatokat gyűjtötte össze, valamint ő végezte a komplikáltabb felvételeket, így a Magyar Általános Kőszénbánya Társaság (MAK) tatabányai igazgató-ságánál.

Az összes munkatársak a nagyjelentőségű úttörő munka teljes átértésével, lelkesen, fáradhatatlanul és tudásuk legjavát nyújtva végezték a munkát, amelyből mindnyájan sokat is tanultak. A helyszíni kiszállások és tartózkodások költségeit az Intézet megtérítette, de napidíj felszámításának nem volt helye. Az Intézet igazgatója összes kiszállásait saját költségére végezte.

ad III. A feldolgozás munkáját elsősorban a követendő módszertani megfontolások határozták meg. Ezekről alább lesz szó. A munkába olyan munkaerőket is bekapcsoltunk, akik a felvételezésnél nem játszottak szerepet. Kisebb jelentőségű technikai munkálatok voltak ezek: megadott számítások elvégzése, megtervezett rajzok kidolgozása. Erre a célra egyetemi hallgatókat vontunk be, akik közül a számítási munkálatokat előzőleg díjtalanul működtek közre, a rajzok kidolgozását pedig díjazott műegyetemi hallgatók végezték. Az egyes külön szakismeretet kívánó anyagot az dolgozta fel, aki annak felvételezését végezte. Ezek a munkálat gerincét tevő közigazgatási anyaggal együtt egységesen dolgoztattak fel e kötetben. Ezt a munkát az Intézet igazgatójának irányítása alatt dr. Kiss István végezte.

T. módszer
1937

A nehézség elsősorban abban jelentkezik, hogy kiválasztjuk azokat az adottságokat, tényeket, amelyeknek ismerete a közigazgatás eredményességének megállapításához szükséges.

Az adottságokat a maguk őszinte és leplezetlen valóságában kell bemutatni. Ennek a szabatos kimutatása csak a *quantitatio módszernek* szigorú keresztülvitelével lehetséges. A társadalmi tudományok jelenlegi állása szerint a kvantitatív módszer keresztülvitele csak a tények minél nagyobb számban történő észlelése alapján történhetik. A nagyszámú észlelést pedig a statisztikai módszerek alkalmazása teszi értékesíthetővé. Eppen ezért összes tényeinket igyekeztünk statisztikai sorokba foglalni. A szűkebb értelemben vett statisztika, vagyis a tényeknek számoszlopokban és számsorokban való kifejezése egymagában még csak a statisztikai gondolkodásban járatosak számára mond valamit. Ezért a statisztikai analízis munkájára is szükség van. Ezt a statisztikai analízist két különböző úton igyekeztünk megvalósítani. Egyfelől a **matematikai** statisztikának *korrelációs eszközeivel*, másfelől pedig a *grafikus ábrázolás* felhasználásával. A különböző tények közötti összefüggéseket kétségtelesen a korrelációs számítások mutatják ki a legszabatosabban. Ez azonban hosszadalmas és nem egy esetben igen bonyolult számításokat tesz szükségessé. S emellett még ott van — emberekkel lévén dolgunk — a kiszámíthatatlan változó tényezők elég nagy sokasága, ami problema-

tikussá teszi a matematikai statisztika eszközeinek alkalmazásából előálló valószínűséget, illetve újabb és szintén elég komplikált valószínűségszámításokat tesz szükségessé. Ezeknek a kiküszöbölésére, illetve az összefüggések könnyebb kimutatására, alkalmaztuk a grafikus ábrázolást. Ennél, a jelenségekkel általában tisztában lévő szem könnyen állapíthatja meg a grafikusan lerögzített tények közötti összefüggéseket. Ezt annál is inkább tehetjük, mert mind soraink, mind pedig grafikus ábrázolásaink nemcsak egy időpontra rögzített tényeket, tehát statikus sorokat tüntetnek fel, hanem tekintettel az élet dinamikus természetére, több ilyen sor összevonásából keletkezett, egymástól meghatározott időkkel elválasztott tényekből alkotott, ú. n. *dinamikus sorokat* is. Ezek jelentőségét az adja még, hogy míg a statikus sorok egy időpontra lerögzítve a maguk összeségében a vizsgált tényhalmaz *keresztmetszetét* adják, addig a dinamikus sorok ugyanennek a *hosszmetszetét*. Ennek jelentőségére nem kell külön rámutatnunk.

Ábrázolásaink részint térképi, részint két tengelyű pont, vonalas, vagy síkfelületű, részint háromtengelyű pont-ábrák.

A térképi ábráink több csoportra oszthatók:

1. Egy tényezőnek (rendszerinti viszonyszámoknak) a jellemző eltéréseit az egyes községi területek színskálája szerinti jelzéssel tüntettük fel.

2. A szervezeti határbeosztás tényeit, valamint az egyes szerveket megfelelő ideogrammok és határvonalak alkalmazásával tüntettük fel.

3. A népesség, terület egészének egyes szempontok szerinti megoszlását (pl. vallás, művelési ág, jegyzők irodai munkaterhe stb.) területarányos idomokkal (kör, négyszög) s azokon belül a megoszlás kimutatásával (körszektor, négyszögrészek) tüntettük fel. Ezeknél az ábráknál az idom által elfoglalt terület jelenti a népesség, terület stb. egészét, az egyes részidomok (körszektor, négyszögrészek) pedig a jelmagyarázat szerinti megoszlást (pl. katolikusok, szántóterület, adóra eső munkateher stb.).

4. A népesség összetételében népszámlálásonként beállott változásokat egymás mellé rakott oszlopokkal tüntettük fel, amikor is az egyes népszámlálásonkénti népességet az egyes oszlopok, az akkori életkori és foglalkozási megoszlást pedig az oszlopokon belüli színeltérések mutatják. Ehhez hasonlóan tüntettük fel az egyes birtokcsoportok területén belül jelentkező művelési ágbeli megoszlást is. Ezeknél tehát tulajdonképpen két tengelyű síkfelületű ábrázolásokat vittünk rá térképekre.

5. Egyes tényezőket, amelyeknél a területi megegyezés is fontos volt, területhűen vittünk rá a térképre (Isochron térképek, a mezőgazdasági termelés intenzitása, a nagybirtokok elhelyezkedése, útviszonyok stb.).

A különböző összefüggések grafikus kimutatására a térképeinken is gondot viseltünk. Ezt részint az alapterület színskálájának behozásával és erre területarányos idomok ráhelyezésével értük el (pl. a hat éven aluli gyermekek egészségügyi gondozása, vagy a földbirtok tagoltsága és átlagos területe), részint pedig a

fig.

(Pl. 55, 66, 89, 91, 2. 10. ábrák)

62, 119. 2.

T (P. 12. k. abra),

területarányos idomok (körök) mellé rajzolt kísérő körvonalak alkalmazásával (pl. az össznépesség és a képviselőtestület vallási, anyanyelvi stb. megoszlásának egybevetése).

marad

A kéttengelyű ábrázolást vonalakban dinamikus sorok (népmozgalmi változások időbeli kimutatása), pontokban egyes különböző tényezők közötti összefüggések (a 20 éven aluliak aránya egybevetve a nőtlen-hajadonok arányával), idomokban egyes tények (a jegyzői irodák kapcsolatai a magyar közigazgatás szerveivel, a kihágási bűncselekmények havonkinti megoszlása stb.) lerögzítésére használtuk.

Lo

(100 k. abra)

d (101 k. abra)

A háromtengelyű ábrázolást¹ három tényező összefüggéseinek statikus és dinamikus kimutatására (a népesség megoszlása főkorcsoportok, főfoglalkozási ágak szerint, az ezekben beállott változások stb.) használtuk fel.

Egyes tényeknél az összefüggéseket a grafikus ábrázoláson kívül korrelációs sorok készítésével is igyekeztünk kideríteni. Különösen olyan tényeknél, ahol a grafikus ábrázolás segítségével megállapítható összefüggések nem adtak kielégítő feleletet.

Az összefüggések vizsgálatánál semmi előfeltevésünk nem volt. Ezzel akartuk kiküszöbölni a kutatás előfeltevéseiből származó hibákat. Ennek következtében az összefüggéseket kénytelenek voltunk minden elképzelhető ténycsoportra vizsgálat alá venni. Ez hosszadalmas, aprólékos munkát igényelt, amelynek nagyon gyakran csak negatív megállapítás lett a következménye.

Külön módszertani problémát jelentett a közigazgatás szervezetére, működésére és költségeire vonatkozó tények vizsgálata. Itt a statisztikai módszert, különösen a szervezet vizsgálatánál, már kevésbé lehet alkalmazni, mint az adottságoknál. Elsősorban itt is a szervezési tények grafikus lerögzítésével és ennek a logikai analizisével dolgoztunk. Másrészt pedig az egyes szervek közötti kapcsolatokat igyekeztünk tartalmilag is bemutatni, részint típusügytáblázatokkal és azok statisztikai kiértékelésével, részint pedig az összefüggések és kapcsolatok mértékének a megállapításával.

Magától értetődik, hogy a közigazgatás jelenségeit, legyenek azok akár szervezeti, akár működés- vagy költségbeliek, igyekeztünk az élet adottságaival minden vonalon korrelációba hozni. A közigazgatás és a közönség egymásrahatásának a tényeit és erősségét tudtuk így a társadalmi tudományokban elérhető legnagyobb szabotossággal kimutatni.

¹ A háromtengelyű ábrázolást N. Krebs módszerénél alapján készítettük. Ez azon a geometriai tényen alapul, hogy az egyenlőoldalu háromszög bármely pontjának a három oldaltól való távolságának összege állandó. Vagyis bármely ponttól az egyes oldalakra húzott merőlegesek összege egyenlő az egyenlőoldalu háromszög magasságával. Ha ezt a távolságot 100-zal tesszük egyenlővé, az egyes pontoknak a helyzete egyszerre három viszonyszámot tüntet fel (pl. az őstermelő, az iparforgalmi és a kultúrreteg aránya az összes népességben, stb.) és így több népcsoportnak, vagy több területnek az egymással való egybevetésére kiválóan alkalmas. Természetesen csak ott, ahol a megoszlás három logikus csoportra vonható össze.

Thérmi

{ A nyomtatott lapról. }

Die Verwaltung besteht nun der Menschen willen. Dadurch aber, dass mit Beginn der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts das Ideal des Rechtsstaates zur souveränen Geltung gelangte und nun dieselbe Zeit zugleich das System des Berufsbeamtentums sich allgemein verbreitete, bestand die Möglichkeit und die große Gefahr, dass der Gesichtspunkt des Publikums vor den Augen der Verwaltung verblasst. Sie hielt nicht das Publikum, sondern die Rechtsregel vor Augen, sprach nicht über die Leistung, sondern über das Postulat der Rechtsregel, und vernachlässigte die Erfolge von den Erfordernissen nicht zu unterscheiden. So wurde es der Verwaltung zur Gewohnheit, das Leben ausschliesslich vom eigenen Gesichtspunkt aus zu betrachten und sah sich nicht von aussenher, mit den Augen des Publikums. Die Verwaltung ist den Menschen aber von aussenher gesehen soviel wert, wie ihre Leistungen, und nicht soviel, wie sie den Rechtsregeln nach

[Nach einer sehr eingehenden nov. 12-18 gépiert általapról.]

III. A Magyar Királyság tudományi Intéret által meg-
zett virszálat a királyság és az embernek viszonyának
megállapítására volt beállítva. En irában elint ered-
ményeit a fentiekben jellemeztük.

As a tény aronban, hogy a királyság állapotáról
és működéséről eredménytelőtől ~~vértetés~~ diagnózis-
kéntet, az Intéretet adta a helyetbe juttatta, hogy a the-
rápia ~~teljes~~ és ekköréit is meg tudja jelölni. Ezek két-
szélemül nem csak jogiak, hanem sokkal nagyobb mér-
teken nevelésiek, gazdaságiak, közeleisé-
nyei ~~tervez~~, műnaki stb. ~~feladatok~~ és ilyen
szaktudást és módszereket tesznek közzé. Bár a kirá-
lyság működésében jog mindig van, de egyből nem,
jogok kielégítési nem tudja. A jog ^{rend} nem primár műk-
ködés. A jog forma is keret, a tartalom: a Leistung az
eredmény. A közeleisé nagy része nem jogszerű. Mégis

A KÖZIGAZGATÁS ÉS AZ EMBEREK.

30. §. Eredmények és tanulságok.

Irtta: MAGYARY ZOLTÁN

I.
Azok a gazdag adatok, amelyeket az előző fejezetekben a tatai járásról összegyűjtöttünk és azoknak feldolgozása, azt a célt szolgálják, hogy egy járás természeti adottságait és életviszonyait annyira feltárjuk, hogy a közigazgatást teljes környezetével együtt vizsgálhassuk. A bevezetésben tárgyalni exakt módszerrel határoztuk meg egy időpontra vonatkozólag mindazokat a tényeket, amelyek valamely szempontból jellemzők, és ilyen módon való kifejezésre alkalmasak. Ezáltal elértük azt, hogy a szubjektivitást és a becslést a lehető legteljesebben kiküszöbölve a tényekre támaszkodunk. Állítások helyett megállapítások, becslések és feltevések helyett tapasztalati adatok sorakoznak és azokból indukcióval nyert értékítéletekre törekedtünk. Ezért viseli a mű azt az alcímet, hogy *ténymegállapító tanulmány*.

A megállapítások a maguk összességében a tatai járás közigazgatásának keresztmetszetét, oly részletes feltárását, röntgenszerű átvilágítását adják, amilyen mértékű megismerésére eddig egyetlen *ekkora* közigazgatási egységnek sem jutottunk el. A tanulmány ezáltal a tudományos irodalomban egyedülálló és úttörő kísérletet jelent. Kimélyítette a közigazgatásunkra vonatkozó tudásunkat oly fokig, amelyet eddig megközelíteni nem tudtunk.

Hátra van az, hogy elvégezzük azoknak a végső következtetéseknek a levonását, amelyek a rendelkezésre álló anyagból a tanulmány tárgyát, a *közigazgatás és az emberek viszonyát* illetőleg levonhatók. Ez a feladat háromrétű:

1. Ténymegállapítások magára a közigazgatásra vonatkozólag, mert ez is kihat az emberekre.

2. Ténymegállapítások a közigazgatás és az emberek viszonyára vonatkozólag.

3. A megállapítások vizsgálata az eredményesség (értékmegállapítás) szempontjából.

II. A közigazgatás vizsgálatánál, illetve értékelésénél különböztetnünk kell:

1. a közigazgatás szervezete tekintetében azok közt a szervek közt, amelyek a járásban működnek, ideértve az állami és az önkormányzati szerveket, köztük a községeket is, és azok közt amelyek a járásban működő szervek előljárói (vármegye, pénzügy-

igazgató, vármegyei tisztiorvos, vármegyei gazdasági felügyelő, tankerületi kir. főigazgató, miniszterek stb.);

2. a közigazgatás működése tekintetében aközt, amit a közigazgatás azért tesz, mert azt számára általános jogszabály vagy konkrét szolgálati parancs (elöljáró, felsőbb hatóság rendelete) elrendeli, amiben tehát végrehajtó szerv, és aközt, amit saját kezdeményezésére tesz, anélkül tehát, hogy magát felsőbb utasítással fedezhetné.

ad 1. A közigazgatási szervezet nagy jelentőségű megállapításokra nyújt alapot.

A járás területi formája olyan, hogy két község: Gyermely és Szomor, nyúlványt alkotnak, amely a járás testétől elgravitál. Az izochron térképek mutatják, hogy a járás székhelyétől mennyivel távolabb vannak és azt mennyivel nehezebben közelíthetik meg, mint a járás többi községei. A gazdasági kapcsolataiknak vizsgálata pedig azt mutatja, hogy azok Zsámbék és Budapest felé legerősebbek. A tatai járáshoz való tartozásuk tehát erőltetett és a közönség szempontjából nem a legkedvezőbb. Jobb megoldás lenne az átcsatolásuk Esztergom vármegye esztergomi járásához, és még jobb megoldás átkebelezésük Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyébe és becsatolásuk a budakörnyéki járásba. Viszont a Komárom vármegye szomszéd gesztesi járásába tartozó Bokod, Császár, Szend és Szák községeknek a tatai járáshoz való átcsatolása ezek számára jelentene a mostaninál erősebb járási kapcsolatot.

Szervezeti probléma a járás összeépült községeinek közigazgatási egyesítése is. Tata és Tóváros egyesítése egy nagyközséggé e tanulmány készítésének ideje alatt már megtörtént. Az egyesítés mellett szólt, hogy több mint 12.000 lakossal bíró község lett, amely érdekeit nagyobb erővel tudja védeni és saját ügyeinek megoldását nagyobb méretben, egységes terv szerint, kevesebb igazgatási költséggel, magasabb színvonalra tudja fejleszteni. Az összeépült községek közti surlódási felület megszűnt és a városias fejlődés kedvezőbb feltételei nyíltak meg. A fő tényező, amely az egyesítést eddig akadályozni tudta, az Eszterházy-féle hitbizománynak a községek belterületén való oly kedvezőtlen elhelyezkedése, amely határeset a magyar közigazgatásban, mert hozzá közelálló eset egy sincs több. (L. a túloldali térképet.)

A másik hasonló eset Tatabánya, Bánhida és Felsőgalla teljes összeépülése és Alsógalla szoros kapcsolata. A négy község lakossága 1900-ban, a MÁK bányájának megnyitását követő első népszámláláskor 9.657 lelket tett ki, ma pedig 35.146 lelket tesz ki. Fejlődésüket tehát nyilvánvalóan a bányának köszönik, a bánya életüket is teljesen egybekapcsolja. Ennek dacára a közigazgatás erről a kapcsolatról máig sem vett tudomást, a négy községet önállóan meghagyta, és bár össze vannak épülve, még egységes úthálózatuk sincs és az egységes fejlődésnek tervei is hiányoznak. A járások lélekszáma az országos átlag szerint 40.000 körül van. A tatai járásé most 71.000. De ha figyelembe vesszük azt a nagy növekedést, amit a bányatelep okozott, az majdnem az egész eltérést megmagyarázza. Ha megtörténik a négy bányaközségnek

ELSŐ KÖNYV.

A közigazgatás alapjai.

ELSŐ FEJEZET.

A közigazgatás területi alapjai.

1. §. A tatai járás földrajzi helyzete.¹

I. A két magyar Alföld között, szorosán véve egyik medencéhez sem tartozó, változatos kistájak sorozata alkot átmenetet. Ennek a változatos tájsorozatnak egy csoportját fogja össze a *tatai járás közigazgatási határa* anélkül, hogy ezeket a tájakat szorosabb egységbe kapcsolná és elválasztaná a környező rokonterületektől. (Lásd az 1. alatt csatolt térképet.)

A tatai járásban háromféle tájtípust különböztethetünk meg: nyugaton *dombos* tájat, keleten medencékkel tagolt *hegyi* tájat, a kettő között egy *völgyi* tájat találunk. (Lásd 1. sz. térképet)

Axjux A járás határai délen és keleten egybeesnek a megyehatárral s így a történelem folyamán csak a megyehatárral együtt változtak. Nyugaton ellenben gyakrabban változók.

A járás területének kialakulására legnagyobb hatással az tatai Esterházy birtok volt.

~~járas területe közti összefüggés után nyomozunk.~~ Az uradalom területe egy 1769-ből való és a 2. sz. alatt csatolt térkép szerint — leszámítva természetesen Kömlőd nemes községet és néhány kisebb birtokot — megfelel a járás zömének, a földrajzilag egységesnek felfogható részének. Nem tartozik az uradalomhoz az a négy keleti község, amelyek — mint később látni fogjuk — úgyszólván idegenek a járás testében és másfelé vonzódnak. Mivel azonban ez a négy község a megyéhez tartozik, csak ehhez a járáshoz kerülhetett.

Az egységesnek felfogható Esterházy uradalom súlypontja a völgyi táj, jellemző, telepített nemzetiségi községeivel. De ide tartoznak a völgyre nyíló hegyi községek is, valamint a dombi tájak néhány községe, amelyek a tatai piacnak és szellemi gócpontnak a vonzási körébe tartoznak.

Lényegesen megváltozik a helyzet századunkban, a bányavidék rohamos fejlődése következtében. Ma ott tartunk, hogy gazdasági súly, népszám szerint mindenképen a Bánhida-Felsőgalla közti iparvidéken van a járás súlypontja. A hirtelen kifejlődött fogyasztó-központ új és erős szálakkal kapcsolta magához a

szomszédos községeket. Az eddigi Tata—Környe—Oroszlány tengely helyébe a Tóváros—Bánhida—Felsőgalla lépett. A fejlődés eredménye pedig az, hogy a járáson belül az eddigin kívül még egy központ, a bányavidék fejlődött ki, amely a régítől természetesen lényegesen eltér. Ma ezek körül csoportosulnak a járás községei, amint azt jellegzetesen ábrázolja a 3. sz. alatt csatolt térkép. De ma is, ugyanúgy mint a múltban, idegen a járás testétől az északkeleti négy község, melyeket tarthatatlan közigazgatási határok választanak el természetes életterüktől és kényszerítenek a tatai járásba.

A népesség.

2. §. A település.

A terület és a népesség egymással való kapcsolatát illetően foglalkozni kívánunk:

1. a népesség elhelyezkedésével,
2. a népsűrűség alakulásával ~~községenként,~~
3. az egyes települések és a táj egymáshoz való viszonyával,
4. az egyes települések belső tagozódásával ~~és~~
5. az egyes települések lakóházaival és laksűrűségével.

A 4. sz. ~~alatt~~ ^{mutatott} ~~esetolt~~ ábránk az egyes községek területét és lélekszámát tünteti fel.

ad 1. A népesség elhelyezkedését az 5. sz. ~~alatt~~ ^{mutatott} ~~esetolt~~ térkép tünteti fel. A közigazgatási beosztás szerinti elhelyezkedésen a kis- és nagyközségeket értjük. Ettől a tényleges település szerinti elhelyezkedés gyakran különbözik. Egyes községek közigazgatási határán belül ugyanis több település fordul elő, ahol pl. puszták, vagy uradalmi majorok vannak. Ezek a *szervezetileg összevont települések*. Ezzel szemben az összeépült községek esetében egy összefüggő település több község közigazgatási határára terjed ki. Ezeket nevezzük *szervezetileg osztott településeknek*.

Az adatok a járás népességének erősen összetömörült elhelyezkedésére mutatnak, amennyiben az összlakosságnak több, mint háromötöde (61.9 %-a) a két nagy tömörülésre esik, sőt közel fele (45.6 %-a) egyetlen településben a tatabányai telepen helyezkedik el.

A kisebb települések közül a leggyakoribb az 1250—1700 közötti, amelyekben az összes népesség 10.5 %-a, továbbá az 1000—1250 közötti, amelyben az összes népesség 7.7 %-a helyezkedett el.

A külterületi település a járás területén igen csekély, amennyiben 68.449 (95.4 %) belterületi népességgel szemben csupán 3.291 (4.6 %) a külterületi lakos.

ad 2./ A járás általános népsűrűségét a 6. sz. ~~alatti~~ ^{mutatott} ~~esetolt~~ térkép mutatja ~~járási népsűrűségnek /:105 lélek négyzetkilométerenként:/~~. A magas járási átlagos népsűrűségnek /:105 lélek négyzetkilométerenként:/ okozója a bányatelep igen magas népsűrűségével.

A fenti népsűrűség az összes területre vonatkozik. A mezőgazdasági népesség életterének a kimutatására a 7. sz. ~~alatti~~ ^{mutatott} ~~esetolt~~ mezőgazdasági népsűrűségi térkép szolgál. Térképünkön csak a mezőgazdasági népességnek a mezőgazdasági területre (kültúrterület: kert, szántó, rét, legelő, szőlő) vonatkoztatott népsűrűsége szerepel.

ad 3. Ha az egyes települések és a táj egymáshoz való viszonyát nézzük, a járás községeit az ipari adottságokból folyó bányatelep és a városias közületet képező Tatabánya leszámitásával három fő csoportba tudjuk osztani. Ezek: a hegyi, a völgyi, és a dombi községek. Ezeket a 8. sz. ~~alatti~~ ^{mutatott} ~~esetolt~~ térkép tünteti fel.

A hegyi községek a Vértes és Gerecse erdőkoszorúza medencéiben terülnek el. A völgyi községek a hegyi tájat a nyugati dombságtól elválasztó Általér völgyében sorakoznak egymásután. A dombi községek a Általértől nyugatra fekszenek.

A hegyi községeket általában jellemzi a zártság és a nemzetiségi elszigeteltség. Vagy német, vagy szlovák, vagy magyar a falu, de szigorúan elkülönülnek egymástól.

gorúan elkülönülnek egymástól. Mindegyiknek megvan a maga gazdasági rendje is, amelynek kialakulását a környezet szabta meg. Ha elegendő szántó föld állott rendelkezésre, vagy pedig irtás

3

A völgyi községek is nemzetiségiek, de sokkal kevésbé zártak, mint a hegyi községek és ennél fogva jobban keverednek. A nagybirtokkal is élénkebb kapcsolatban vannak, mint a hegyiek. Nem mintha a hegyvidéken nem volnának nagybirtokok! De azok elsősorban erdőbirtokok és nem nyújtanak sok embernek megélhetést.

A dombvidéken tiszta magyar lakosságot és tiszta mezőgazdasági életformát találunk, s az utóbbit meglehetősen külterjes fokon. A gazdasági fejlődés itt lassú, mert a határok nagyok és azokat fokozatosan vonták művelés alá. A társadalmi forma itt megint szigorú, zárt, akárcsak a hegyvidéken. De míg ott, amint láttuk külső társadalomformáló erők hatnak s meglehetősen a környezetadta körülményekhez alkalmazkodnak életformájukban, addig itt a dombvidéki társadalmak fejlődésében csupa belső erő érvényesült.

ad 4./ Az egyes községek település formáját a 9. sz. alatti térképek mutatják.

Az egyes településekben, mégpedig nemcsak a legnagyobbakban, hanem úgyszólván a zárt települések mindegyikében, érdekesen jelentkezik a különböző népelemeknek egymástól való elkülönése. Jelentkezik ez elsősorban nemzetiségi téren, ahol a különböző nemzetiségek csak ritkán keverednek, de jelentkezik ez a vagyoni állapot szerint is.

ad 5. Az egyes települések lakóházaival a környezetegészségügy szempontjaiból külön foglalkozunk. Jelen esetben a lakóházak számának alakulásával, azok tulajdonjogi minőségével, valamint magasságával és a laksűrűséggel kívánunk foglalkozni.

A lakóházak számát, azok tulajdonjogi minőségét és magassági viszonyait, valamint a laksűrűséget a 10. sz. alatti térkép tünteti fel.

3. §. Az álló népesség.

A tatai járás demográfiai viszonyait vizsgálván foglalkozni fogunk a népességnek

1. nemek,
2. életkor,
3. családi állapot,
4. anyanyelv,
5. vallás,
6. írni, olvasni tudás,
7. születési hely és
8. foglalkozás.

szerinti megoszlásával.

ad 1. A népesség nemek szerinti megoszlását a 11. sz. alatti térkép tünteti fel. Ebből az a meglepő körülmény világlik ki, hogy egyes községektől (Dad, Gyermely, Kömlőd, Tata, Tóváros és Vértessomló) eltekintve az összes többi községekben igen erős a nőhiány.

ad 2. A népesség életkor szerinti megoszlását a 12. sz. alatti térkép ábra tünteti fel.

A népesség életkor szerinti vizsgálatának egyik nagyjelentőségű kérdése a munkaképes és munkaképtelen korúak számának

egybevetése. Ennek elkészítéséhez a következő három csoportot lehet felállítani.

- a) a még nem munkaképes korúak: a 15 éven aluliak.
- b) munkaképes korúak: a 15—60 év közöttiek.
- c) már nem munkaképes korúak: a 60 éven felüliek.

A járás községeit a fenti három korcsoportosításban a 13. sz. alatti háromtengelyű ábrázolás tünteti fel.

A fenti korcsoportokat egybevetettük még a népesség összetételének egyéb jellemző tényeivel is. Így a németajkúak, a protestánsok és az iparforgalmi foglalkozásúak arányával. Ezeket az egybevetéseket a 14.—16. sz. ábrák tüntetik fel.

4

A 15 éven aluli népesség arányszáma azokban a községekben, amelyekben a németek aránya a 20 %-ot meghaladja, ezzel együtt emelkedik, de kisebb mértékben.

A 15-60 év~~ek~~ közötti népesség aránya a németek arányával kapcsolatosan enyhén csökken.

A 60 éven felüliek aránya a németek arányával kapcsolatban erősen emelkedik.

Eme jelenség~~ek~~ magyarázatául az a körülmény szolgálhat, hogy a szaporán német községekből a munkaképes elem elvándorol s így ott marad a még nem és a később visszatértekkel együtt a már nem munkaképes korú népesség.

ad 3. A népesség *családi állapot* szerinti megoszlását a 17. sz. *alatt csatolt* térkép tünteti fel:

A járás egészét tekintve a nőtlen-hajadon népesség többsége *ötlik elsősorban* is a szemünkbe, amely mind a járás átlagában,

A nőtlen-hajadonok többségének magyarázata egyrészt a fiatalabb korosztályok erősebb képviselésében, másrészt az egyes községekben az aránylag késői házasságra lépésben rejlik.

A nőtlen-hajadonok, valamint a 20 éven aluli népesség arányszámainak egymással való összefüggéseit a 18. sz. *alatt csatolt* ábra tünteti fel.

Ebből megállapíthatóan a járás községei három nagyobb csoportba oszthatók:

1. Azok a községek, amelyekben a nőtlen-hajadonok és a 20 éven aluliak arányszámainak az egymástól való eltérése alacsony, ~~5.9-től 9.0-ig~~ terjed, vagyis a házassági kötelékre lépés az átlagnál korábban következik be. Ezek: Duna-szentmiklós (5.9), Kecskéd (7.2), Tardos (7.3), Vértestolna, Felsőgalla (7.7), Várgesztes (8.0), Vértessomló (8.6), Környe (8.7), Szonór (8.8), Bánhida és Naszály (9.0). Ezek Felsőgalla, Bánhida és Naszály kivételével nemzeti és katolikusok, még pedig Tardos tót, a többi pedig német. Naszály kivételével katolikusok.

2. Azok a községek, amelyekben a nőtlen-hajadonok és a 20 éven aluliak arányszámainak az egymástól való eltérése közepes és a járási átlag (10.5) körül mozog (9.1-től — 11.0-ig). Ezekben a házassági kötelékre való lépés általánosságban az előbbi csoportnál később következik be. Ezek: Héreg (9.4), Tatabánya (9.6), Tarján (9.8), Vértesszőlős (9.9) és Szomód (10.8). Ezek közül Tarján német, Vértesszőlős tót, a másik három magyar és valamennyi túlnyomó többségében katolikus.

3. Azok a községek, amelyekben a nőtlen-hajadonok és a 20 éven aluliak arányszámainak az egymástól való eltérése magas (11.1 fölötti), amelyekben a házassági kötelékre való lépés a járás községeiben a legkésőbbi időpontban történik meg. Ezek: Alsógalla (11.2), Baj (11.5), Gyermely (12.3), Agostyán (12.4), Kocs (12.5), Dad (12.7), Oroszlány (12.9), Kömlőd (13.2), Tata (15.4) és Tóváros (16.6). Ezek közül Agostyán, Baj és Alsógalla német, a többi magyar. Kocs, Dad, és Oroszlány túlnyomóan protestáns, jelentős a protestánsok száma még Tatán, Kömlődön és Gyermelyen, a többi község katolikus. A két legnagyobb eltérésű község, Tata és Tóváros, kevert foglalkozású, városias település.

ad 4. A népesség *anyanyelv* szerinti megoszlását és magyarul tudását a 19. sz. *alatt csatolt* térkép tünteti fel.

A járás abszolút többségében magyar, de nyelviileg erősen kevert községekből áll. ~~Az abszolút többséget a nagy települések /: Bányaközségek, Tatatóváros: / nagy magyar tömegei idézik elő.~~ A járás egészében az összes népesség 80.2 %-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, a fenti nagy települések kivételével pedig 63.3 %.

Szám és arányszám szerint is a magyarok után a németek következnek. Az összes népességből 16.5 %, a nagy települések nélkül vett népességből pedig 31.8 % vallotta magát németnek.

Az egyéb nemzetiségek közül csak a szlovákok említésreméltóak, akik arányszáma az összes népességben 2.6 %. Más nemzetiségű csak a bánatelepen és ott is csak nyomokban található.

X Azt vizsgálva, hogy az egyes községek milyen nyelvi jellegűnek vehetők, az egyes egyéb tényekkel való összehasonlítás szempontjából arra az álláspontra jutottunk, hogy valamilyen nemzetiséghez tartozónak azt a községet vesszük, ahol a népesség 60 %-a valamely nemzetiséghez tartozik. Ahol egyik sem éri el a 60 %-ot, azt vegyes nyelvűnek minősítjük.

Ezek szerint a járás 26 községéből magyar jellegű 14, német jellegű 9 és vegyes nemzetiségű 3, még pedig: Környe és Alsógalla magyar és német, továbbá Vertesszöllős ~~X~~ magyar és szlovák.

A népesség magyarul tudását a 19. sz. térképen az egyes körök mellé rajzolt kisérő körvonalak tüntetik fel.

ad 5. A népesség vallási megoszlását a 20. sz. ~~alatt csatolt~~ térkép tünteti fel.

szempontjából keverték. Ugyanez a helyzet a népesség vallási megoszlásában is, mert bár a járás összes népessége 75.4 %-ában római katolikus, az egyes községek között találunk vallási szempontból más vagy vegyes jellegűeket is.

A 60 %-os többséget véve figyelembe a 26 község közül katolikus jellegű 20, protestáns jellegű /:református + ág.h.evangelikus:/ 4, ~~vegyes~~ Ebből három református, ~~x~~ egy evangélikus. Vegyes ~~felekezeti~~ felekezeti jellegű 2.

A járásban élő 1.156 izraelita az összlakosságnak 1.6 %-át képezi. Szám szerint és arányszámban is a legtöbb él belőlük Tóvároson (6.2%), ami után Tata következik (4.9%). Ezen a két helyen kívül csupán a bányaközségekben vannak nagyobb számmal, a többi községben pedig alig van, vagy nincs (6 községben, amelyből 5 német jellegű és a hatodik, Tardos, a járás legnépesebb községe).

ad 6. A népesség írni-olvasni tudására 21. sz. ~~alatt csatolt~~ térkép mutat rá.

ad 7. A járás népességének születési hely szerinti megoszlását a 22. sz. ~~alatt csatolt~~ térkép tünteti fel. Az adatokból kitűnőleg a járás egészében a népességnek több, mint 50 %-a helyben született ugyan, de mind a járás összes népességéből, mind pedig egyes községekben nagy a bevándorolt népesség számaránya is.

ad 8. A járás népessége a foglalkozási megoszlás szempontjából még kevertebb, mint az anyanyelvi és felekezeti megoszlás szerint. Ezt a 23. sz. ~~alatt csatolt~~ térkép tünteti fel.

A statisztikai hivatal által használt 11 foglalkozási főcsoport szerinti egybevetésnél viszonylag legtöbb az őstermelő népesség (54.5%), de a túlnyomó többséget a járás egészében sem ez, sem más foglalkozási főcsoport nem éri el, amint ezt elérték az anyanyelvi megoszlásnál a magyar anyanyelvűek, illetve a felekezeti megoszlásnál a római katolikusok.

Jegyzet:

1./ Ezek a következők: őstermelés; ~~x~~ bányászat; ipar; kereskedelem és hitel; közlekedés; közszolgálat és szabadfoglalkozásuk; véderő; külön megnevezés nélküli napszamosok; nyugdíjasok és tőkések /:járadékból élők:/; házi cselédek; egyéb és ismeretlen foglalkozásuk valamint foglalkozás nélküliek.

61

A járás és az egyes községek foglalkozási jellegét az anyanyelvi és a felekezeti megoszlásnál figyelembe vett szempontok szerint (60 %-os többség) a következőkben állapíthatjuk meg.

A foglalkozási jelleg meghatározásához a statisztikai hivatal által megállapított 11 foglalkozási főcsoportot három nagyobb csoportba foglalhatjuk össze.

a) *Az őstermelő népesség.* Ebbe a csoportba vettük az őstermelőket és a külön megnevezés nélküli napszámosokat. Ez utóbbiakat egyrészt azért, mert egyaránt keresnek és nyernek foglalkozást a mezőgazdaságban és az iparban, aszerint, hogy hol van nagyobb lehetőség a munkaalkalom szerzésére. Másrészt pedig azért, mert ezek életszínvonala közelebb áll a mezőgazdasági tömegek életmódjához, mint az ipariakéhoz.

b) *Az iparforgalmi népesség.* Ebbe a csoportba vettük a bányászat és kohászat, az ipar, a kereskedelem, valamint a közlekedés körében foglalkoztatott népességet. Ezt az összevonást egyébként hasonló elnevezés alatt a hivatalos statisztika is használni szokta.

c) *Igazgatási és szellemi foglalkozásúak vagy kultúr réteg.* Ebbe a csoportba vettük a közszolgálati és szabadfoglalkozású népesség, a nyugdíjasok, tőkepénzesek stb. foglalkozási főcsoportjait, amelyek minden további megfontolás nélkül ebbe a csoportba tartoznak. Ide soroztuk továbbá a véderő, a házi cselédek, vala-

mint az egyéb és ismeretlen foglalkozású népesség főcsoportjait. Ez utóbbiakat azzal a megfontolással, hogy

a) a véderőhöz tartozó népesség, amelyben a m. kir. honvédség, a m. kir. csendőrség és egyéb hasonló alakulatok (m. kir. határőrség, folyamőrség stb.) szerepelnek, a trianoni béke katonai rendelkezéseinél fogva (alacsony létszám, egyes fegyvernemek hiánya stb.), 1950-ban még elsősorban rendészeti teendők betöltésére volt hivatva, ami az igazgatási népességhez való besorolást indokoltá teszi;

b) a házi cselédek a járás és egyes községei foglalkozási megoszlásában való szerepük, valamint egyéb megfigyelések szerint is velejárói annak a magasabb életszínvonalnak és életformának, amelyet főképen az igazgatási népesség, illetve a magasabb anyagi és szellemi műveltséggel rendelkezők élnek. Ezenkívül a házi cselédek, valamint

c) az egyéb és ismeretlen foglalkozásúak bizonyos mértékig ellensúlyozzák azokat a művelt elemeket, amelyek, mint gazdasági, ipari, kereskedelmi, forgalmi tisztviselők az őstermelő népességbe, illetve az iparforgalmi népességbe nyertek beosztást, holott tulajdonképpen helyük a művelt rétegben lenne. Az egyes községeknek eszerinti csoportosítását a 24. sz. alatt csatolt ábra tünteti fel.

A 60x %-os többséget véve figyelembe a járás 26 községéből őstermelő jellegű 16, iparforgalmi jellegű 3 és vegyes foglalkozási jellegű 7.

4.§. A népmozgalom

A járás népmozgalmát illetően foglalkozni kívánunk

- 1./ a tényleges népmozgalommal,
- 2./ a tényleges népmozgalom következtében a népesség összetételében beállott változásokkal és
- 3./ a természetes népmozgalommal.

ad 1./ A tényleges népmozgalmat a tatabányai szénmedencére irányuló letelepítés jellemzi. Ennek a nagyarányú idetelepítésnek a hatásai nemcsak a járás egészének és a közvetlenül érintett községeknek, hanem a járás többi községeinek a

tényleges népmozgalmában is észlelhetők. A járás egyes községeinek a fejlődését 1869 és 1930 között a 25. sz. alatt csatolt térkép tünteti fel.

A járás összes népessége 1869-ben 55.420 lélek volt. Ez a lélekszám kisebb mértékben a természetes szaporodásal, nagyobb mértékben a bevándorlással 1930-ig 71.740 főre emelkedett. Az emelkedés mértéke az 1869-es népességszámhoz viszonyítva 202 %.

Ennek az emelkedésnek legnagyobb része a tatabányai bányatelepre esik. Szám szerint 29.209 lelket jelent.

A bányatelephez tartozó községeknek ez a nagyarányú emelkedése azonban nemcsak a járás egészének a népmozgalmára, hanem az egyes községek, mégpedig a bányatelepülésben csak közvetve érintett községek népmozgalmára is kihatott.

Ugyanezt a megállapítást igazolják az alanti adatok, valamint a 26. sz. alatt csatolt ábra is.

Az adatokból, de még inkább az ábrából kitűnően a jelenlegi bányatelep őstelepülését képező községek, ha némileg magasabb szaporodással is bírtak a járási átlagnál és Tatabányánál, azzal 1890-ig teljesen együtt haladtak. A bánya megnyitása a múlt század kilencvenes éveinek a végén történt, akkor még Alsógalla közigazgatási területén. Ezt az 1900-as népszámlálás idejében Alsógalla 5216 lelket számláló népessége már mutatja, mert abból 4881 lélek a később Tatabánya néven önálló községgé alakult bányatelepen lakott. A bányauzem fokozatos fejlődésével a bányatelephez tartozó községekben a népesség száma is emelkedett. Ez az emelkedés részint a járás községeiből, részint pedig az egész országból, sőt külföldről is ide irányuló bevándorlásban jelentkezett. Ennek a bevándorlásnak tulajdonítható, hogy 1900 és 1910 között a járás többi községeinek a fejlődése megtorpant, sőt vissza is hanyatlott. A bányatelep fejlődése, ha nem is ezzel az erősséggel, de 1920-ban és 1930-ban is észlelhető. A bányának a járás többi községeire gyakorolt hatása ekkor már cselekvő irányban jelentkezett, mert a szomszédos és jó közlekedéssel bíró községek lakossága bevándorlás útján is szaporodott.

A járás egyes községeinek tényleges szaporodására az alanti adatok és a 27. sz. ábra mutatnak rá.

Az ábrán a járás egyes községeinek népmozgalmát külön-külön tüntettük fel 1869-re, mint 100-ra viszonyítva és egybevetve a járásnak a bányaközségek nélkül vett átlagával. A bányaközségeket, valamint az egész járás átlagát szintén külön feltüntettük Tata és Tóváros nagyközségeket egybevonva tüntettük fel, bár meg kell jegyeznünk, hogy az itt észlelhető fejlődés inkább Tóváros fejlődése.

Az egyes községek tényleges népmozgalmát feltüntető vonalak, egy-két kivételtől eltekintve, igen nagy ingadozásokat mutatnak. Ennek az oka egyrészt egyes községek kisebb lélekszáma. Ezeknél már szám szerint kisebb változások is aránylag nagynak tűnnek fel. Másrészt a bánya által okozott vándorlási különbözet. A járásban élő munkáselem három helyen található megélhetést. Ezek a bányatelep, az almásfüzitői olajfinomító és a dunavideki kő- és márványbányák. Ezek közül természetesen a legjelentősebb a bánya.

A bányaközségek népmozgalma rendkívül változatos. A munkásság egyrésze hol itt, hol ott keres magának foglalkozást, ami

8

állandó hullámzást, állandó vándorlást jelent. Ez a vándorlás és körforgás természetszerűleg nemcsak a járáson kívüli részekkel szemben, hanem a járáson belül is jelentkeznek. Hogy a községek igen változatos népmozgalma erre vezethető vissza, az kitűnik abból is, hogy, egy-két kivételtől eltekintve, a nagyobb ingadozások a bányamegnyitás utáni népszámlálások alkalmával észlelhetők.

Abránkon az egyes községeket az 1869—1950 közötti emelkedés sorrendjében tüntetjük fel és ugyanebben a sorrendben kívánjuk itt is tárgyalni.

✓?

Az 1869—1930 közötti tényleges népmozgalom irányzatának pontos kifejezésére a Jordan módszer/alkalmazásával állapítottuk meg az ~~az irányzatot~~ megközelítő irányvonalakat /:secular trend:/, melyek ~~az~~ alapján az irányzat erősségét a 28.sz. térkép mutatja be. Az 1920—1930. között ~~az~~ beállott tényleges szaporodásra illetve fogyásra a 29. sz. térkép mutatja.

ad.2. A tényleges népmozgalom következtében beállott változásokat az életkor, anyanyelv, vallás és foglalkozás szerint kívánjuk ismertetni.

A. / Az életkor.

Amint a fenti adatokból, valamint a járás egészének a három legfőbb korcsoport (15 éven aluliak, 15—60 évesek és 60 éven felüliek) szerinti változásait feltüntető és a 30. sz. alatt csatolt háromtengelyű ábrázolásból látjuk, a századforduló óta lefolyt tényleges népmozgalom folytán jelentkező életkori változások két tényezőre vezethetők vissza.

a) A járásnak erősen cselekvő vándorlási különbözete, amelynek folytán évtizedről-évtizedre újabb és újabb néptömegek telepedtek le, a járás területén keresve megélhetésüket. Ez a folyamat a népszámlálási adatokban 1900-ban vált észlelhetővé. Ebből a tényezőből folyik a járás területén a fiatalabb korosztályok aránylag erős képviselete, amit minden népszámlálás adataiból észlelni lehet. Ezt igen nagy mértékben segíti elő az a körülmény, hogy a bevándorlók legnagyobb része bányász népesség. Ez pedig tudvalevőleg a legszaporább foglalkozási réteg. Abból viszont, hogy ez az erősebb bevándorlási folyamat már több, mint négy évtizede indult meg, folyik bizonyos mértékig az öregek számának az emelkedése is.

b) Ugyanezen időszakba esik a világháború, amely a népesség megoszlásában éppen a korcsoportok egymásközti egyensúlyát bontotta meg a leginkább. Erre vezethető vissza a háborús születéscsökkenés folytán elmaradt korosztályok gyengébb képviselete a háború utáni népszámlálásoknál.

Községenként vizsgálva a népesség életkorszerinti megoszlásában beállott változásokat, utalással 31. sz. alatti térképünkre, a következőket állapíthatjuk meg: *a) mutató.*

A térképen csupán a három fő korcsoportot¹ tüntettük fel. Az egymás mellé állított oszlopok az összes népesség tényleges számát tüntetik fel a vizsgálat alá vett négy (1900, 1910, 1920, 1930) népszámlálás időpontjában. Ezekben az oszlopokon belül a három fő korcsoport adatai vannak színezéssel feltüntetve.

A bányatelep által nem érintett községek legnagyobb részében a 15 éven aluliak száma megtorpant vagy fogy. Ennek helyét mindenütt elsősorban a 60 éven felüliek, illetve kisebb mértékben a 15-60 évesek foglalták el. A 60 éven felüliek száma és aránya minden községben emelkedést mutat. A bányaközségek közül hasonló a helyzet Alsógallán és Tatabányán, míg Banhidán és Felsőgallán a 15 éven aluliak száma és aránya növekszik, aminek oka, hogy a

szed az újabb
 családos bányászok az elviselhetőbb munkáslakásokba költöztek át, melyek ennek a két községnek a területén vannak.

B./ Anyanyelv. A népesség anyanyelvi összetételében beallott változásokat a 32. sz. ábra tünteti fel, amelyen az egyes körgyűrűk belülről kifelé számítva a népszámlálás éveit jelentik a körszektorok pedig az egyes nemzetiségek arányát.

Az adatokat vizsgálva azt látjuk, hogy a járás anyanyelvi megoszlásában a tényleges népmozgalom, amelyet a bányavidék kifejlődése határoz meg, lényeges változásokat hozott. Ezek a változások egyaránt jelentkeztek az egyes nemzetiségek tényleges számában, annak további alakulásában, valamint az egyes nemzetiségek százalékos arányában.

A három adatesoport egyaránt igazolja a következő megállapításokat:

A magyarság számban is és százalékos részesedésében is nagy mértékben tört elő. Ennek az okozója elsősorban a bányavidékre történő bevándorlás, valamint a bányavidékre bevándorolt különböző kisebb számú nemzetiségek és a járásban kezdettől fogva meglévő nemzetiségek egyrészenek elmagyarosodása.

A németek számban fejlődést mutatnak, jelentőségük azonban a bányavidéki nagy magyar tömegek bevándorlásával erősen csökkent. *szlovákok*

A tótok számban is és viszonylagosan is jelentősen csökkentek. Ennek a magyarázata részint a bánya által okozott nagyarányú népességeltolódásban, részint az állandóan vándorló bányász népeségben, továbbá az itteni kisebb tót nyelvszigeteskéknél bekövetkező elmagyarosodó folyamatban rejlik.

Az egyéb nemzetiségek száma igen változó, jelentősége pedig mindenkor jelentéktelen volt. Ez a változás a bányavidék népmozgalmának a függvénye és az idekerült jelentéktelen számú anyanyelvi csoportok elég gyors ütemben szívódtak fel a magyarságba, vagy a bányász népeség ide-oda vándorlásával eltűntek a járás népességéből.

A vizsgált félévszázad alatt az egyes községek anyanyelvi összetételében is lényeges változások történtek.

Az eredetileg is magyar településű községekbe más nyelvűek betelepítése nem történt. Azokban a magyar községekben, ahol már kezdetben is voltak más anyanyelvűek is, a fentebb már említett tényezők következtében ezek amúgy is kis száma csökkent. (Tata, Tóváros, Szomód.)

Az eredetileg vegyes nyelvű Környén lényeges eltolódás nem következett be, némileg a németek szaporodtak a magyarság rovására.

Az eredetileg német többségű községekben Felsőgalla és Alsógalla kivételével az eredeti arány megmaradt. Jelentősebb magyar bevándorlás a bányaközségek kivételével csak Bajon észlelhető.

Alsógalla és Felsőgalla eredetileg német jellegű volt. A bánya megnyitását követően azonban a bevándorlások következtében Alsógallán 45.5 %-ra, Felsőgallán pedig 14.5 %-ra csökkent le a németek arányszáma.

A németek szám szerint általában a községek legnagyobb részében emelkedtek. Jelentősen azonban csak Felsőgallán.

10.

A nemzetiségek változása szempontjából a legérdekesebb képet mutatja, s egyben a fentebb mondottakat is igazolja, a Tata-bánya anyanyelvi összetételében beállott eltolódás. A bánya létrejöttkor, ami a népszámlálási adatokban 1900-ban észlelhető, jelentős nemzetiségi tömegek vándoroltak be a magyarságon kívül is. Az első települők között a legnagyobb számot a magyarok képviselték, utánuk következtek a németek, majd a tótok, valamint jelentős mértékben egyéb nemzetiségűek is. A lélekszám fejlődése ebben a bányaközségben 1920-ig tartott, de a vándorlási különbséget által előállított fejlődés csak a magyarság számát növelte úgy 1910-ben, amikor még a nemzetiségek megtartották eredeti arányukat, mint 1920-ban, amikor már a nemzetiségeknél részint a felszívódás, részint pedig az állandó vándorlás következtében csökkenés állott elő. 1920 után a község teljesen megtelt és az aknamegnyitások Felsőgalla és Bánhida területére esvén, a bányatelep nagyobb része innen elkerült. Ennek természetes következménye lett a lélekszám csökkenése. Ezzel együtt jár a bányavidék nagy kohójában a népesség egy nyelvűvé való válása, amiből csak a zárt tömegekben élő alsógallai és felsógallai német parasztság tudta eredeti nyelvi jellegét megtartani.

A népesség felekezeti megoszlásában beállott változásokat az alábbi adatok és a 33. sz. alatt csatolt ábra tüntetik fel:

A fenti adatokból kitűnőleg a járás felekezeti összetételében a bevándorlások ugyanolyan eltolódásokat eredményeztek, mint az anyanyelvi összetételben, habár ez itt bizonyos mértékig kisebb erővel jelentkeznek.

Az eredetileg is katolikus többségű járás a bevándorlások következtében katolikus jellegében megerősödött, míg a protestánsok számaránya, dacára annak, hogy a bevándorlásokkal szintén nyertek, mégis csökkent. Különösen vonatkozik ez a reformátusokra, míg az ágostai hitvallású evangélikusok eredeti arányukat tartották meg. A zsidók számszerűleg is és arányban is csökkenetek. Az egyéb felekezethez tartozók szám szerint nagymértékben növekedtek ugyan, de még mindig elenyészően kis számú népeiséget jelentenek, úgy hogy őket elhanyagoltuk.

Községenként vizsgálva a felekezeti eltolódásokat a következőket állapíthatjuk meg:

Az eredeti felekezeti jellegekben községenként különlegesebb változás nem észlelhető. A katolikus községek megmaradtak katolikusoknak, a protestáns községek pedig egy kivételével, amelyben a protestánsok aránya 60 % alá csökkent, megmaradtak protestánsok jellegűeknek.

Az eltolódások iránya kettős. Az agrár és falusi jellegű községekben a protestánsok számszerint és arányban is csökkentek, vagy fejlődésükben megtorpantak. Az ipari és városi jellegű községekben /:Tatatóváros és a bányaközségek:/ a protestánsok számszerint és arányban is erős növekedést mutatnak, ami a bevándorlásokból ered.

A protestánsok számának alakulásához hasonló képet mutat a zsidók számának alakulása. Az eltérés csupán az, hogy a zsidóknál ez még élesebb.

Az érdekes az zsidók számának alakulásában az, hogy összefüggést látszik mutatni az egyes községek fejlődésével. A járás hanyatló vagy a fejlődésben megtorpanó községeiben ezzel egyidejűleg vagy azt egy népszámlálási időponttal megelőzően vagy követően a zsidók száma is csökken. Ennek a magyarázata, hogy a gazdasági lehetőségek csökkenését vagy megtorpanását legelőször is a zsidóság veszi észre s mivel különben is a legmozgékonyabb rétegét képezi a lakosságnak, igyekszik lakóhelyét olyan községekbe áttenni, ahol nagyobb lehetőségek kínálóznak számára. Ez a csökkenés számszerint és aránylagosan is megmutatkozik. Mivel azonban a zsidók legnagyobb számmal mindig Tatán és Tóvároson éltek, számszerint beálló csökkenő irányzat is leginkább itt mutatkozik. 1869-ben Tatán 509

Ezzel szemben számuk és arányuk egy-egy bányavidéken egyre emelkedik.

D. A népesség foglalkozási megoszlásában beállott változásokat az alanti adatok tüntetik fel: *Utóban*

Az 1900-ban még erősen őstermelőjellegű járás, amint az az adatokból és a 34. sz. ~~alatt esatolt~~ háromszög ábrázolásból kitűnik, 1910-ig erősebb, utána pedig kisebb erősséggel vált iparforgalmi jellegűvé, míg 1930-ra már az iparforgalmi jelleg vált teljesen uralkodóvá.

Igen érdekesen alakult e közben az igazgatási és művelt réteg szerepe. Ez a foglalkozási réteg számban növekedett, de eredeti jelentőségét csak az időszak végén, 1930-ban érte el. Közben fokozatosan süllyedt és csak 1930-ra emelkedett hirtelen ugrással az 1900-as helyzetére. Ennek a magyarázata valószínűleg abban rejlik, hogy az iparforgalmi rétegek megduzzadásával járó következményeket a közigazgatás csak a világháború után vonta le a

közszolgálati alkalmazottak számának a növelésével. Illetve a szabadfoglalkozású szellemi munkás rétegek szintén ekkor vették észre az itt jelentkező lehetőségeket. Újabb emelkedést jelenthetett ezen felül egyes nyugdíjas elemek letelepedése is ugyanezen időszakban.

Községeinkint vizsgálva a foglalkozási összetételben beállott változásokat, utalással a 55. sz. ~~alatt~~ térképünkre, a következőket állapíthatjuk meg: *mutatja.*

Az őstermelő népesség, ha van is egyes községekben némi számszerű emelkedés (pl. Környén), jelentőségében minden községben csökkenést, vagy legalább is erős megtorpanást mutat. Eredeti őstermelő jellegét Felsőgalla,

Az őstermelő elemek visszaszorulásával elsősorban az iparforgalmi népesség hódított tért, még a bányaközségeken kívül is. Ez nem mindenütt mutatkozik simán. Egyes községekben, mint pl. Tardoson, Környén és Vértessomlón jelentős ingadozások észlelhetők. A tardosi ingadozás megítélésünk szerint abból ered, hogy az itteni, hol az iparban, hol a mezőgazdaságban foglalkoztatott napszámos elemek az 1920-as népszámlálás kivételével minden alkalommal ipari elemnek vallották magukat, 1920-ban viszont őstermelő foglalkozásúnak. A környei és vértessomlói ingadozás, (1920-ban erős megduzzadás és 1930-ban visszaesés) az ott megindult, de időközben megszüntetett környei szénbánya üzemmel kapcsolatos.

Az igazgatási és művelt rétegben beállott változások észrevehetően csak a legnagyobb községekben jelentkeznek. Nagyobb jelentőséggel ez a réteg mindenkor csak Tatán és Tóvároson birt. Az 1900-as évekhez viszonyítva

A járás többi községeiben e csoport szerepe természetesen sokkal kisebb, mint a székhelyt jelentő Tatabányán. A községek legnagyobb részében a csoport alig változott. Jelentős emelkedés észlelhető a bányaközségekben: Bánhidán, Felsőgallán és Tatabányán, ahol a lakosság növekedésével együtt a csoport is évtizedről-évtizedre növekszik. Különös érdeklődésre tarthat számot az a tény, hogy Bánhidán és Felsőgallán legjelentősebb a növekedés 1920 és 1930 között. Ez arra mutat, hogy a bánya által idevonzott nagy tömegben rejlő lehetőségeket a többi foglalkozási ágak is kihasználják és a városiasodási folyamat egyre erősebb lesz ezen a közigazgatás által jelenleg négyfelé tagolt, de egy települést jelentő bányavidéken.

ad 3. A természetes népmozgalomnak (születés, halálozás, természetes szaporodás és csecsemőhalálozás) a tatabányai járásra vonatkozó adatait az országos átlaghoz viszonyítva a születésre és halálozásra vonatkozóan a 36. sz. ~~alatt esatolt~~ ábra 1900—1935-ig tünteti fel.

A járás csecsemőhalálozási viszonyait 1900—1935-ig a 37. sz. ábra mutatja.

A népesség összetétele és a természetes népmozgalom közötti összefüggéseket az anyanyelv, vallás és foglalkozás szerint vizsgálva a következőket állapíthatjuk meg.

Az anyanyelv, vagyis a nemzetiségi hovatartozás, sajnos a járás területén elég nagy mértékben határozza meg a természetes népmozgalom. Az ebből a szempontból vizsgálat alá vett 1931-es évben a természetes népmozgalom jellemző tényei az egyes községek anyanyelvi jellege szerint a következőképpen alakultak.

Amint az adatokból kitűnik, a magyar községek átlagában a legkisebb a születési jelzőszám. Igaz ugyan, hogy ott a legkisebb a halálozásnak, sőt a csecsemőhalálozásnak az aránya is, de ennek dacára a kisebb számú születések folytán ugyanítt a legkisebb a természetes szaporodás is. Pedig a magyar községek fenti átlagában szerepelnek az egyébként elég erős szaporodást mutató bányaközségek is. Ugyanítt szerepel a járásban a legkisebb természetes szaporodást mutató Tata és Tóváros is.

H ban

A vallási hovatartozásnak a természetes népmozgalommal való kapcsolataira az alábbi adatok mutatnak rá:

... a katolikus jellegű községekben a születési arány magasabb, ami ellensúlyozni tudja a nagyobb arányszámú halálozások okozta veszteséget is olyanannyira, hogy a természetes szaporodás így is a legmagasabb. Ellenben igen magas a csecsemőhalálozás arányszáma. A vegyes vallású községek kedvezőtlen születési és szaporodási arányát főleg Tata idézi elő.

A foglalkozási jelleg szerinti csoportosításban az őstermelő községek nagy születési arányát erősen rontja a szaporodás szempontjából a halálozás, amivel szemben az ipari (bányász) községek alacsonyabb születési aránya a kisebb halálozások miatt jelentősebb szaporulatot eredményez. A vegyes foglalkozású községek vonatkozó adatai főleg Tata és Tóváros miatt rosszabbak. Fel-tűnően jó viszont az őstermelő községekben a csecsemőhalálozási arány és rossz az ipariakban.

5. §. A népesség társadalmi és egészségügyi helyzete.

A járás társadalmi viszonyainak vizsgálatát, a különböző életformák bemutatására alapoztuk. Itt két fő csoport különböztethető meg: 1. A tatabányai bánya- és iparvidéken élő munkásság. Ez a járás népességének kb. a fele. 2. A többi, főleg őstermelő, elem. Ez utóbbiaknál figyelembe veendő a bánya és iparvidéknek az életformára gyakorolt hatása is.

A társadalmi élet viszonyainak az alakulásával részint együtt jár, részint annak jellemzője az egészségi állapot is. Ez oknál fogva itt kell foglalkoznunk a járás egészségügyével is.

A fentiek figyelembe vételével ezirányú vizsgálódásaink eredményeit a következőkben mutatjuk be:

A) *Életforma*, még pedig

- 1. agráréletforma.
- 2. bányászéletforma.

B) *Egészségügy*,

ad 1. *Az agráréletformát* illetően^F a tatai járás Csonka-Magyarországnak azok közé a ritka területei közé tartozik, amelyeknek vidéki mivolta ellenére sem az egyhangú mezőgazdasági életforma az egyetlen uralkodó vonása. A mezőgazdasági életformát három csoport színezi és tagolja: a bányászat és az ipar hatalmas kifejlődése, a nemzetiségi kérdés és nem utolsó sorban a tájnak gazdaságföldrajzi változatossága.

A mezőgazda Magyarországból ipari Magyarországgá való át-alakulásnak elemi jelenségeit tapasztalhatjuk a tatai járás életében.

A közigazgatásnak megoldhatatlan nehézséget okoznak a fenti jelenségek. A falusi közigazgatás nem bírkózik meg ennek az ipari-munkás népnek a kérdéseivel.

nem csak ebben

A bányavidék és a város hatása azonban korántsem merül ki abban, hogy felveszi azokat, akik már nem férnek be a paraszti életforma szigorú és szűk kereteibe. A városból, a bányából, vasúti és ipari szolgálatból az emberek nyugdíjukat élvezni szívesen települnek vissza faluhelyre. A szervezett munkának a nyugellátásában megnyilvánuló eredménye kerül itt szembe a paraszti életforma egyszerűségével, amely magasabbrendű gazdaságtársadalmi szervezést nem ismer. Természetesen az ellentét óriási,

amit leginkább a nyugdíjasok ingatlanvásárlásai éleznek ki. Az, hogy ilyenkor két lényegileg különböző műveltség, a népi és a városi is szembekerül, csak fokozza az ellentétet. Ezekben az összeköttetésekben pedig határozottan a paraszti életforma húzza a rövidebbet, ami megnehezíti a viselését és elkeseríti viselőit. Ezzel a súlyos kérdéssel ismét tanácsalanel áll szemben a közigazgatás mai szervezete.

A nemzetiségi viszonyok erősen befolyásolják az életformát. A fentebb említett, legalacsonyabb gazdaságtársadalmi szinten lévő két község, Tardos és Vértesszőllős, tót eredetű. De nem szabad általánosítanunk, mert ugyanebben a járásban szintén egy magyarosodott tót eredetű község, Oroszlány, példásan szorgalmas és

korszerű mezőgazdaságával és e mögött jól fejlődő kisgazdatársadalmával tűnik ki.

Sok szó esik a hazai németiség gazdasági térhódításáról. Cél-szerű lesz tehát ezt a napirendi kérdést a tatai járás tényivel kissé megvilágítani. A küzdelem kérdése a paraszti életformán belül játszódik le és hogy egyáltalában különbség és küzdelem van, azt néhány társadalmi jelenség okozza, a németiség, mint jobbagynép került ide és szolgai kiszolgáltatottsága mindenkor megvolt, de csak kifelé. A küzdelemet egy belsőleg egységes társadalom vette fel. Nem mintha mindenki egyforma gazdag, vagy szegény lenne a német községekben! A tatai járás német falvaiban kb. fele-fele arányban oszlanak meg a jómódú gazdák és a kicsinyföldű vagy földtelen zsellérek. De ez a tisztán gazdasági, vagyonbeli különbség nem akadályozza meg a társadalmi akarat egységét. Szövetkezeteikből senki sem marad ki. A zsellérek és jobbmódúak viszonya egyszerű munkaviszony, nem pedig szolgaság. Kifelé egységesen támogatják egymást legfőbb céljukban, a kevés földűeknek és a törzsöröklési rendszer folytán föld nélkül maradtaknak földhözjuttatásában. Ma a földhözjutás legáltalánosabb módja: előbb felesen bérlők, aztán fizető bérlők lesznek, majd előbb-utóbb megvásárolják a bérelt földet. Mezőgazdasági munkások jellemzően lassan megszűnnek, a sokkal rászorultabb magyar bérmentesek versenye kiszorítja őket. Ezért kényszerülnek belterjesebb földművelésre, állattenyésztésre, tejtermelésre, amikre szép példák vannak a tatai járásban. (Környe, Dunaszentmiklós, Vértesszőllős). De ez semmiesetre sem általánosítható, mert egészen külterjes viszonyokat is találhatunk mint pl. Tarjánban, ahol éppen a hasonló körülmények közt élő szomszédos magyar község (Héreg) gazdálkodik jobban. Mindazonáltal, ahol az említett mozzanatokkal a német térhódítás megindult, mint Környe, Kecskéd, Dunaszentmiklós esetében, ott ez a magyar falvak osztott társadalmára részéről semmiféle ellenállásba nem ütközik, ami azt jelenti, hogy az említett német községek gazdaságilag emelkednek, s az ugyanolyan természeti és gazdasági lehetőségekkel bíró szomszédos magyar községek nem haladnak, sőt többnyire hanyatlóznak. (Szomód, Tardos, Kömlőd). Ennek igazolására felhozzuk, hogy pl. Dad község határában 103 kecskédi gazda kezén 140 magyar hold, 42 környei kezén 100 magyar hold terület van. Kömlődön a földadót fizető küladózók közül 47 környei, 85 kecskédi, Tardoson 58 vértesszőllői gazda kezén 136 k. h. van. Héregen 55 tarjáni gazda kezén 80 k. h. van.

A falusi népesség szorosabban vett életmódját, az anyagi életkereteit azonban leginkább a táj befolyásolja. A hegyi táj az ottani embereknek sok küzdelemet, szegénységet, szorultságot jelent. A dombi táj egyoldalú és külterjes mezőgazdaságával, a

völgység pedig változatosabb gazdasági lehetőségeivel és a forgalomba való bekapcsoltsággal tűnik ki.

A mezőgazdasági népesség életformájának vizsgálatára beható kutatókat végeztünk Kocs községben, melynek főbb eredményéről az alábbiakban számolunk be.

Kocs jellegzetes magyar település. Eleven multja a török pusztításokban veszett el, írásos multja, ha van ilyen, felderítetlenül rejtőzik még ismeretlen románok között.

Magyarosodás
rendszert
+ III
Kocs
Héreg
K. h. van
675

kat

A lakosság képe állandó mozgást mutat, nemcsak a múltban, de a jelenben is. Az elszegényedés okozta szégyenérzet, vagy hivatalvállalás vitte el Kocsról a régi nemesi rendhez tartozó felsőbb társadalmi réteget.

Az elszármazottak helyét számbelileg a jövevény katolikus-ság foglalja el, mely főképp a szomszédos uraságok cselédségéből, mesteremberekből és juhászokból verődik össze. Változik a lakosság képe a sok idegenből behozott asszony által is.

akiket özvegy emberek vagy olyanok hoznak be, akik otthon nem kapnak magukhoz valót.

Az elköltözötteknek a társadalmi életben betöltött helyére, melyet a cím és mód együttes tekintélye adott meg, az újonnan fel-emelkedettek pusztán módjának súlya lép. A kevés vagyonra, de nagy multra tekintő családok gyermekeik iskoláztatásával, hivatalvállalásával, vagy egy hivatalt viselő vő segítségével próbálkoznak a vagyonosok hatalmával lépést tartani. Ennek az egymás mellett, mögött törekvő, néhány családból alakult társadalmi rétegnek az a fontos szerep jutott osztályrészül, hogy a tőle gyengén elválasztott alsó rétegek számára filtrálja és közvetítse a felső körök alászálló javait. Jellemző tulajdonsága, hogy tudatosan veleéli a felső körökkel azok történeti életét (szemben a történe-

lem nélküli, hagyományhoz kötött alsó réteggel), de önállóan magatartása az alsó réteghez köti.

Mindazokat, akiket e közvetítő rétegnek nevezhető kis csoporton kívül, alul lelünk, a vagyon vagy foglalkozás osztja a 1. gazdák [a) 30 holdtól felfelé, b) 60 holdtól felfelé], 2. zsellérek [a) sajátjából élő, b) részesarató], 3. pásztoemberek, 4. mesteremberek, 5. zsidók, 6. cigányok csoportjából. A gazdák és zsellérek között 12-14 hold árán kiemelkedni akarók kiscgazda néven nevezik magukat. Külön osztályban való élésre kényszerülnek a, többnyire idegenből beszármazott kommenciósok.

Kocs anthropológiáját illetően

L szerint

Nemeskéri János dr. a helyszínen végzett embertani vizsgálatok eredményeit a következőkben foglalta össze: A kocsi magyarság mind testalkatában, mind általános faji jellegében élesen elüt a dunántúli típusoktól. Raszabeli összetétele: Alföldi típus képezi az alaptípust, melyet erősen módosít egy-

H tolliek a valamint 85

felől a keletbalti, másfelől a taurid rassz. Szórványosan kimutatható mongol és kevés dinári. Kocs különösen szép példáját mutatja a típusok megjelenési formája és a szociális helyzet közötti összefüggésnek. A vezető és módos gazdák általában Alföld-típusúak, a Burgondián lakók közt sok a keletbalti és nehezen meghatározható (harmónia nélküli arcú) típus. A falu többi részén és az Újtelepen taurid alpi, keletbalti típusok jelennek meg mozaik-szerűen váltogatva, de nem mutatnak egységes típust. A szociális helyzet, e differencián kívül, még ugyanazon típuson belül is igen különböző formakapcsolatokat eredményez.

A felekezeti két részre osztott lakosságot két részre bontja nyelve is. A református őslakosság a dunántúli nyelv-járásbeli sajátságok mellett őzik, a katolikusok nem ejtik ő-vel a szót. Ez a beszédbeli különbség csupán az évek hosszú során át teljesen külön folyó élettel magyarázható meg.

Kocs a Magyarországon többségben levő csoportos településű faluformák közé tartozik. F

Kocs gazdaság-társadalmi élete a nagycsalád¹ szervezeten alapult a múltban s áll részben ma is. A kócsi hagyományosan őrzött nagycsaládforma már csak két nemzedék együttéléséről tud, a harmadik nemzedék felnövekedése a nagycsalád bomlását okozza.

A kócsi nagycsalád feje a gazda, akinek minden tag engedelmességgel tartozik. A munkában ténylegesen nem vesz részt, csupán irányít. Hatalma nem korlátlan, mert csak a fiakkal történt megbeszélés után cselekedhet. A házban és házkörüli munkában a

Jegyzet

¹ Nagycsaládon Thurnwald szavaival olyan rokonsági csoportot értünk, mely egy helyen közösen települ és egy közös vezető alatt áll. A kiscsaládtól abban különbözik, hogy több nemzedékreteget (így házassággyermekeket és utódaikat) is zár magába. A nemzetségtől közös együttélés, egy vezető alatti egy helyen való gazdálkodás határolja el, valamint az, hogy a terület, melyből a nagy család él, ennek a nagy családnak közös tulajdona. A nemzetség néven nevezett rokonságeszoport különböző lakóhelyeken lakhat és nem kell közös vezetés vagy gazdálkodás által összeforrasztani. (Thurnwald, R.: Werden, Wandel u. Gestaltung von Familie, Verwandtschaft u. Binden. Die menschliche Gesellschaft II. Berlin 1952, 22. l.)

gazdasszony parancsol, ő főz, neveli az unokákat s rendel maga mellé takarítás, mosás s egyéb munkákra a menyei közül. A nagycsalád vagyoni viszonyai mások voltak a múltban, mint ma. Kócson is, mint másutt, a nagycsalád vagyonának csak a szaporulata adható el, az ebből befolyt összeget is lehetőleg a vagyon gyarapítására kell fordítani.

A nagycsalád élete az új viszonyok között igen összezsugorodik.

Ma már csak egy fiatal pár él az öregekkel. Ebben az új életben a fiatalok már nem tartoznak minden erejükkel a közösbe dolgozni, külön munkálják meg a közös igával a sajátjukat s félre rakják annak jövedelmét. A korlátok a különvagyonról illetően megszűnnek, a menyecske annyi apró és lábas marhát tarthat magának a közösből, amennyit csak bír: ha a jussolt földhöz tudnak szerezni, úgy az ellen sem szólhatnak az öregek.

ad 2. A bányászok életformáját² és társadalmi viszonyait a következőkben mutatjuk be. A bányatelep gazdasági és jóléti intézményeit a 39. sz. alatti ábra szemlélteti.

Teljesen

...bányásztelep lakosságát a bányatelep hatalmi helyzetéből kifolyólag sújtja. Az emberek másképpen élnek a külvilág felé, mint befelé. Egy-egy bányásztelep-épület, amely több lakást foglal magában, többnyire egy termester- vagy altisztcsaládnak is ad hajlékot. Ezek a bányászok szerint azért vannak így elszórva, hogy a bányavezetőség részére tájékoztató szolgálatot teljesítsenek. Ezek előtt egészen másképpen beszél a bányász, mintha bizalmas körben szól.

Meg kell jegyeznünk, hogy a bányatelep légköre megkívánja azt, hogy az ott lakó munkásság között szigorú fegyelmet tartsanak. Ezt nem lehet kifogásolni, hiszen ha nem úgy lenne, a rend igen hamar felborulna. Kérdés azonban, hogy a fegyelmetartásnak ez a bizalmatlanságon, a munkaadó és munkás közti hatalmi különbség állandó éreztetésén alapuló rendszere közszempontból megnyugtató-e és annak megfelelőbb alakítására az államnak nincsenek-e eszközei? *mas eszközei?*

A bányászok kb. egynegyedrésze kizárólag a bányavállalat élelemtárából vásárol, de a bányászok többsége a fogyasztási szövetkezet és a magánkereskedők vevő körét alkotja, illetve legalább is szükségleteiknek csak egy részét szerzi be az élelemtárból, másik részét a szövetkezetektől, illetőleg a magánkereskedőktől. A bányászok tekintélyes része eladósodott. Az eladósodás egyrészt onnan származik, hogy az üzem az évnek egy részében csak korlátozott mértékben dolgozik és ekkor a kereset is alacsonyabb, másrészt a bányász épen munkájának nehézsége miatt fokozott táplálkozásra szorúl, vagyis sokat eszik. Az élelemtárban a bányász hitele megszabott, ellenben a magánkereskedők nagyobb mérvű hitelt adnak számukra, hiszen az a fenyegetés, hogy nem

16
fizetés esetén a bányavezetőségnek feljelentik, számukra, úgy látszik, elegendő biztosítékot jelent. Sokszor beugrató ügynökök hálójába is kerülnek a bányászok és meggondolatlanul, erejükön felül rendelnek olyan dolgokat, amelyekre nem volna okvetlenül szükségük. Ilyenkor perköltségek is súlyosbítják a tartozás terhet.

A bányászokkal való bizalmas együttlét, amelyre azonban csak hosszú fáradozás után adódik lehetőség, amikor már nem látják valakiben a vállalat kémjét, nagyon érdekesen világítja meg a bányászok lelkivilágát. Igen sok közülük, különösen az öregebbek, beletörődtek helyzetükbe és az elnyomottság talán már jól is esik nekik. De a többség, különösen a fiatalabb évfáratúak, lelkében a visszafojtott gyűlölet él és hisznek abban, hogy egyszer majd elkövetkezik az idő, amidőn elnyomottságukért elégtelt vesznek maguknak.

A bányamunkások közül csak igen kevesen születtek azokban a községekben, amelyeknek területén a bányatelep fekszik. 227 földalatti dolgozó bányász közül a bányatelephez tartozó községekben mindössze 45 született, a többi 178 az ország különböző vidékeiről, 4 pedig külföldről került a bányatelepre. A legkülönbözőbb típusú, életfelfogású, a legkülönbözőbb hanyományokkal és szokásokkal élő emberek kerültek így egybe és talán ez az oka annak, hogy igen nehéz ebből a tömegeből egységes társadalmat alkotni.

Ad B) A járás egészségügyi viszonyait vizsgálva, annak megjegyzése mellett, hogy az egészségügyi szervezettel, a természetes népmozgalommal stb. külön foglalkozunk, ezen a helyen

1. a környezetegészségügy, továbbá
2. a fertőző betegségek és az orvosellátás, végül
3. a néptáplálkozás állapotát mutatjuk be.

ad 1. A környezetegészségügy.

Az egészségügyi viszonyok szempontjából különösen nagy jelentőséggel bírnak a környezetegészségügy adatai, amelyek lényegében egy-egy helység közegészségügyi állapotát és viszonyainak mértékét mutatják. A tatai járásban a lakóházak anyagának minőség szerinti összeállítását a 40. sz. térkép mutatja, az 1950-as népszámlálás adatai alapján.

A lakóházak tetőzetét a 41. sz. térkép foglalja össze.

A járás vízellátását a 42. sz. térkép tünteti fel. Ugyanezen térkép tünteti fel a járás vízvezetéki és villanyellátását is.

Ami a járás ivóvizeinek egészségügyi értékét, minőségét illeti, a 43. sz. térkép feltünteti az egyes községek-ből a m. kir. Országos Közegészségügyi Intézet által vizsgált kút-tak számát, valamint a vizsgálat eredményét. A térképről látható, hogy a járás vízellátása minőség tekintetében igen rossz.

A m. kir. belügyminiszter által a m. kir. Országos Közegészségügyi Intézet révén megindított tevékenység során már folyamatban van mindazon községekben, ahol jó ivóvízű kút nincs, 1-1 zöldkeresztes kút megépítése. Ezáltal a járás egyik legégetőbb kérdése: a jó ivóvíz nyer kis községek számára teljesen, nagyobb községek számára legalább útmutatás formájában, megoldást.

A m. kir. Központi Statisztikai Hivatal által talált és nehezen megközelíthető környezetegészségügyi adatokat próbáltuk ellenőrizni akképpen, hogy 10.000 kérdőívet adtunk ki a járás összes iskoláiba, ahol a tanító felügyelete mellett a gyermekek adták meg a választ a kérdőíven feltett kérdésekre. Lásd a csatolt táblázatot.

Az iskolásgyermekek lakásviszonyait a 44. sz. térkép tünteti fel. Feltűnő, hogy a bányaközségektől eltekintve mily sok a két szobás lakás. A legtöbb községben 50 % körül mozog, sőt sok helyen meg is haladja azt. Az egy szobában lakó, illetve alvó személyek száma azonban magas, ami közegészségügyi szempontból az egyik legnagyobb jelentőséggel bíró kérdés, különösen ha tekintetbe vesszük a téli rossz szellőzési viszonyokat a falusi lakásokban. A levegő egy 10-12 személlyel túlszufolt kis falusi szobában reggelig teljesen elhasznált, s annak a bentlakók egészségére való káros hatása ismeretes. A lakástúlszufaltság az egész járásban elég nagy, de szembezőkően nagy

Tapasztalatunk szerint a kérdőív ilyen alkalmazása egészen jól bevált. A gyermekek kevésbé tudnak színlelni, mint a felnőttek s így megközelítőleg pontos adatokat kaptunk annál is inkább, mert hiszen a kérdőívek kitöltését fogantató, illetve ellenőrző tanító saját ténybeli ismeretei alapján könnyen ellenőrizhette a gyermekek közléseit.

Amilyen szépek és minden igényt kielégítők a bányavidék jóléti és betegellátási intézményei, épp oly nagy bajok vannak a lakáskérdés körül. Az egész bányatelep túlságosan összezsúfolt. Nem egy 6—7 gyermekes bányász lakik 1 szobás lakásban, de nem egy hasonlóan sok gyermekes bányász lakik egyetlen olyan szobában, amelyhez sem konyha, sem kamra nincs s a lakás nem áll másból, mint egyetlen szobából, amely kamra-konyhául és minden egyéb célra is szolgál. A bányavidék jóléti intézményei több évtizedre elegendőek, a bányatársulat azonban még sok javítani valót találhat a maga környezetén s azt elsősorban itt a bányászlakásoknál kell keresnie, hogy ezt az ügyt erkölesileg, mint egészségügyi szempontból tarthatatlan túlszűfolttságot megszüntesse.

Általában az egész járásban igen sok azoknak a lakásoknak a száma, ahol egy szobában 6—8 személy lakik együtt. E tekintetben a falukban lévő rossz szokás is hibás. A földművelő nép, különösen a német anyanyelvűek, ha két szobája van is, egyiket nem használja. Az a tiszta szoba vagy vendégszoba, s akárhányan legyenek is, mind egy szobában szorulnak össze. E rossz szokásról csak lassan, hosszú nevelés útján lehet falusi népünket leszoktatni.

A gyermekek alsóruhával való ellátása terén, egy-két szomorú esettől eltekintve, ahol havonta vagy még annál is nagyobb időközökben vált a gyermek fehérneműt, súlyosabb panasz nem támasztható. A járás legnagyobb részében a gyermekek hetente váltottak fehérneműt. Ez, ha nem is nevezhető ideálisnak, mindenestre annak a legalacsonyabb egészségügyi követelménynek, hogy legalább hetente egyszer tisztálkodják, eleget tesz és súlyo-

sabb kifogás alá nem esik. A beérkezett 8954 kérdőív szerint hetente többször 1329, hetente egyszer 7407, vagyis az összes gyermekek 97.7 % -a kielégítően vált fehérneműt. Kéthetenként vált fehérneműt 84, havonta 25 és egy hónapnál is nagyobb időközben 10. Ha előfordulnak is szórványosan szomorú esetek, a nagy többség, ha nem is ideálisan, de kielégítően tisztálkodik.

ad 2. Fertőző betegségek. Orvosellátás.

A fertőző betegségek okozta halálozást a 45. sz. ~~alatt esatolt~~ térkép tünteti fel.

Fertőző betegségek különösen nagy számban fordulnak elő a bányavidéken. Az egyes években, mint pl. 1933-ban, a kiugró nagy számokat az abban az évben nagyszámban előforduló kanyarójárvány okozta. A veszélyesebb fertőző betegségek közül, a nyílt tuberkulotikus betegek bejelentésének még ma sem tesznek teljes mértékben eleget az orvosok, mert az előfordult tbc. halálásokhoz képest a bejelentett betegek száma nagyon csekély. Jelentősebb számban csupán a bányavidéken jelentettek be nyílt tuberkulotikus beteget, de még itt is csekély ez a szám az évente előforduló tuberkulotikus elhaláláshoz képest.

A fertőzőbeteghalálozás legnagyobb részét mindenütt a tbc. halálozás teszi ki. E

Fertőtlenítőgép és képzett fertőtlenítő Tata-Tóváros és a bányavidék kivételével a kisebb községekben egyben sincs. Tatán van egy jó állapotban lévő járási gőzfertőtlenítő.

Az egyes községek orvosellátásának kérdését igyekszik megvilágítani a 46. sz. ~~alatt esatolt~~ térkép, amely a halálások számát, és az orvosi kezelés nélkül elhaltak %-át tünteti fel.

Feltűnő, hogy az e tekintetben legrosszabb eredményt feltűntető községek csaknem kivétel nélkül a körorvos székhelyétől távol esnek, ami az orvoshoz való jutás nehézségeit mutatja. Természetesen nem ez az egyedüli tényező e kép létrejöttében, mert a szegénység és műveletlenség is hozzájárulnak ezen szomorú eredmény kialakulásához.

ad 5. A néptáplálkozás.

A tatai járás egészségügyi felvételével kapcsolatosan tárgyalnunk kell még a néptáplálkozás kérdését. Hazánkban a néptáplálkozás tudományos kutatásának és a kor követelményeinek megfelelő megoldások keresésének kérdése csak a világháború után merült fel, aminek magyarázatát adja, hogy az egész világot megrázó gazdasági válság, a háború után bekövetkezett nagy területveszteségek miatt, hazánkban még sokkal fokozottabban éreztette hatását, mint a többi európai államokban.

A tatai járás népelelmezési adatainak felvételénél az eddigi kutatók által használt és bevált módszert választottuk. A szokásos kérdőíveket osztottuk szét a járás iskolás gyermekei között, akik a tanítók felügyelete mellett naponta beírták az aznapi táplálékukat.

mint a felnőttek. 1936. október elején folyt a felvétel a járás összes iskoláiban.

8737 gyermek táplálkozási adatait dolgoztuk fel

és annak eredményeként a gyermekeknek - étkezésenként (reggeli, ebéd, vacsora) - táplálkozásuk szerint a következő 5 csoportba osztottuk:

1. legalább kétszer zöldfőzelék, kétszer gyümölcs és kétszer hús és legalább hatszor tej.
2. legalább kétszer hús, egyszer, vagy többször zöldfőzelék, egyszer, vagy többször gyümölcs, s legalább ötször tej.
3. a három főétkezelés közül (hús, főzelék, gyümölcs) legalább egynek többször kell előfordulnia, s hetente legalább négyszer.
4. a három főétkezelés közül egyszer sem fordult elő, de legalább kétszer evett tejet és kielégítőbb étkezelés képezte eddelét.
5. a három főétkezelés közül egyszer sem fordult elő, tejet is legfeljebb kétszer evett, főétkezelés volt a kenyér, leves és néha krumpli.

A 47. sz. térkép, amely az összesített eredményeket tartalmazza, szerint

az első csoportba tartozó gyermekek száma mindössze 0,5%, oly csekély, hogy teljesen elhanyagolható. A második és harmadik csoportba tartozik a gyermekek legnagyobb része, akik alapjában véve kielégítően táplálkoznak, de táplálkozásuk egyoldalúsága miatt mégsem felel meg a mai kor követelményeinek. Végül a negyedik és ötödik csoportba tartoznak azok, akik a négy főétkezelés közül csupán tejből ettek, de még abból sem elegendő mennyiséget, s akiknek táplálkozásuk annyira silány, amely mellett rendes fejlődés nem lehetséges.

6 kérdés Végül, ha a negyedik táblázatot abból a szempontból vesszük vizsgálat alá, hogy az egyes községek jellege szerint milyen volt a táplálkozás, kitűnik, hogy a bányaközségek (Alsógalla, Felsőgalla, Bánhida, és Tataháza) táplálkozási viszonyai lényegesen jobbak voltak, mint a mezőgazdasági lakosságú községeké (Kocs, Kömlőd, Dad stb.). Ennek némileg magyarázatát adja, hogy a szegény földműves lakossághoz viszonyítva az aránylag jobban kereső bányászok nagyobb igényük folytán jövedelmük jelentős részét fordítják táplálkozásra, és így a termelő, kisbirtokos osztály saját terményeit is, ahelyett, hogy maga fogyasztaná, a bányavidék piacára viszi.

6. §. A népesség gazdasági helyzete.

A tatai járás népességének gazdasági helyzetét illetően külön kívánunk foglalkozni

1. a mezőgazdasági népesség,
2. a bányász-népesség,
3. az egyéb iparforgalmi népesség helyzetével.

ad 1. Mielőtt a mezőgazdasági népesség gazdasági helyzetének a bemutatására rátérnénk, rövid pillantást kell vetnünk a járás általános mezőgazdasági viszonyaira.

Lássuk először a talajviszonyokat. A rendkívül változatos felszínű tatai járásban a termőtalaj is sokféle. Röviden és csak a főjellegzetességet megadó fizikai tulajdonságokat vázolva a helyzet a következő. A hegyvidéken általában a medencéket feltöltő hordalékosan képződött sovány agyagtalaj, amely azonban csak elvétve köves. Jobb, kissé vályogos termőtalaj csak a Héreg-Tarján-i medencében van. A hegyek nyugati lábánál hatalmas homokfelhalmozódást találunk, amelyet csak egészen magasan (baji szőlők) takar némi lösz. Ez a futóhomokszerűen kötetlen homok (helyi elnevezés: „rókahomok”) nagyon sok község határában jelent ma elátkozott teherföltét, de csak azért, mert ezen a vidéken nem ismerik a sajátos homoki mezőgazdasági kultúrát. Pedig valósággal kínálkozik ennek terjesztésére fővároson az ezen a rossz homokon fekvő önálló gazdasági népiskola gazdasága. A dombvidék legmagasabb részei is homokosak, ezeken szőlők vannak, de a lejtők, különösen ahol meredekebb, tagoltabb a dombosság, sok helyen kavicsosak is. Általában vékony termőrétegűek (a lucerna alig terem meg) és agyagosak. A dombosság mélyebb részei, mint Tata és Kocs között is, már sokkal jobb talajúak, míg a legmélyebbek vízöntéses széles völgyek. Talajuk vizenyős réti agyag és a talajvíz sok helyen keserűsös. (Kocs határában termelik ki az Igmándi-keserűvizet). Az Általér völgyében azután általánosak a vizenyős réti földek.

A talajnak mezőgazdasági termelési lehetőségeire mutat némileg a kataszteri tiszta jövedelem szempontjából vett osztályozás, amelyet a 48. sz. alatt csatolt térkép és az alatti adatok mutatnak **be.**

A táblázat adatai is, de még inkább a csatolt térkép, szemléltetően tüntetik fel, hogy a járás egyes községei között a talajviszonyok szempontjából milyen eltérések vannak. Az egyes községek kataszteri tiszta jövedelmének átlagában 1910 és 1935 között beállott változások részint a művelési ág változások, részint pedig egyéb események (földreform, tagosítás stb.) következtében történt kiigazítások eredményei.

A gabonaterület után mind a járás átlagában, mind az egyes községekben a kapásokkal bevetett terület következik, kivéve

A járás mezőgazdasági termelésére vonatkozólag a hivatalos vetésszámítások adatain kívül közöljük még a Mezőgazdasági Cím- és Névtár adataiból a járás egyes községeiben lévő kisgazdaságok, illetve nagybirtokok speciális termelési viszonyaira jellemző megállapításokat. Ezeket a 49—54. sz. alatt csatolt térképek tüntetik fel. A járás mezőgazdasági termelésének munkaintenzitását pedig az 55. sz. alatt csatolt térkép tünteti fel.

A tatai járás egészének termelése még annak a folyamatnak a hatása alatt áll, amely a múlt század végéig tartó gabonalehetőségben minden lehető földet felszántott, minden legelőt feltört, az addig való állattenyésztést teljesen megszüntette, helyébe pedig csak egy gazdasági-eszközszerű állattartást léptetett. A megszünt állattenyésztést sínyli azóta a mezőgazdaság minden válságon át, mert az újabbfajta istállózó állattenyésztés napjainkig még alig fejlődött ki és tagadhatatlanul csak egyes, főképp német nemzetiségű községben virágzik, legalább is a járás területén. A termelés jellegét tehát általánosan a hármas forgójú elég külterjes földművelés adja, kisméretű állattartással kiegészítve és ebből a szürke színtől csak azok a községek, illetőleg gazdaságcsoportok ugranak ki, amelyek a takarmányozáson alapuló állattenyésztést és termelést már kifejlesztették.

A művelési ág szerinti megoszlást 1935-ben a járás egyes köz-
ségekben az 56.—60. sz. alatt csatolt térképek és ábrák mutatják.

Az egyes művelési ágakat *N. Krebs* módszer¹ szerint három
fő csoportba oszthatjuk:

1. kultúrterület (szántó, kert, szőlő),
2. füves terület (rét, legelő, nádas),
3. erdő és kopár terület (erdő és földadó alá nem eső, ter-
méketlen terület).

E szerint a csoportosítás szerint a csatolt háromszögábrán
ugyancsak *N. Krebs* módszerével feltüntetve az egyes községek
művelési ágbeli helyzetét, a következőket állapíthatjuk meg:

A járás községeiben a fenti csoportokból a túlnyomó az erdő
és a szántó terület.

A szántó terület az uralkodó a dombi és egyes völgyi köz-
ségekben.

J ben

Az erdőterület a hegyi községekben, valamint a völgyi köz-
ségek közül Oroszlányon és Bajon uralkodó.

Az egyes csoportok százalékos arányát a már említett ábrán
felül még a csatolt térképeink is feltüntetik.

Az 61. sz. alatt csatolt tér-
képünkön tüntettük fel a földadó alá nem eső területben beállott
változásokat.

A földadó alá nem eső terület az 1910 évi terület százalékában
kifejezve 1935-ig a járás két községében, Alsógallán és Szomoron,
fogyott. A fogyás okozója mind a két esetben területátcsatolás.

A járás többi községeiben a földadó alá nem eső terület
emelkedett. Az emelkedés mértéke a legalacsonyabb a járás hegyi
községeiben, ahol 0—4 % közötti. Ennek az oka abban rejlik, hogy
az új földadó alá nem eső területek a legtöbb esetben a telkesít-
téssel, illetve a beépítéssel kerülnek ki a földadó fizetése alól és
a hegyi községekben, amint ezzel tanulmányunk más helyén¹ fog-
lalkozunk, a kisemberek rendelkezésére olyan kevés termő talaj
áll, hogy az újabb építkezések a beltelkek további egészségtelen
megosztásával történnek. Jelentősebb az emelkedés, de még mindig
elég kis mértékű (4—10 %) a járás dombi községeiben, ahol az
OFB házhelyosztása volt ennek az előidézője. Nagyobb a völgyi
községekben (10—25 %).

*A legnagyobb mértékben
annak külszíni fejlődése miatt.*

A tagosítás általános magyar probléma és ez alól a tatai járás
sem kivétel.

A birtoktestek elaprózódására a 62. sz. alatt csatolt térkép
adatai mutatnak rá. A szabadforgalmú földbirtokok a járás átlá-
gában 4.24 tagból állanak.

Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy az egy tagra jutó terület a járás
átlagában a szabadforgalmú birtokoknál 1.33 kat. holdat tesz ki,
akkor valamelyes képet alkothatunk magunknak a tagoltság mér-
tékéről. Az egyes községek szabadforgalmú birtokainak a tagolt-
sága pedig még elszomorítóbb képet nyújt akkor, ha számba-
vesszük, hogy 12 községben az egy szabadforgalmú birtokra jutó

birtoktagok átlagos területe az egy kat. holdat sem érte el.

A világháború után tagosítás a járás két községében volt:
Naszályon és Oroszlányon. A tagosítás, bár mind a kettőben csak
a határ egyes részeire terjedt ki, mégis jelentékeny eredményekkel
járt, amennyiben Naszályon ma már átlagosan 3.13, Oroszlányon
2.22 tagból áll egy-egy szabadforgalmú birtok és a birtokrészletek
átlagos területe Naszályon 1.73, Oroszlányon 2.58 kat. hold.

A tagosítás iránt némi érdeklődés a többi községekben is ész-
lelhető. Ez az érdeklődés cselekedetté azonban két okból nem
válik. Egyrészt a tagosítási költségek még az utóbbi évek költség-
mérséklései után is aránylag elég magasak, másrészt pedig a tago-
sítás befejezése után az új illetőségeket egy tagban osztják ki. Ez
ellen pedig az érdekeltek, dacára a becslési eljárásnak, amely az
értékkülönbségeket a becsholdakkal igyekezik megszüntetni, jo-
gosult ellenszenvvel viseltetnek. A paraszti gazdálkodás ugyanis

arra van felépítve, hogy termelésében, évszázados tapasztalatokkal alkalmazkodják a falu külső határához. Ennek az alkalmazkodásnak az értelmét nemcsak az a körülmény adja meg, hogy az egyes határrészek más és más termelési ágra a legalkalmasabbak, hanem az is, hogy egyes határrészek jobban ki vannak téve az elemi csapásoknak (fagy, jég, aszály), mint a határ többi része. Ennek következtében, ha az egyik határrészen be is következik valamilyen elemi csapás, a másik határrészen lévő birtoktag még azt ellensúlyozni képes. A tagosítás után azonban, ha ilyen csapás bekövetkezik, akkor legföljebb csak állami vagy társadalmi segítség mentheti meg a károsultat a végpusztulástól. Éppen ezért a kívánság az, hogy a tagosítás után ne egy, hanem két-három tagban kapják ki a földeket, hogy ezek a szempontok érvényesülhessenek.

A járás birtokrendszerét az alábbiakban kívánjuk bemutatni.

A járás földbirtokmegoszlásának általános ismertetésére kétféle adatot tudunk szolgáltatni. Egyfelől az 1935. évi mezőgazdasági statisztikai felvétel adatait, amelyeket a 63. sz. ~~alatt esatolt~~ térkép tüntet fel. Másfelől az 1935. évi adóstatistikának az adatait, amely az egyes birtokcsoportok művelési ág szerinti megoszlását is feltünteti. Ezt birtokcsoportonként és községenként a 64. sz. ~~alatt esatolt~~ térkép mutatja.

A járás területén lévő nagybirtokokat a 65. sz. alatt esatolt térképünk tünteti fel.

A kisbirtokrendszert semmiféle átlagos értékkel nem lehet megfogni. A hivatalos statisztikai közleményeknek széleskörű nagyságcsoportjai sem alkalmasak arra, hogy a kisbirtokrendszer finom értékkülönbségeiben rejlő lényegét vizsgálhassuk. A tatai járásban folytatott ténymegállapító tanulmányok során azt az

ennek adatait az egyes kisbirtokok állatállományának és munkaintenzitásának ^{alatt} megvizsgáltuk ki.

Ennek segítségével állapítottuk meg

községenként a kisbirtokrendszer jellegzetes öt csoportját:

- I. napszámosok-törpebirtokosok,
- II. jövedelem kiegészítésére szoruló kisbirtokosok (erdővidéken favágás, fuvarozás, nagybirtokokból részesmunka vállalás, aratás-cséplés, kisbérletek),
- III. a földben kifejezett létminimum fölötti, tehát a gazdát családotól eltartó kisbirtokok,
- IV. a helyi viszonyokhoz képest jómódot biztosító gazdaságok,
- V. ú. n. nagyparaszti gazdaságok, amelyek általában nagyobb lehetőséget rejtenek magukban, mint aminőt a mai művelésük kiaknáz.

Ezeket a csoportokat nem éles határok választják el,

mert ezek határok megállapítását rengeteg helyi körülmény befolyásolja. Így pl. a dúnaszentmiklósi tejtermelő törpegazdaságokat nem lehet minden kicsinyiségük mellett sem proletár háztartásoknak minősíteni. A tagosítás Oroszlányban és Naszályon lényegesen leszállította az önállóság alsó határát, mert a lótartást részben feleslegessé tette. Nagy uradalmak jelenléte és főleg könnyű földbérlet lehetősége (Kocs, Dad) a II. csoport határait tágítja ki. A jómód alsó határa nemcsak a termelési színvonalától függ, hanem a lakosság megszokott igényeitől is. A nagyparaszti réteg jelenléte virágzó gazdasági multból ered, de az egykorú társadalmi viszonyoktól is függött kialakulása. Rengeteg ki nem derült körülmény csökkenti ugyanakkor csoportosításunk értékét, mindazonáltal végrehajtottuk azt, mert csak így foglalkozhatunk alaposan a mezőgazdasági népesség gazdasági helyzetével. Arra azonban, hogy ezeket a csoportokat az üzem és a termelés szempontjából is fokozottabban kiértékeljük, szükség nem volt, mert az agrárpolitika, amely ezt igényelné, még nem alakult ki ebben az országban. Így csak az adatokat közöljük, amelyek azonban magukban is beszélnek.

Az előbbieken tárgyalt öt csoport csak a birtokos népességet foglalja magában. A mezőgazdasági népességhez tartoznak ezenkívül a földnélküli mezőgazdasági munkások és a cselédek. Ez utóbbiak és a 2000 emberrel felelő birtokos napszámosok (I. csoport) rasban közeli 12000 emberrel felelnek.

A mezőgazdasági proletariátusból a cselédség közvetlenül a nagybirtokon él. Körülbelül 3000 lélek ez, akik egyenletesen elosztva a nagybirtok területén élnek. A számuk az időben is na-

22 20

gyon állandó. A cselédség viszonylag nagy gyermekszaporulatát a nagybirtok nem veszi fel, mert a cselédmunka mennyisége meg-
lehetősen állandó. Tisztán a szántóterülettől, illetve az azt meg-
művelő igaerőtől függ. A cselédséget tehát, mint a nagybirtok
tartozékát tekinthetjük, annál is inkább, mert a gazdasági művel-
és belterjességében bekövetkező változások nem a cselédség mun-
kaerejének növelésével, vagy csökkenésével járnak együtt, hanem
teljes egészükben az agrárproletariátus másik rétegére, a nincs-
telen, vagy törpebirtokos napszámos és részesmunkából élőkre
hatnak ki. Meg kell azonban jegyezniük, hogy az utolsó 30 évben
a belterjességet illetően alig volt változás (ha volt is, inkább csök-
kenő irányban), úgy hogy az agrárproletariátus jórészen meg-
élhetése a gazdasági erők változásainak és a nagybirtokos szem-
élyi viszonylatai nagy bizonytalanságának van kiszolgáltatva.

Ami a napszámos-törpebirtokosoknak azt a részét illeti, amely
a kisbirtok termeléséből kapja megélhetését, jogilag és intézmé-
nyileg ezeknek munkaviszonyai is ugyanúgy szabályozatlanok,
mint a nagybirtokból élőké, de megélhetési szempontból tekintve
a kisbirtok a proletariátus számára állandóbb és szolidabb lét-
alapot jelent. Ezt a megállapítást megszorítjuk azzal, hogy csak

virágzó kisbirtokviszonyokra értjük, amely esetben azonban az
össznépeességnek kb. 30 %-át kitevő napszámos és részesmunkás
elem (leginkább törpebirtokosok) megtalálja jó és biztos meg-
élhetését. Ez a megélhetés az aratási és részesmunkákon kívül
jórészt abból az állandó kapcsolatból adódik, amely a gazda
háztartása és a „zsellér”-je családja közt fennáll. Ez a kapcsolat
a német falvakban bizonyos összetartozási tudatot is tartalmaz
a parasztság jobbmódú és nincstelen rétegei között, ami számos
esetben szolgál az utóbbi réteg felemelkedésének alapjául. Magyar
vonalkozásban is ki kellene ezt fejleszteni. Természetesen a zsel-
lérsorból magukat önállóvá küzdő gazdaságok nem alkalmasak
még mezőgazdasági munkások eltartására, de ezek felerősítésének
gyorsítása éppen azért szükséges, mert ez a fejlődés a kisbirtok-
rendszer kereteiben munkaalkalmakat jelenthetne még a mai vi-
szervezés között is. Az agrárpolitikának ez az iránya tisztán a belső
szervezés kérdése. Úgyiszlólván független a külkereskedelem ala-
kulásától.

A tatai járás községeinek mezőgazdasági népességét három
csoportba tagoltuk háromszögábrán való ábrázolás céljából:

a) Jómódú kisgazdaságok népessége (IV. és V. csoport, az
optimum körüli és az azon felüli kisgazdaságok).

b) Küzdő kisgazdaságok népessége (II. és III. csoport, akik
kisgazdaságukból még nem, vagy csak alig tudnak megélni. A pro-
letariátus eltartásához nem járulnak hozzá.).

c) Proletárok. Cselédek, munkások, napszámos-törpebirtoko-
sok. (A cselédeket az ábrán azért emeltük külön ki, mert ezek
közvetlenül a nagybirtokon élvén, annak jelentőségét is tükrözik.)

A tagolás és a 66.—67. sz. alatt csatolt térkép ill. ábra
a következő összefoglaló jellemzést adhatjuk az egyes községek
mezőgazdasági népességének megélhetési viszonyairól.

1. Vértessomló, Várgesztes, Agostyán. Három kis hegyvidéki, német falu,
szűkös léttel, fejlődésre képtelenül. Jómódú gazdaság alig van, nagybirtok

~~Ez a tétel~~

~~be-matolva~~

L 22. oldal

nincs (a határukban lévő nagybirtokok erdőik), ennél fogva nincstelen is alig van bennük. (Vértessomló nagyszámú törpebirtokosai tejet termelnek.) A küzködő népesség favágással, fuvarozással egészíti ki elégtelen mezőgazdasági jövedelmét.

2. *Vértestolna, Dunaszentmiklós, Alsógalla.* Szintén három kiesi, hegyvidéki, német falu, amelyek azonban kedvező piaci helyzetük, terjeszkedési lehetőségeik és nem utolsósorban népük igyekezete következtében a járás legjobbmódú községei. A nincstelenek aránya bennük elenyésző, a jómódúaké azonban a legmagasabb a járás területén.

3. *Bánhida, Felsőgalla, Vértesszöllös, Dad, Oroszlány.* Valamennyi nagy szegénységből felfelé fejlődő falu. Az első háromnál a fejlődés lehetősége a közeli hatalmas piacban van, az utóbbi kettő pedig annak köszönhető a fejlődését, hogy a közöttük fekvő nagybirtok felbomlott és a nincstelenek zöme birtokos elemmé küzdhetett fel magát. Ha a gazdaság alján való küzdelem nehéz is, a fejlődés a multhoz viszonyítva letagadhatatlan.

4. *Héreg, Kecskéd, Tarján, Szomor.* Ezek a községek éppen úgy küzdek fel magukat, mint az előbbiek, de azok szerencsés előnyhelyzete nélkül. Ezért bennük a jómódú réteg aránya jóval alacsonyabb, mint az előbbiekben és a szegénység meg a küzködés nyomja rá a bélyegét ezekre a falvakra. Hegyi, vagy pedig homokoshatárú völgyi községek, csakúgy mint az előbbiek, és Héreg kivételével mind túlnyomórészt németek.

5. Ennek a csoportnak a jellegzetessége: a nagybirtok mellett a proletáriátusnak igen nagy, 50 % körüli aránya. Alcsoportjai:

a) *Környe, Kömlőd, Szomód.* Ezekben a községekben legalább a kisgazdaságok nagyrésze jómódú, ami a nagybirtokkal együtt a proletáriátus eltartásának lehetőségét jelenti.

b) *Tata, Kocs, Naszály, Gyermely, Baj.* Ezekben sokkal kisebb a jómódú kisgazdaságok aránya. Igaz, hogy a jómód itt valóságos gazdagságot jelent (pl. Kocs és Tatán), ami azonban alig enyhíti a nagy tömegű proletáriátus helyzetét. Baj kivételével (ez német szőlőmunkás község) csupa magyar falu van ebben a csoportban, a legtöbb jó termőföldön. Itt a korszerű földbirtokpolitika követelménye az volna, hogy legalább azt a 4–500 kisgazdaságot emeljék fel termelőképesebb állapotba, amelyeknél ez csak néhány hold földnek és méltányos hitelfeltételeknek a kérdése. Ha ezenkívül az uradalmak munkásszükségletüket mind környékbeli munkásokkal elégítik ki, ennek a községcsoportnak mezőgazdasági munkásproblémái megoldódnának.

6. *Tardos* ismét egyedül áll lehetetlen helyzetével, nagybirtok és munkát adó kisbirtok nélkül. Csupa alkalmi munkára utalva nyomorog a falu mezőgazdasági proletár népe, akiknek a mezőgazdaság keretén belül való foglalkoztatása megoldhatatlan kérdés.

A kisgazdaságok helyzetére a fentiekén kívül még igen élesen világítanak rá az egyes községekben a kisgazdaságok területének középértékei (mediánjai), valamint ugyanezeknek a leggyakoribb értékei (modusai). Ezt a középértékekről elkészített és a 68. sz. alatt csatolt térkép mutatja be.

A járás 10 hegyi községéből 3 magyar és 7 német. A középérték 0–6 közötti 2 magyar és 2 német, összesen 4, 6–9 közötti 1 magyar és 5 német, összesen 4, 9–12 közötti 1 német és 12 feletti 1 német községben.

A 9 völgyi községből (völgyi községnek véve a mezőgazdaság szempontjából Tóvárost, Bánhidát és Felsőgallát) a középérték

0–6 közötti 1 német, 6–9 közötti 2 magyar, 9–12 közötti 1 magyar, 2 német és 1 vegyes magyar-tót, összesen 4, 12 feletti 2 német községben.

A járás 6 dombi községéből (dombi községnek véve Tatát is) 0–6 közötti nincs, 6–9 közötti 4 magyar, 9–12 közötti 1 magyar és 12 feletti 1 magyar községben.

Ha mindezekhez hozzávesszük azt, hogy a 12 kat. hold feletti középértékű 4 községből csak egyedül Kömlőd magyar, a többi három német, továbbá azt, hogy a 9–12 kat. hold közötti középértékű községek közül csak Dad magyar, 2 község tót eredetű és 3 község német, akkor lehetetlen nem látni az összefüggést a nemzetiség és a kisgazdaságok középértékei között, amit igazol az is,

A kisgazdaságok helyzetére a fentiekén kívül még igen élesen világítanak rá az egyes községekben a kisgazdaságok területének középértékei (mediánjai), valamint ugyanezeknek a leggyakoribb értékei (modusai). Ezt a középértékekről elkészített és a 68. sz. alatt csatolt térkép mutatja be.

74 22

A járás állatállományát községenkénti részletezéssel a 70. sz. alatt csatolt térképünk mutatja be.

A gyümölcsfaállományt a 71. sz. alatt csatolt térkép tünteti fel.

A mezőgazdasági népesség gazdasági helyzetéről szólván meg kell még emlékeznünk a közbirtokosságokról, amelyeket a közbirtokosság jellegének (zsellér-gazda) és területének feltüntetésével a 65. sz. alatt csatolt térképünk mutat be.

ad 2. A bányász népesség¹ gazdasági helyzetét illetően a következőket állapíthatjuk meg.

A bányauzem szervezetét a 39. sz. alatt csatolt grafikon tünteti fel.

A bányavállalatnál alkalmazott munkásság létszámára és kereseti viszonyaira a bányatárspénztár évi jelentése ad tájékoztatást. Az 1936 évben március 31-én a bányavállalatnak 6.730, június 30-án 6.760, szeptember 30-án 6.865 és december 31-én 7.017 férfi alkalmazottja volt, a munkás kategóriák sorában. A női alkalmazottak száma 1936 március 31-én 561, június 30-án 574, szeptember 30-án 587, december 31-én 557 volt.

December 31-én a bányavállalatnál alkalmazott munkások közül 100 férfi a napibér-osztályok szerint a következőképpen oszlottak meg:

napibér osztályba átlagos kereset	férfi	nő
I. (napi 0.80 P)	100	265
II. („ 1.20 „)	351	125
III. („ 2.00 „)	400	165
IV. („ 2.80 „)	58	—
V. („ 3.60 „)	758	1
VI. („ 4.40 „)	2140	1
VII. („ 5.20 „)	427	—
VIII. („ 6.00 „)	156	—
IX. („ 6.80 „)	2664	—
X. („ 7.60 „)	1	—
XI. („ 8.40 „)	1	—
XII. („ 9.20 „)	1	—

ad 3. Az ipari népesség eloszlására és gazdasági helyzetére a 72. sz. alatt csatolt térkép mutat rá.

A vállalatok közül térképünkön a 20-nál több segédzemélyt foglalkoztatókat az alkalmazott munkások számának feltüntetésével, a többieket pedig kategóriájuknak megfelelő jelöléssel tüntettük fel. A vállalat működési körét csak a 20-nál több segédzemélyt foglalkoztató vállalatoknál tüntettük fel.

Az egyes vállalatok további részletezését a csatolt térképünk mutatja. A térkép a győri kerületi iparfelügyelő évi programjába felvett, vagyis iparfelügyelői látogatás alá eső vállalatokról, illetve üzemekről készült. Érdekesen mutatja, hogy az egyes üzemek, kivéve a természeti helyhez kötötteket (bányák stb.), a gazdasági forgalom jelentőségéhez mérten jelentkeznek. Elsősorban Tatabányán, másodsorban a bányakomplexusban, ahol az egyes üzemek a helyben élő nagy ipari proletártömegek szükségleteit

elégítik ki, és harmadsorban a kisebb centrumokban (Kocs, Tárján, Környe).

A járás területén működő szövetkezeteket a 73. sz. alatt csatolt térkép tünteti fel.

A népesség gazdasági helyzete ismertetésének befejezéséül az iskolán kívüli népművelés szervei által a „Népművelési törzslap”-ok kiállításakor a lakosság vagyoni viszonyaira vonatkozólag végzett becslések adatait közöljük a járás egyes népművelési körzeteiről. Ezeket a becsléseket a „Népművelési Törzslap”-okon az egyes népművelési bizottságok százalékosan végezték. Az arányok, illetve a becslések, összevetve egyéb adatainkkal és más forrásokból származó ismereteinkkel, sok esetben igen jól találták el a való helyzetet. Egyes esetekben némi javítások, illetve túlzások észlelhetők. Különösen áll ez a bányatelepen lévő népművelési egységek által benyújtott becslésekre, ahol pl. egyöntetűen, mind Tatabányán, mind a Felsőgalla-Bánhidai bányatelepen, mind pedig a Felsőgallai Mésztelepen egyaránt a lakosság 80 %-át közepes vagyoni helyzetűnek vették. Az adatokat a 74. sz. alatti csatolt háromszögábra tünteti fel.

III. FEJEZET.

A közigazgatás történeti alapjai.

7. §. A járás és községeinek történeti kialakulása.

Kétségtelen, hogy ameddig az emberi vizsgálódás a múltba vissza tud tekinteni, Komárom megyének a Duna jobbpartján levő része már lakott terület volt. A különböző korokból származó leletek nem egy helyről kerültek elő.

212185 te-
rölete

A kő-, réz-, és bronzkori leletek épek szét-
szórtaságukkal

ságukkal teszik nagyon valószínűvé, hogy a település a járás egész területét átfogta. A nép fajiságáról azonban nem tudunk semmit. Kb. a Kr. e. IV. század közepén, tehát a vaskorszak elején, jelentek meg itt a kelták, majd az általuk civilizált vidéken a rómaiak.

Honfoglalás- és karandozásokkorabeli sírok (Neszmély, Fűzitő) azt bizonyítják, hogy a magyarság kezdettől fogva megszállotta Komárom megyét.

Ösfoglaló nemzetiség volt a tatái járás területén (Vértesszentkereszt, Oroszlány, Gesztes, Vitán és Bokod környékén) a Csák-nemzetség. Mindenesetre még a tatárjárás előtt telepedett meg Tata környékén (Szó mód) a Mikolaiak nemzetsége.

A megye középkori területi és népi arculatát a török uralom változtatta meg. A mohácsi vész után, 1543-tól a megyének legnagyobb része (főleg a Dunántúlon) török uralom alatt volt, de a meg nem szállott részek (így a Csallóköz nyugati fele) is, többször volt kénytelen hódolni a töröknek. Minthogy ilyképen a megye területén húzódott keresztül a török birodalom határa, Komárom megye lakossága különösen sokat szenvedett a háborús pusztításoktól. Komárom a megmaradt Magyarország egyik legfontosabb határvára volt, Tata pedig az előző évszázad alatt szerzett gazdasági súlyánál fogva, mint a határvárvonal egyik legjelentősebb elővára szerepelt a török háborúkban. A százötven esztendő pusztulás mértékét legjobban az jellemzi, hogy ez a vár, amely a korai renaissance és a renaissance idején hosszabb időre fogadta falai közé a királyi udvart, sőt 1510-ben az országgyűlésnek is színhelye volt, kilencszer cserélt gazdát a felszabadító hadjáratig és lakossága a XVII. század folyamán teljesen kicserélődött. Az állandó hadiállapot és a népesség megfogyatkozása természetesen nem maradhatott hatástalanul a közigazgatásra sem. A megye dunajobbparti része egy járásba olvadt össze (a győri, vagy pusztainak, vagy győripusztainak nevezett járásba. Az utóbbi név valószínűleg épen a törökkori pusztulás emlékét őrzi). Amikor Esztergom és Székesfehérvér elesett, Pilis, Esztergom és Fejér megyéből a vértessaljai járás Komárom megyéhez tartozott. A felszabadító hadjárat idején Komárom megyének a Duna jobbpartján két járása volt: a győri vagy felsőpusztai (tatái és gesztesi) és a vértessaljai (Fejér megyéből) járás.

26

A törökker a birtokmegosztás képét is gyökeresen megváltoztatta. A középkorban a tatai járás legnagyobb uradalma a tatai királyi uradalom volt, amelyet egyideig a *Rozgonyi*-család is bírt. Mellette még két bencés apátság, a tatai és vértesskeresztúri, birtokai jöhettek számításba. Ezeknek a területeknek felszabadulása után a régi királyi és apátsági birtokok nagyrészt zálogba adták, majd örökjogon a gróf Csáky- és a bécsi Krapf-család átmeneti földesurasága után az *Esterházy* grófi családnak adományozták, amely azután az elpusztult területek újraépítését is a kezébe vette. Ez a telepítés teljesen Kollonich Einrichtungswerkjének a szellemében folyt. Mivel a mai tatai járásnak csaknem egész területe az Esterházyak kezében volt, a vidék települési, nemzeti képe legnagyobb mértékben itt változott meg. Alsó- és Felsőgalla, Környe, Agostyán, Szentmiklós, Tolna, Kecskéd és Baj német lakossága (nagyobb részben a német birodalomból, kisebb részben Mosonból) a XVIII. század harmincas és negyvenes éve-

ben telepedett be. Jutott német telepes Tarjánba, Tatába, Tóvárosra, Oroszlányra és Szomódra is. Ugyanekkor jöttek tótok Szöllősre, Oroszlányra, Bánhidára és a primás birtokaihoz tartozó Tardosra is.

A XVIII. század a magyar állam fennmaradásának legerősebb biztosítékát a Regnum Marianum gondolatában látta. Így történt, hogy a *magyarok országának* újjáépítésében a kálvinista magyarok háttérbeszorításával *elsősorban német és szláv* katolikusokat vettek igénybe. Ennek a gondolatnak megvalósítója az Esterházyak uradalmában elsősorban jószágkormányzójuk, Balogh Ferenc volt. A telepesek megérkezésüktől 4 évig teljes mentességet élveztek. Legtöbbjüknek (néha több) lova és ökre volt. Az uradalomtól megfelelő részt kaptak a három nyomás szerint tagozódó szántóföldből, kertből és kenderesből. Mégpedig az $\frac{1}{4}$ -telkesnek minden calcaturában 2—2, az $\frac{1}{8}$ -telkesnek pedig 1—1 (10 pozsonyi mérő gabonát befogadó) hold jutott. Ennek fejében az urasággal kötött contractusok értelmében — pl. Tarján lakosai — negyed telek után 7 frt. centust, het napi robot megváltása fejében pedig 3 f 50 d-t fizettek. A termés után tizedet, ill. kilencedet adtak, mérsékelt díjért makkoltatták disznaikat az erdőben; október, november és december hónapban pedig a borkimérés haszná a község lakosait illette. *Az újtelepeseknek a vallási és gazdasági keretek biztosításával a magyarországi társadalomba való beilleszkedése gyorsan megtörtént.* Sőt az uradalomban, így a járásban is a XVIII. sz. közepén erősödő protestáns üldözések folytán befolyásuk állandóan növekedett.

a földesúri iparpártoló célkitűzésnek volt köszönhető, hogy a XVIII. sz.-ban a járás és uradalom központjában céhe volt — hogy csupán csak a számottevőbbeket említsük — a csapóknak, csizmadiáknak, fazekasoknak, gombkötőknek, molnároknak, paszománykészítőknek, pékeknek, posztósoknak, szűrszabóknak, szűcsöknek, takácsoknak stb.

Mivel a telepítések nyomán a megye dunántúli (győri) járása lakossága megsokszorozódott, szükségessé vált kettéválasztása. A közigazgatási felosztás a nagybirtok érdekeit követte, amennyiben a gesztesi uradalom községei a gesztesi, a tatai uradalom községei pedig a tatai járásba kerültek.

A tatai járás népességében a gallavidéki szentelepeknek 1897-ben megindult feltárása nagyobb mozgást váltott ki. A bánya megnyitása egy új községnek, Tatabányának a megalakulását, valamint Bánhida és Felsőgalla lakosságának megszaporodását vonta maga után. Egyszersmind a járás nemzetiségi képe is tarkább lett, bár 1848 óta erős magyarosodás tapasztalható. A rendiség megszűnésével, valamint később a szénbányák feltárásával a járás területét behálózó Esterházy-uradalomnak a befolyása is csökkent a lakosságra. A nagyobb mozgási szabadság, a korábbi kötöttségek felbomlása viszont a régi keretekhez szokott virágzó kisipart lassan tönkretette. Azok a népelemek, amelyek gazdasági alapját biztosították, ezek az iparágak, talajukat veszítették és észrevétlenül szivódtak fel más, többnyire szegényebb rétegekbe. Ezzel párhuzamosan a zsidóság, amely már a régi tatai királyi udvarok körül is nagy szerepet játszott, számbelileg is, anyagilag is megerősödött (szembeszökően egyenjogúsítása és a régi rendi keretek felbontása után). A zsidó tőke is kivette a maga részét a régi magyar iparok lassú felmorzsolásában.

IV. FEJEZET.

A közigazgatás jogi alapjai.

8. §. A törvény keretei. Községi statutumok.

A közigazgatás jogi alapjai a hatályos törvények követelményei. Ezeknek gyakorlati érvényesülését, vagy nem érvényesülését vizsgálja tanulmányunk.

A községek szervezetére, annak működésére és költségeire vonatkozóan *4722222*

A jogi alaphoz tartozik, de a szakirodalom által eléggé mellőzött kérdés, a községi szabályrendeletek kérdése, amiért is azoknak járási vonatkozásaival külön kívánunk foglalkozni.

A járás egyes községeiben 32 típusunk 296 szabályrendeletéről kaptunk felvilágosítást. *Ezek legnagyobb része készült*

minták után készült.

A minták alkalmazása célszerű ugyan, de kétségesse teszi a szabályrendeletek önkormányzati jellegét és erejét. Az ugyan kétségtelen, hogy egy kis lélekszámú, kevés anyagi és erkölcsi erővel rendelkező községtől nem lehet várni, hogy minta nélkül alkosson szabályrendeleteket, de a mintáknak nem egy esetben tapasztalt túlzott és betűhű követése (legtöbbször élelmes vállalkozók ki is nyomatják azokat, megfelelő helyet hagyván a községnév beírásának) azonos szabályrendeleteket teremt a különböző életformát élő községekben, miáltal elvész a község szabályrendelet alkotási jogának az a leglényegesebb indoka, hogy egyes csak a helyszínen jelentkező életviszonyok szabályozását azok végezzék, akik azokat a legjobban ismerik, vagyis a községi önkormányzati testületek tagjai.

MÁSODIK KÖNYV.

A közigazgatás jelen állapota.

V. FEJEZET.

A közigazgatás szervezete.

9. §. Az önkormányzat szervezete általában.

Az önkormányzatnak a tatai járásban lévő szervei részint vármegyeiek, részint pedig községiek.

Vármegyeiek a járás területén székelő főszolgabíró s az alá rendelt egyéb szervek, a különböző járási bizottságok stb.

Községiek: a járás 17 nagyközsége és 9 kisközsége, valamint a részint az egyes községek által vagy önerejükéből, vagy pedig több községnek a szövetkezésével közös erővel eltartott s egyes közfeladatok ellátására hivatott szervek.

Tekintettel arra, hogy a kisebb jelentőségű szervek (közgyám, bába stb.) eltartásáról mindegyik község saját maga gondoskodik, a községek szövetkezése folytán előálló körök a járásban a következők: (V. ö. a 75. és 76. sz. ábrákkal.)

1. jegyzői körök. A 9 kisközségből 8 páronként alkot egy-egy körjegyzőséget. *A 9. kisközség az egyik nagyközséghez*

nyeit beosztja. A többi 16. község nagyközség

2. *orvosi körök.* A közegészségügyi feladatok szakszerű ellátását a járás területén csupán 4 község biztosítja a maga erejéből: Tata, Főváros, Tatabánya és Felsőgalla. A többi 22 községből 19 a járáson belül egymással szövetkezve 6 orvosi kört alkot. A fennmaradó három község pedig a járás területén kívül álló és a szomszédos gesztesi járáshoz tartozó községekkel együtt alkot egy-egy orvosi kört, amelyeknél mind a két esetben az orvosi kör székhelye a járás területén kívül van.

3. *állatorvosi körök.* Az állategészségügyi feladatok szakszerű ellátásáról a maga erejéből csak egy község gondoskodik: ~~Bánhida~~. A járási székhely: Tata, az ott székelő járási m. kir. állatorvos magángyakorlatának biztosítása végett nem tart helyhatósági

állatorvost és állatorvosi körbe sem lépett be. A többi 24 község közül 23 a járás területén belül és még két gesztesi járásbeli községgel együtt 3 állatorvosi kört alkot. Egy község pedig a járás területén kívül székelő állatorvosi körbe tartozik.

Egyes közfeladatok szakszerű ellátásánál tehát a járási határ nem jelent akadályt s így azt a célszerűségi szempontok ott törik át, ahol az éppen szükségesnek mutatkozik. A célszerűségi szempontok ezt az áttörést némelykor magának a járási, sőt megye-beosztási határoknak a megváltoztatásában is igényelnék. Ez azonban sem itt, sem másutt nem következett be.

Lássuk először a *községi képviselőtestületeket:*

Az egyes községek saját belső szervezetét a törvény keretein és korlátozásain belül szervezeti szabályrendeletükben önállóan állapítják meg. A szervezeti szabályrendeletek, mint jogi alkotások, a törvény előírásainak és korlátainak természetesen megfelelnek, mert különben jóváhagyás alá nem kerülnének. Azonban a törvény és a szervezeti szabályrendelet végrehajtásaként jelentkező tényleges állapot vizsgálata a járás 26 községében igen gazdag bizonyító anyagot nyújt annak megállapítására, hogy a törvény és a jogszabály követelménye egyáltalában nem jelenti a valóságot.

A törvény a község önkormányzati testületének: a községi képviselőtestületnek, a megszervezésével kapcsolatosan egyrészt pontosan meghatározza a községi képviselők számát, másrészt meghatározza azt is, hogy kik és milyen címeken lehetnek tagjai a testületnek.

A törvény határozott rendelkezéseinek a járás egyes községeiben nem tettek eleget.

A törvény értelmében ugyanis „a községi képviselők számát

a népesség száma szabályozza, tudniillik minden 100 lélek után egy képviselő számíttatik. A képviselők száma kisközségben 10-nél kevesebb, 20-nál több, nagyközségekben 20-nál kevesebb, 40-nél több nem lehet. A képviselőtestület felerészben a legtöbb adót fizető községi lakos vagy nagykorú birtokosokból, illetőleg a község területén fekvő vagyonuk után legtöbb adót fizető nagykorú, hajadon, özvegy, vagy törvényesen elvált nők meghatalmazottai-ból, kiskorúak gyámjaiból és gondnokság alatt állók gondnokai-ból, hason felerészben pedig a választóközönség választottaitól és azokon kívül még az állásuknál fogva szavazati joggal bíró előjárósági tagokból áll.” stb.

Felsőgalla nagyközségéről
 Adatainkból kitűnően látszik, hogy a községi képviselőtestület a következő községekben mind a választottak, mind a virilisek vonalán: Orozslány és Vértessomló, csak a választottak vonalán: Vértesszőlős, Szomor, Isekvonalán: Baj, Naszály, Dad, Vértesszőlős, Szomor.

Község	Virilisek	Választottak	Összesen
Környe	20	20	40
Tata	20	12	32
Tóváros	12	20	32
Vértesszőlős	20	20	40
Bánhida	20	20	40
Tatabánya	10	10	20
Felsőgalla	10	9	19
Alsógalla	5	5	10
Vértesszalma	6	6	12
Tardos	10	10	20
Héreg	10	6	16
Tarján	6	6	12
Gyermely	5	5	10
Szomor	276	272	548
Összesen:	769	802	1571

27

A képviselőtestületekkel több-kevesebb kapcsolatban álló bizottságokat a következőképpen csoportosíthatjuk:

1. Törvényes rendelkezésén alapuló, legalább részben a képviselőtestület által választott tagokból álló s a képviselőtestülettel legalább a véleményezés kapcsolatában álló bizottságok.

2. Szabályrendelettel szervezett s főleg a képviselőtestület által választott tagokból álló, ú. n. szakbizottságok s a képviselőtestület által esetenként kiküldött „ad hoc” bizottságok.

3. Törvényes rendelkezésén alapuló bizottságok és testületi szervek, melyekbe a képviselőtestület a törvény értelmében tagot küldeni köteles ugyan, de ezenkívül más kapcsolata velük nincsen.

4. Mindama törvényen vagy törvényes felhatalmazású rendelkezésén alapuló bizottságok vagy testületek, amelyek a képviselőtestületnek szakvéleményt adni jogosultak, illetve kötelesek, s amelyek jogosítva vannak a képviselőtestületi gyűlés határozata ellen fellebbezettel élni.¹

Mielőtt bármelyik csoport tárgyalásába belemennék, meg kell jegyezni, hogy az ú. n. törvényen alapuló „ad hoc” bizottságok,² vagyis a képviselőtestület megalakításával, az alkalmazottak, illetve tisztviselők választását megelőző kijelöléssel, kapcsolatos szervek (igazoló választmány, kijelölő választmány) abban az esetben, amikor szükség van rájuk, szabályszerűen megalakítatnak. Ezek szervezete törvényileg van pontosan megállapítva s ettől nem térnek el. Ezeket 5. csoportnak tekinthetnők, de tárgyalására szükség nincsen.

ad 1. Törvényen alapuló és a képviselőtestülettel a véleményezés kapcsolatában álló bizottság a járás községeiben csupán a pénztár-, illetve a számadásokat felülvizsgáló küldöttségekben jelentkezik.

ad. 2. A képviselőtestületnek a kebelén belül a véleményezés és a képviselőtestületi ülések szakszerű előkészítése szempontjából megalakított ú. n. szakbizottságok mind számuk, mind feladatköreik szempontjából igen nagy változatosságot mutatnak.

A 25-féle bizottságot teendőiket illetően a következő csoportokba foglalhatjuk:

a) községfejlesztési és üzemi célokat szolgáló bizottságok. Ezek a következők:

Építészeti bizottság 19 községben, szépiészeti bizottság 2, építészeti és szépiészeti bizottság 6, kulturális-szépiészeti és községfejlesztő bizottság 1, villanyügyi (világítási) bizottság, fürdőügyi bizottság 1, üdülöhelyi bizottság 1, temető bizottság 1 községben. Az építészeti bizottság tulajdonképpen községfejlesztési célokat is szolgál, s fordítva. Egyébként csak két község van, ahol e célra két külön bizottság szervezetett: Alsógallán külön építészeti és külön szépiészeti bizottság, Tarjánon pedig külön építészeti bizottság és külön a kulturális-szépiészeti és községfejlesztő bizottság. Az üzemi bizottságok természetesen csak azokban a községekben szervezetettek meg, ahol a vonatkozó üzemek is létesítettek.

b) túlnyomórészt mezőgazdasági vonatkozásokban illetékes bizottságok: növényvédelmi bizottság 3, faiskolai bizottság 1, fagondozó bizottság 1, ingatlanforgalmi bizottság 3, gazdasági bizottság 3 és magmarhabeszerző bizottság 1 községben.

c) Egyéb adminisztratív funkciókkal kapcsolatos szakbizottságok: tűzrendészeti bizottság 7, útügyi bizottság 4, közmunka-összeíró bizottság 2, vásárügyi bizottság 1, adóügyi bizottság 1, jogügyi bizottság 1, tanügyi bizottság 1, népjóléti bizottság 3 és szegényügyi bizottság 2 községben.

A képviselőtestületek szakbizottságainak a száma a járás területén összesen 69. Ezek közül legtöbb tartozik a községfejlesztési és üzemi célokat szolgáló bizottságok közé, összesen: 35, az adminisztratív célokat szolgáló bizottságok száma összesen 22, a mezőgazdasági vonatkozású bizottságoké pedig 12.

ad 3. A képviselőtestület által kiegészített, de egyébként a képviselőtestülettel még a véleményezés kapcsolatában sem álló bizottságok, kivéve a testnevelési és az iskolánkívüli népművelési bizottságokat, csak azokban a községekben található, ahol a helyi hatóságuk alá tartozó közoktatásügyi intézetek működnek, s ezek a közoktatásügyi intézetek községi vagy állami jellegűek, mivel a felekezeti iskolák helyi hatóságait képező iskolaszékekbe a képviselőtestületek nem küldenek ki tagokat.

Ennek megfelelően testnevelési és iskolánkívüli népművelési bizottság minden községben megszerveztetett. A többi idetartozó bizottság a járás területén a következő: óvodai felügyelő-bizottság 10. állami elemi iskolai gondnokság, amely egyben a működési helyén lévő önálló gazdasági népiskolának is a helyi hatósága 1, községi iparostanonciskolai felügyelő-bizottság 4 és községi polgári iskolai felügyelő-bizottság 2 községben.

ad 4. A képviselőtestület nem működik ugyan közre a mezőgazdasági bizottság megalakításában, de az a községi képviselőtestülettel és az előljárósággal véleményezési kapcsolatban áll. Községi mezőgazdasági bizottság van 19 községben, míg hat egymással páronként szövetkezett kisközségben körjegyzői mezőgazdasági bizottság szerveztetett. Tatabányán, amelynek lakossága úgyszólván kizárólag bányászokból, illetve iparforgalmi népességből áll, s mezőgazdasági területe nincs, mezőgazdasági bizottság sincs.

Az előljáróság, mint a községi önkormányzat végrehajtó szerve megalakítása körül a törvény rendelkezései többé-kevésbbé betartottak. A törvényben, illetve a vonatkozó jogszabályokban megalkotott szabályoktól, itt kevésbé tértek el, mint a képviselőtestületnél. Kivételek azonban itt is vannak. Ezek közül a legjelentősebb az, hogy két kisközségben (Tardos, Szomód) külön pénztáros is van, holott a törvény rendelkezései értelmében a kisközségek előljáróságában pénztáros nincs. Egyes községekben pedig túlszervezés mutatkozik, amennyiben az esküdtek száma meghaladja a törvény által megkívánt legalacsonyabb létszámot.

10. §. Az állami igazgatás szervezete általában.

Állami jellegű közigazgatási szervek a járás területén a következők:

I. *Alkotmányos igazgatás:* Az országgyűlési képviselőválasztás szempontjából a járás területén lévő községek 3 választókerülethez tartoznak, amelyek közül kettőnek a székhelye a járás területén van.

II. *Rendészet:* A járás területén székel a székesfehérvári csendőrkerület győri osztályparancsnoksága alá rendelt szárnyparancsnokság, továbbá a járási szakaszparancsnokság, valamint a csendőrőrök, illetve a csendőrkülönítmény. Végül a Tatán állomásozó gyalogtanosztály.

A rendészethez tartozó szervnek tekintendők a nemzeti munkavédelmi szervek: a járási körzetvezető, az alkörzetvezetők.

III. *Igazságszolgáltatás:* Szerve a tatabányai járásbírószék és a vele kapcsolatos egyéb intézmények. (Telekkönyvi iroda, bírósági végrehajtók, ügyészi megbízott, járásbírószék fogház).

IV. *Gazdasági és forgalmi igazgatás:* a) gazdasági szervek: a járás területén az országgyűlési képviselőválasztó kerületi bizottságok a területükön a törvényhatóságoktól választottak, de elérendő egy pillantást vetni a törvényhatóságoktól választottak beosztása sem nevezhető tárgyi szempontokból kifogástalanul. A járás területén az országgyűlési képviselőválasztó kerületi bizottságok a területükön a törvényhatóságoktól választottak, de elérendő egy pillantást vetni a törvényhatóságoktól választottak beosztása sem nevezhető tárgyi szempontokból kifogástalanul.

A szavazókerületek megnevezése az országgyűlési képviselőválasztó kerületi bizottságok részéről a következők: a) 4 pottagot. Választókerület: Alsógalla, Bányabánya, Felsőgalla, Kőny, Tatabánya és Várgesztes községeket. Bányabányai választókerület. Magában foglalja: Alsógalla, Bányabánya és 5 pottagot. Választókerület: Alsógalla, Bányabánya, Felsőgalla, Kőny, Tatabánya és Várgesztes községeket. Bányabányai választókerület. Magában foglalja: Alsógalla, Bányabánya, Felsőgalla, Kőny, Tatabánya és Várgesztes községeket. Választókerület: Alsógalla, Bányabánya, Felsőgalla, Kőny, Tatabánya és Várgesztes községeket. Választókerület: Alsógalla, Bányabánya, Felsőgalla, Kőny, Tatabánya és Várgesztes községeket. Választókerület: Alsógalla, Bányabánya, Felsőgalla, Kőny, Tatabánya és Várgesztes községeket.

Az egyes választókerületekben a szavazókörok úgy vannak megállapítva, hogy általában minden község egy szavazókört képez. Kivételek: Bánhida 3, Felsőgalla 4, Kocs 2, Tata 2, Tatabánya 3 és Tóváros 2 szavazókörrrel.

Az országgyűlési képviselő-választókerületeket egyébként a 77. sz. alatt csatolt térkép tünteti fel.

A törvényhatósági bizottsági tagválasztásnak közigazgatási szerve az egyesített vármegyék *igazolópályáinak*. A törvényhatósági bizottság választott tagjainak a száma: 84. Ezek közül a járás községei választanak 30-at. A legtöbb adófizetők közül választott tagok száma ugyancsak 84, ebből járásbeli 55.

A járás területén lévő községek 3 választókerületbe vannak beosztva. *Ez a térkép mutatja.*

A szavazókörok megegyeznek az országgyűlési képviselő-választókerületek szavazóköreivel.

A községi képviselőtestületi tagok választásával kapcsolatos igazgatási teendőket a községenként megalakított *igazolópályák* végzik.

12. §. Az általános igazgatás és rendészet szervezete.

I. Az általános igazgatás szervei a járás területén: a járás *főszolgabírája* és maguk a *községek*, illetve a kis községek szövetkezése folytán létrejött, *körjegyzőségek*.

A főszolgabíró hivatalában általános igazgatási tevékenységet a főszolgabírón felül 2 szolgabíró, 1 közigazgatási fogalmazó, 1 közigazgatási gyakornok, 4 kezelőtisztviselő és 2 altiszt, (ez utóbbiak helyben kézbesítenek) végez. Ezenkívül részint, mint a főszolgabírói hatóság előadó tisztviselői, részint pedig önálló hatáskörrel működnek az állami és a törvényhatósági igazgatásnak ide beosztott szervei: a m. kir. tiszti orvos, a járási m. kir. állatorvos, a járási m. kir. gazdasági felügyelő és a törvényhatósági útbiztos. Ez utóbbiakról részletesebben a megfelelő szakigazgatási ágaknál lesz szó.

A főszolgabíró felügyelete alá rendelve működik a 26 község, még pedig 17 nagyközség és 9 kisközség.

A helyhatósági feladatokról és az állami közigazgatás közvetítéséről 16 községi és 5 körjegyzői iroda gondoskodik.

A községi köröket a 76. sz. alatt csatolt térkép, valamint a 75. sz. alatt csatolt ábra tünteti fel.

Az egyes községek általános igazgatásának a szervezeti képe, amint ezt már az előző szakaszban a képviselőtestületi tagok, valamint a képviselőtestület bizottságai és az előjárósági tagok számának az alakulásánál láttuk, igen szép és gazdag anyagot nyújtanak ennél az aránylag kis községszámnál is az egyes községek között fennálló és főleg a részletekben jelentkező szervezeti különbségek bemutatására, valamint amint ezt részletesebben majd egyes szakigazgatási ágaknál is fogjuk látni, a községeknek a törvényben nem szabályozott módon való szövetkezésére, ami különösen a szervezetenként osztrott településeknél Tata és Tóváros nagyközségeknél, valamint Alsógalla, Bánhida, Felsőgalla és Tatabánya nagyközségeknél jelentkezik.

A községek szervezetére vonatkozólag a törvények és más jogszabályok csak egyes esetekben állapítanak meg felső határt (Képviselőtestület, választókerületek stb.), általánosságban azonban felső határ sem a községi feladatok ellátására hivatott szervek minőségében, sem azok mennyiségében nincs megadva. A

32

A járás területén a legmagasabb szervezeti fokot a legnagyobb lélekszámú (15.570) Felsőgalla képviseli, a maga nagy jegyzői létszámával s egyes különleges teendők elvégzésére alkalmazott főhivatású alkalmazottaival.

A községeken belül kisebb szervezeti egységek (előljárói, vagy jegyzői kirendeltségek) nincsenek. Mindössze két községnél van egészen kis jelentőségű alacsonyabb szerv, még pedig külterületi esküdt és külterületi kézbesítő

Az általános igazgatás egyetlen vonatkozásában lehetséges az, hogy egy községhez tartozó területen más község helyhatósága végezzen teendőket: az állami anyakönyvezésnél. Erre a járás területén két példa van. Mindkettő a bányatelepen.

Az egyes községek szervezetének az összehasonlítására legal-
kalmasabb az ábrázolás.

A járás 78. sz. alatt esatolt szervezeti ábrája, valamint a 79. sz. alatt esatolt szervezési és állománytáblázata részletesen feltüntet minden szervet és szervezeti egységet, amely a tatai járásban akármilyen formában közigazgatást végez. Az egyes szerveken felül bemutatja az azok közötti kapcsolatokat és összefüggéseket is.

A tatai járás közigazgatásának szervezetét feltüntető ábránk központjában a főszolgabíró és annak hivatala, valamint a mellé rendelt ú. n. „dekoncentrált“ szervek állanak.

A magyar közigazgatás többi szerveivel, illetve az általuk igazgatott községekkel szemben a fennálló kapcsolatokat feltüntető vonalak részint hozzájuk futnak be, kiindulván mindazokból a magasabb szervekből (vármegye stb.), amelyek náluk közvetlenül magasabb szervezeti fokon állanak; részint pedig belőlük kiindulva vezetnek le az egyes községekhez.

A községekben feltüntetést nyertek a képviselőtestület és annak bizottságai, mint az önkormányzat „elhatározó“ tevékenységének szervei. A bizottságokkal egy magasságban tüntettük fel a nem községi iskolák iskolaszékeit, valamint az egyházi szervezet legalacsonyabb egységeit a plébánosokat és a lelkészeket. Külön nyert feltüntetést a jegyző és a bíró, alattuk az előljárárság többi tagja, valamint a jegyzői iroda személyzete. Ez alatt pedig a többi községi alkalmazott, valamint a különböző községi intézmények. Végül a kulturális gazdasági és a forgalmi élet egyesületei, illetve szervei nyertek feltüntetést. Az állami szervek, valamint az iskolai

és iskolán kívüli népművelés szervei is megfelelő feltüntetést nyertek.

Ha ábrázolásunk alapján az egyes községek közti szervezeti különbségeket vizsgáljuk, akkor nyilvánvaló, hogy az egyes községek közötti különbségeket részint az egyes teendőket végzők száma, részint pedig az egyes intézmények száma és méretei adják meg. Ehhez még hozzájárul a közönség szempontjából az is, hogy az önkormányzati szervek működését, mely vonalon és milyen mértékben egészíti ki az állami közigazgatás, annál inkább, mert a közönség legszélesebb rétegei nem látnak jellegbeli különbséget pl. az önkormányzati közegeként működő jegyző és az államigazgatási közegeként működő csendőrtiszthelyettes között, mivel mind a kettő az ~~urak dolgát~~ értve alatta az egész magyar közigazgatás akaratát, érvényesíti vele szemben.

Az önkormányzati testületek és az azokkal kapcsolatos testületi szervek ismereténél láttuk, hogy azok lélekszámbeli s a bizottságoknál intézménybeli tartalma is mennyire más és más a járás egyes községeiben. Ugyanez áll az egyes intézményekre és a szorosabban vett végrehajtó közigazgatási személyzetre is.

Ezeket a különbségeket részben maga az ábra tünteti fel már az első látásra. Hiszen nem kell mást tenni, mint megnézni pl. a 10. számú szervezeti egységet, Várgesztest és a 19. számú szervezeti egységet, Felsőgallát, vagy a 15. számút, Tatát. Ez a különbség az előljárárság többi tagja, valamint a jegyzői iroda személyzete. Ez alatt pedig a többi községi alkalmazott, valamint a különböző községi intézmények. Külön nyert feltüntetést a jegyző és a bíró, alattuk az előljárárság többi tagja, valamint a jegyzői iroda személyzete. Ez alatt pedig a többi községi alkalmazott, valamint a különböző községi intézmények. Végül a kulturális gazdasági és a forgalmi élet egyesületei, illetve szervei nyertek feltüntetést. Az állami szervek, valamint az iskolai és iskolán kívüli népművelés szervei is megfelelő feltüntetést nyertek.

A községekben feltüntetést nyertek a képviselőtestület és annak bizottságai, mint az önkormányzat „elhatározó“ tevékenységének szervei. A bizottságokkal egy magasságban tüntettük fel a nem községi iskolák iskolaszékeit, valamint az egyházi szervezet legalacsonyabb egységeit a plébánosokat és a lelkészeket. Külön nyert feltüntetést a jegyző és a bíró, alattuk az előljárárság többi tagja, valamint a jegyzői iroda személyzete. Ez alatt pedig a többi községi alkalmazott, valamint a különböző községi intézmények. Végül a kulturális gazdasági és a forgalmi élet egyesületei, illetve szervei nyertek feltüntetést. Az állami szervek, valamint az iskolai és iskolán kívüli népművelés szervei is megfelelő feltüntetést nyertek.

kiindulva vezetnek le az egyes községekhez.

Az egyes községek szervezetének a megismerése szempontjából igen fontos és jelentőségteljes körülmény az, hogy kik azok, akikből a közigazgatást jelentő testületek és szervek állanak. Ezt megvizsgálendő felvettük az önkormányzati testületek és a községi alkalmazottak személyi adatait, amelyeket a 80.—81. sz. ~~adat~~ ~~csatolt~~ táblázataink tüntetnek fel.

A járás községeiben táblázatunk adataiból kitűnően összesen 538 választott és virilis jogú képviselőtestületi tag van. A képviselőtestületek összetételéről általában a következőket állapíthatjuk meg.

1. *Életkor.* A választott és virilis jogú képviselőtestületi tagok között a járás egészében középkorúak játszik a főszerepet.

Egybevetve az összes képviselőtestületi tagok korcsoport szerinti megoszlását a járás 20 éven felüli népességének korcsoport szerinti megoszlásával, akkor azt látjuk, hogy a két fiatalabb korcsoport rovására erősen részesednek az idősebb korcsoportok. Ez az erős előretörés különösen az 51—60 évesek csoportjában állapítható meg, amely korcsoport a járás 20 éven felüli népességének 14.5%-át teszi ki, míg az összes képviselőtestületi tagoknak 30.3%-át.

2. *Anyanyelv.* A járás egészében az összes népesség összetételének megfelelően a képviselőtestületi tagok között is uralkodó a magyarok szerepe.

Teljesen magyar képviselőtestület 10 községben, túlnyomó többségben magyar ezenkívül még 6 községben. Túlnyomó többségben német 10 községben.

Egybevetve az összes képviselőtestületi tagok anyanyelvi megoszlását az összes népesség anyanyelvi megoszlásával azt látjuk, hogy számarányukon felül csak a németek vannak képviselve. A többi anyanyelvi csoport viszonylagos hátramaradásával keletkezett ürt így ők töltik ki elsősorban a tótok és a magyarok rovására.

3. *Vallás.* A járás egészében az összes népesség összetételének megfelelően a képviselőtestületi tagok között is a katolikusoké ugyan a többség, de erősen előretörnek a reformátusok és a zsidók.

Egybevetve az összes képviselőtestületi tagok vallási megoszlását az összes népesség vallási megoszlásával azt látjuk, hogy az összes népességben elfoglalt arányához képest mindegyik vallásfelekezet nagyobb arányban részesedik a képviselőtestületi tagok megoszlásában, kivéve a katolikusokat, akiknek a rovására történt ez a nagyobb részesedés. Különösen mutatkozik ez a nagyobb részesedés a zsidóknál. Ennek az oka a virilizmusban keresendő. Kisebbség, de azért jelentékeny még a reformátusok nagyobb részesedése és ugyanígy az ágosta hitvallású evangélikusoknál.

4. *Foglalkozás.* Tekintettel arra, hogy a járás községei között a legtöbb őstermelő jellegű, a járás egészében a képviselőtestület tagjai között a mezőgazdasági elem a túlnyomó.

Az összes képviselőtestületi tagok foglalkozását egybevetve az összes népesség foglalkozási megoszlását azt *látjuk, hogy*

az összes népességben elfoglalt arányához képest az iparforgalmi elem jelentősen visszamaradt és helyét a két másik foglalkozási főcsoport foglalta el. Ennek az oka az, hogy a képviselőtestületi tagok száma aránylag kisebb a nagy lélekszámú községekben, már pedig a járás iparforgalmi népességének zömét képező bányász népesség ilyen nagy lélekszámú községekben lakik. Az igazgatási és műveltség képviselőit az állami, valamint a választás útján bejutott községi alkalmazottak, továbbá az egyházi alkalmazottak (papok), valamint a szabadfoglalkozásúak jelentik.

Szomorúbb képet nyújtanak azonban az adatok, ha azt vizsgáljuk, hogy a népesség foglalkozási viszony szerint hogy van képviselve az önkormányzati testületekben. A túlnyomó többség természetesen az önálló birtokosokra, illetve iparosokra esik. (Virilizmus). Aránylag még szép számmal vannak ipari tisztviselők is. A proletártömegeket azonban csupán 11 agrárproletár (zsellér), 9 ipari altiszt, illetve előmunkás, és 18 ipari munkás képviseli.

34

5. *Műveltségi állapot.* A járás egészében a képviselőtestületi tagok aránylag jó iskolai végzettsége tűnik ki, mert az 538 képviselőtestületi tag közül legalább

IV középiskolát vagy ennél magasabb iskolát végzett az összes képviselőtestületi tagok egyharmada. ~~Egyetemet~~ vagy főiskolát végzett képviselőtestületi tag minden község képviselőtestületében van.

6. *Családi állapot.* A járás egészében a képviselőtestületi tagok túlnyomó többsége nős.

7. *Gyermekszám.* A járás egészében sajnos már eléggé mutatkozik a gyermekszám csökkenése, mert a 490 házassági kötelékben élő vagy élt képviselőtestületi tagból ~~gyermektelen,~~ *kettszáz-háromszáz részben*

A községi alkalmazottak főbb személyi adatait a 81. ~~sz. alatti~~ *52. csatolt* táblázat tünteti fel.

A járás területén lévő községek adatgyűjtésünkben szereplő alkalmazottainak a száma 530. Ezeknek jellemző tényeiről a táblázatok alapján a következőket állapíthatjuk meg:

1. *Életkor.*

Az összes alkalmazottak illetően a járás egészében jelentős eltolódás észlelhető az öregebb korosztályok felé, ugyanígy a vezető jegyzőknél is.

2. *Születési hely.* A járás egészében elég nagy a helyben születettek száma, amit az ide sorolt laikus előjárók és szegődményes alkalmazottak idéznek elő. A jegyzőknél a járásban születettek nyomulnak előtérbe.

A jegyzői kar 61,8 %-a a megye területéről került ki, sőt a megszállott területen született 8 jegyzőből négy az egyesített vármegyéknek a vizsgálat idejében még elszakítva volt területén született. Ezeket is a megyehatárokon születettekhez számítva az arányszám 70,3 %-ra szökik fel. A megye határain kívül született jegyzők legnagyobb része, különösen a vezető jegyzőkre áll ez, előző szolgálatát jórészt a járás községeiben teljesítette.

3. *Anyanyelv.* A járási összetételnek megfelelően a községi alkalmazottak számában is uralkodó a magyarok szerepe.

Még kell jegyeznünk, hogy a számláló lapok az alkalmazottak vallomása szerint töltettek ki, tehát az anyanyelv rovatába a kívánságaiknak megfelelő bejegyzés tétetett.

Minden községi alkalmazott magyar anyanyelvűnek vallotta magát a járás 8 községében. Ezek közül 2 község (Agostyán és Várgesztes) túlnyomó többségében német, 1 község pedig (Tardos) jelentős tót lakossággal rendelkezik. A községi alkalmazottak túlnyomó többsége vallotta magát magyarnak 11 községben. Ezek között van több olyan község, ahol a nem magyar anyanyelvűeket úgyszólván egyedül csak ez a községi alkalmazott és családtagjai valamint egy-két más család jelentik (Kocs, Kömlőd, Oroszlány, Tóváros, Gyermely).

Minden községi alkalmazott németnek vallotta magát 1 községben (Vértestolna). Túlnyomó többségben németnek vallották magukat a Községi alkalmazottak 6 községben.

Egybevetve az összes községi alkalmazottak anyanyelv szerinti megoszlását az összes népesség anyanyelvi megoszlásával, azt látjuk, hogy a német anyanyelvűek az alkalmazottak között nagyobb arányban szerepelnek, mint az összes népességben. Ebbéli előnyös helyzetüket a magyarok és részben a tótok hátrábbszorításával érték el. Ez az előny még fokozódik, ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy a fentebb említett községekben a magukat magyaroknak valló alkalmazottak tulajdonképpen kétanyelvűek (német és magyar).

4. *Vallás.* Az alkalmazottak között az összes népességhez hasonlóan a római katolikusoké a többség, de jelentős mértékben törnek előre a reformátusok.

5./ Alkalmaztatásának minőségét tekintve ~~aránylag~~ aránylag a legtöbb a laikus előljáró és a szegődmenyes alkalmazott.

6./ Műveltségi állapotot tekintve ~~a legtöbb~~ az abszolút többséget a csak VI. népiskolát ^{v. ontolaj} végzettek teszik.

7./ Szolgálati idő szerint, tekintve, hogy az alkalmazottak nagyrésze laikus előljáró, az abszolút többség csak 5 éven aluli szolgálattal rendelkezik.

8./ Nemek szerint a túlnyomó többség férfi.

9. Családi állapot szerint ugyanúgy, mint a képviselőtestületi tagoknál a túlnyomó többség házassági kötelékben él, de jelentősen növekszik a nőtlen-hajadonok aránya is. Az alkalmazottak egyes csoportjaiból.

10./ Gyermekszám szerint az összes alkalmazottaknál a kép valamivel kedvezőbb, mint a képviselőtestületi tagoknál. Ezt a szegődmenyesek nagyobb gyermekszámára idézi elő. Elszomorító körülmény viszont az, hogy a családi kötelékben élő jegyzők 60.6 %-ának vagy nincs gyermeke, vagy csak egy gyermeke van, ami a népi rétegek előtt jó példaadásnak nem nevezhető.

II. A szorosabb értelemben vett *rendészet* szervei az önkormányzati igazgatás részéről maga a főszolgabíró, mint elsőfokú rendőri hatóság s egyben, mint közigazgatási kihágási bíró. Ezt a feladatkörét az egyik szolgabíró, mint rendőri büntető bíró látja el; továbbá az egyes községek rendészeti szervei. Az államigazgatás részéről pedig a csendőrség.

Az egyes községeknél alkalmazott rendészeti jellegű szerveket, Tatát és Tóvárost kivéve, ahol községi rendőrség van, kizárólag a különböző célokkal alkalmazott őrszemélyzet jelenti. Ezek számát előbbi táblázataink már feltüntették. Ez az őrszemélyzet leggyakrabban az éjjeli őrből és a mezőőrökből áll. Egyes helyeken vannak még hegyőrök és erdőőrök, valamint egyéb különleges céllal alkalmazott őrök (temetőőrök stb.) Meg kell jegyeznünk, hogy az őrszemélyzeti adatokban nincsenek benn a magánosok által alkalmazott hasonló minőségű őrök.

Az éjjeli őrködés a legtöbb helyen a hivatásos éjjeli őr mellett, aki egyben nappali szolgálatban kisbíró, vagyis községi szolgáló, az úgynevezett soros éjjeli őrség feladata. Ezeket a soros éjjeli őröket a járásban divó nyelvhasználat szerint „strázsák”-nak nevezik. A kisebb községekben, a lakosok járják a részükre kijelölt utcákat, illetve községrészeket. Nagyobb községekben pedig, azok, akiknek anyagi körülményei megengedik, maguk helyett mást állítanak, akiknek ezért díjat fizetnek.

A csendőrség beosztását a 82. sz. ~~alatt~~ ^{alatt} ~~csatolt~~ térképünk tünteti fel.

A csendőrség egyes szervezeti egységeinek a létszámát a szervezési és állománytáblázatunk tünteti fel.

A rendészeti szervekkel kapcsolatosan kell megemlékeznünk a járás nemzeti munkavédelmi szervezetéről. A járás területe a győri Nemzeti Munkavédelmi Hivatalhoz tartozik. Teljes egészében egy nemzeti munkavédelmi körzetet alkot. Az alkörzetek száma 23. Minden jegyzőség egy-egy alkörzetet alkot. Ezenkívül még két vállalati alkörzet szerveztetett meg.

13. §. A kulturális igazgatás szervezete.

A vallás- és közoktatásügyi igazgatás szervei a járásban:

- 1. egyházi,
- 2. közoktatásügyi,
- 3. iskolán kívüli népművelési,
- 4. testnevelési szervek. Ezeket a 85. sz. alatt ~~esetelt~~ térkép

tünteti fel.

ad. 1. A bevett és elismert felekezetek közül önálló lelkészszeggekkel és egyházi szervezettel a járás területén a következők bírnak:

- a) a római katolikus,
- b) a református,
- c) az evangélikus és
- d) az izraelita.

ad. a) A járásban lévő római katolikus plébániák részben a győri püspöki egyházmegye és részben az esztergomi érseki főegyházmegye területéhez tartoznak.

ad. b) A járás területén lévő református eklézsiák a Dunántúli ref. egyházkerület (székhelye: Pápa) tatabányai egyházmegyéjéhez tartoznak.

ad. c) A járás területén három evangélikus egyházközség működik a Dunáninnen evangélikus egyházkerülethez (székhelye: *beosztva*).

ad. d) Az izraelitáknak egy rabbijuk van, a XII. községkerülethez (székhelye: Győr) tartozó tatabányai hitközség rabbija. *7072014*

ad. 2. Közoktatásügyi szervek a járás területén: a kisdudavodák, elemi népiskolák, az elemi népiskolák továbbképző tagozatai, egy önálló gazdasági népiskola, az iparostanonciskolák, a polgári iskolák, egy reálgimnázium, valamint a népoktatási intézeteknek a járás területére illetékes körzeti iskolafelügyelői, továbbá az egyes iskolák helyi hatóságai, valamint a tankötelesek törzskönyvvezetői.

A járás területén lévő kisdudavodák jellegük szerint a következők:

11 Községi óvoda 11 óvónővel, 1 rk. óvoda 2 óvónővel, 1 egyesületi óvoda 1 óvónővel és 4 bányatársulati (2 bányatársulati) 11 óvónővel.

Az óvodák helyi hatóságait kepező óvodafelügyelő bizottságok a községi óvodáknál meg vannak alakítva. Az alapítványi rk. óvodánál a helyi hatóság feladatkörét a Tata és Tóvárosi Jótékony Nőegylet látja el. Az egyesületi óvodánál az óvodát fenntartó egyesület, a társulati magán óvodáknál pedig a Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársulat iskolaigazgatósága.

Az elemi iskolákat és azok tanszemélyzetét jelleg szerint a 85. sz. ~~alatt esatelt~~ térkép tünteti fel.

Az egyes elemi iskolák helyi hatóságai: a tóvárosi állami elemi népiskoláé a megalakított gondnokság, amely egyben a tóvárosi önálló gazdasági népiskola gondnoksága is, a felekezeti iskoláké az egyes iskolánként megalakított iskolaszékek. A szerzetes rk., valamint az uradalmi rk. iskolák helyi hatóságainak a teendőit az illetékes plébános látja el, a társulati magániskolákét pedig a ~~me~~ *alkított MÁK* iskolaigazgatósága.

a bányatársulati

A népoktatás feladatairól a járás területén 1 állami elemi népiskola 12 tanerővel, 21 róm. kat. iskola 68 tanerővel, 1 szerzetes rk. iskola 5 tanerővel, 3 uradalmi rk. iskola 3 tanerővel, 8 ref. iskola 20 tanerővel, 1 evangélikus iskola 5 tanerővel, 4 bányatársulati iskola 65 tanerővel és 1 izr. iskola 1 tanerővel látja el.

Az iskolák túlnyomó többsége magyar tannyelvű. Magyar tannyelvűen kívül vegyes tannyelvű iskolák is vannak, amelyek a régi nemzetiségi iskolák (a, b, c) felosztása szerint, (t. i. vizsgálati alapul az 1935. évi október hó 15-i állapotokat feltüntető ú. n. bené-

pesítési kimutatást vettük), mind német nemzetiségi iskolák s ezek felosztása a következő:

- a) típus (kisebbségi tannyelv, kötelező magyar nyelv) Szomor rk.,
- b) típus (vegyes tannyelv) Alsógalla rk., Dunaszentmiklós rk., Tarján rk., Várgesztes rk.,
- c) típus (magyar tannyelv, kötelező kisebbségi nyelv) Baj rk., Felsőgalla rk., Kecskéd rk., Környe rk., Vértessomló rk. és Vértestolna rk.

A népiskolának továbbképző tagozatai a járás területén a következők:

10 általános irányú továbbképző:

6 Szünetelő gazdasági irányú továbbképző;

21 Működő gazdasági irányú továbbképző;

1 Önálló gazdasági népiskola 2 *nehéztanítással*

van Tóvároson.

5 Iparostanonciskola van: Alsógallán, Felsőgallán, Bánhidán, Tatán és Tóvároson. *28 óraadóval.*

Mint szénipari iskola működik a Tatabánya társulati magániskolával kapcsolatosan az egyik továbbképző tagozat.

Egyáltalában nincs továbbképző tagozat az Oroszlány-Majkpusztai uradalmi rk. és a tatai izr. iskolákkal kapcsolatosan.

A tankötelesek törzskönyvét a községi jegyző, illetve körjegyző vezeti a következő községekben: Naszály, Kömlőd, Vértessomló.

Községi írásművelés vezetői 8 községben. Megbízott tanító vezetői 14 községben.

A járás a népoktatásügyi igazgatás szempontjából a Komárom-Esztergom k. e. e. vármegyék által alkotott népoktatási kerületbe tartozik, amelynek királyi tanfelügyelője Esztergomban székel.

A járás területén lévő iskolák négy körzeti iskolafelügyelői körzetbe tartoznak, a vármegyei körzetek sorrendjében:

A középfokú oktatás szervei a járás területén: a felsőgallai községi polgári fiú- és leányiskola, a tóvárosi községi polgári leányiskola és a kegyesrendiek tatai gimnáziuma.

A felsőgallai községi polgári fiú- és leányiskola egységes vezetés alatt áll, egy épületben is van elhelyezve, de a leányok oktatása külön osztályokban történik. Az iskola tanszemélyzete: 1 igazgató, 9 rendes tanár, 1 óraadó tanár, 5 hitoktató.

A tóvárosi községi polgári leányiskola tanszemélyzete 1 igazgató, 3 rendes tanár, 1 helyettes tanár, 1 óraadó tanár, 4 hitoktató.

A kegyesrendiek tatai gimnáziumának tanszemélyzete: 1 igazgató, 12 szerzetes, 6 világi rendes tanár, 2 világi óraadó helyettes tanár, 1 iskolaorvos, 3 nem kath. hitoktató.

Az iskolán kívüli népművelés szerve a járás területén: a Tóvároson székelő vármegyei iskolán kívüli népművelési titkár.

Az iskolán kívüli népművelés szervei továbbá a községi iskolán kívüli népművelési bizottságok, valamint az egyes községekben lévő népművelési egységek (telepek, t. i. az iskolák) és a népművelési eszközök.

38

A népművelési eszközök községenkinti részletezését a 83. sz. ~~tervezet~~ térkép tünteti fel.

A vallás- és közoktatásügyi igazgatás hatásköre alá tartozó kötelező testnevelési szervek a járás területén a Tóvároson székelő járási testnevelési vezető, az egyes községi Testnevelési Bizottságok, valamint a testnevelés gyakorlati részét végrehajtó leventefőoktatók, oktatók és segédoktatók, továbbá az egyes helyeken megalakított leventegyeselek. A testnevelési szervezet egyes egységei községenkint szerveztettek. Kivételt képez a MÁK bányatelepe, ahol a bányával kapcsolatban álló testnevelésre kötelezettek kötelező testnevelését egységes szervezet végzi, amelynek a hatásköre mind a négy bányaközség területére kiterjed, kivéve természetesen a bányatelephez nem tartozó régi településeket.

14. §. A szakigazgatási ágak szervezete.

A többi szakigazgatás köréhez tartoznak a következő igazgatási ágak:

1. Közegészségügy.
2. mezőgazdaság,
3. ipar, kereskedelmi és közlekedés.
4. igazságügy és
5. pénzügy.¹

¹ Tulajdonképpen ide kellett volna vonnunk a vallás- és közoktatásügyi igazgatást is, de tekintettel arra, hogy annak szervezeti és működésbeli megnyilvánulásai a többi igazgatási ághoz viszonyítva oly nagyok, hogy egymagukban majdnem annyit tesznek, mint a többi együttvéve, a tanulmány rendszeres beosztása szempontjából célszerűbbnek mutatkozott annak külön való tárgyalása.

1. Közegészségügyi igazgatás.

A járás élén a járás székhelyén székelő m. kir. tisztiorvos áll. A járás 26 községe közül 4-nek önálló községi orvosa van: ú. m. Felsőgalla, Tata, Tóváros és Tatabányának, 19 község hat orvosi körbe tömörül.

A járásnak három községe a szomszéd járás orvosi körébe tartozik.

A járásban működik még összesen 39 magánorvos, a legtöbb Tóvároson: 12. A járásban minden községnek van községi bábája, kivéve Várgesztést, ahol sem községi, sem magánbába nincs. Egyetlen községben, Bánhidán van két községi bába. A magánbábák száma 25. A járásban van 9 gyógyszertár, mindenütt a községi és körorvosok székhelyén, kivéve a gyermelyi orvosi kört, amelynek gyógyszertára nincs és a vértesszőllősi orvosi kört, melynek gyógyszertára Tatán van s így Tatának két gyógyszertára van.

Halottkém az egész járásban általában mindenütt a községi vagy körorvos, egy pár kisebb község kivételével, ahol képesített halottkém működik. Ilyen község van 4.

Húsvizsgáló azokon a helyeken, ahol állatorvos vagy körállatorvos nincs, de körorvosi székhely, a körorvos, mint Kocson, 4 községben pedig kiképzett laikus húsvizsgáló. 2 községben húsvizsgáló egyáltalában nincs, mert nincs mészárszék sem.

A járásban lévő egyéb egészségügyi intézmények közül Stefánia Szövetség alá tartozó anya- és csecsemővédő intézet van

A járásban van egy tüdőgondozó intézet Tatán, amely a tóvárosi betegeket is ellátja, vezetője a m. kir. tisztiorvos.

Iskolafogászat csak a négy bányaközségben van,

Kórház három van a járásban, ezek közül kettő a bányavidéken, még pedig egy nagy modern, minden tekintetben kifogástalan bányakórház és egy szintén jó elhelyezésű járványkórház és azzal kapcsolatosan pedig egy kifogástalanul működő fertőtlenítő intézet. A bányakórházban 25 kórtermes belgyógyászati, sebészeti és a sebészeti osztály alá tartozó szülészeti osztály van, 129 ágygal.

A járványkórház megfelelő, 13 kórteremmel, és 38, szükség esetén 115-re növelhető, ágygal rendelkezik. A hevenyfertőző betegségek járványkórházba történő elkülönítése megfelelő, csupán a tuberkulotikusok ágyszáma kevés, összesen 12.

Ezeket kívül van még a járásban egy magán-kórház, Tóvároson.

Zöldkeresztes egészségvédelmi szolgálat a járás három községében van, amelyek a járáson kívül eső orvosi körbe tartoznak,

A vizsgálat befejezése után, annak eredményeként folyamatban van az általános egészségvédelmi szolgálat teljes kiépítése. Így a tarjáni és a gyer-

Van még a járásban két mentőautó: egy a bányatelepen és egy Tóvároson, 3 öntöző autó, amelyek közül 2 a bányatelepen és 1 Tatatóvároson van. Ezek nyáron az utcák öntözését és egyúttal a tűzoltás céljait is szolgálják.

A bányavidék orvosi ellátását szolgálja három orvosi rendelő intézet:

Körülkerített dögterrel a járásnak valamennyi községe el van látva. Hullakamra a legtöbb községben általában használható állapotban feltalálható. Tóvároson a temetőben kifogástalan központi ravatalozó van, mellette boncoló helyiséggel. A bányatelepen a vizsgálat folyamata alatt épült egy kifogástalan központi ravatalozó, melynek elkészülte után a bányamunkásokra a központi ravatalozóból történő temetést óhajtják elrendelni. Járványszoba a járásnak csaknem minden községében feltalálható.

A járás egészségügyi szervezetét tünteti fel a 43. számú térkép, amelyen még az egyes községek kútjainak vizsgálati száma és eredménye is megtalálható.

2. A mezőgazdasági közigazgatás.

A mezőgazdasági közigazgatásnak a járás területén lévő szervei a következők:

államiak: a járási m. kir. gazdasági felügyelő, a járási m. kir. állatorvos, a tóvárosi állami facsemetekert, növényegészségügyi körzetvezető;

önkormányzatiak: a járási apaállatvizsgáló bizottság, a járási ményvizsgáló bizottság, a járási munkabérmegállapító bizottság, a községi járlatírók és húsvizsgálók;

érdekképviseletiek, illetve társadalmiak: A járási mezőgazdasági bizottság, a községi, illetve a körjegyzőségi mezőgazdasági bizottságok, az egyes közbirtokosságok, a gazdasági tudósítók, a m. kir. növényegészségügyi szolgálat helyi megbízottjai, a hatósági gazdasági munkaközvetítők, az Országos Munkásjogvédő Iroda helyi megbízottja. Ezeket a 84. sz. alatt ismertetett térkép tünteti fel.

Nem székelnek ugyan a járás területén a következő állami szervek, de illetékességük és tevékenységük arra is kiterjed: A győri kultúrmérnöki hivatal, az esztergomi m. kir. erdőfelügyelőség, valamint a mezőgazdasági közigazgatásnak a különböző felügyeleti szervei, amelyeknek jelentősége a járás közigazgatásában kisebb.

A járási m. kir. gazdasági felügyelő Tatán székel. Működési területe azonban nemcsak a tatai, hanem a gesztesi járás, és Komárom megyei város területére is kiterjed. Közvetlen felette álló szakszerv az Esztergomban székelő vármegyei m. kir. gazdasági felügyelőség.

A járási m. kir. állatorvos szintén Tatán székel.

mélyzete túlnyomórészt az Esztergomi Kerületi Pénztár alá tartozik. Két község, Gyermely és Szomor, a Budapesti Kerületi Pénztárhoz nyert beosztást. Dad nagyközség pedig a Székesfehérvári Kerületi Pénztár alá tartozik. A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. munkásai számára pedig külön Bányatárspénztár szerveztetett.

Az OTI esztergomi kerületi pénztárának egészségügyi személyzete a járásban hét kerületi orvosból áll.

A MÁK tatabányai bányatárspénztárának a szervezetét a 59. sz. ~~alatt csatolt~~ szervezeti ábra tünteti fel.

A Magyar Államvasutaknak a járás területén keresztül futó vonalai két üzletvezetőség alá tartoznak: A Budapest—bécsi vonalnak a járás területén keresztülfutó szakasza a budapesti üzletvezetőség, a Bánhida—pápai vonalnak a járás területén lévő része a szombathelyi üzletvezetőség felügyelete alatt áll.

A forgalmat a vasúttól távol eső községekhez a következő autbuszvonalak bonyolítják le: A Budapest—Zsámbékvidéki Köz-

A postaigazgatásnak a járással kapcsolatos szervezetét a 85. sz. ~~alatt csatolt~~ térkép és a 78. sz. ~~alatt csatolt~~ szervezeti ábra tüntetik fel.

A járás területére három ipartestület illetékes. A Tata-Tóváros és tatai járási ipartestület, amelynek a kötelekébe tartozik a járás minden községe, kivéve az önálló ipartestülettel bíró Felsőgallát, valamint a Kisbéri ipartestülethez beosztott Dad nagyközséget.

4. Igazságügyi igazgatás.

Az igazságügyi igazgatásnak a járással kapcsolatos szervei: a tatai kir. járásbíróság, a mellette működő m. kir. ügyészégi megbízott, a kir. járásbírósági fogház, a kir. járásbírósági végrehajtók, a Tatán székelő kir. közjegyző, valamint az egyes községekben megalakított községi bíróságok.

A tatai kir. járásbíróság személyzete: 4 ítélőbíró (beleértve a járásbíróság elnökét is), 1 telekkönyvvezető, 3 segédhivatali tisztviselő, 2 bírósági végrehajtó, 3 ideiglenes díjnok, 1 irodagyakornok, 2 altiszt.

5. A pénzügyi igazgatás.

A pénzügyi igazgatásnak a járással kapcsolatos szervei: a tatai m. kir. adóhivatal, a tatai adófelszólamlási bizottság, a tóvárosi pénzügyőri biztos kerület és az ottani pénzügyőri szakasz, a járás területére illetékes lisztforgalmi adóellenőrök és főellenőrök, a komáromi pénzügyigazgatóság kebelén belül működő központi forgalmiadó hivatal illetékes külszolgálatos ellenőrei, továbbá az egyes községek jegyzői, illetve ahol vannak, külön adóügyi jegyzői. Ezeket a 86. sz. ~~alatt csatolt~~ térkép tünteti fel.

A tatai m. kir. adóhivatal működési területe magában foglalja a járás területén kívül Dunaalmás nagyközség határában fekvő Almásfüzitő pusztán lévő kőolajfeldolgozó telepet is. Az adóhivatal személyzete: 1 pénzügyi tanácsos, 1 állampénztári tanácsos, 1 állampénztári főtitest, 4 állampénztári tiszt, 3 díjnok és 1 altiszt.

A tóvárosi pénzügyőri biztos kerület egyedül csak a tóvárosi pénzügyőri szakaszból áll. A tóvárosi pénzügyőri szakasz területe azonos a tatai m. kir. adóhivatal működési területével.

A komáromi pénzügyigazgatóság malomosztálya a lisztforgalmi adóellenőrzést a járás területével kapcsolatosan három főellenőri és 9 ellenőri körzetben végzi.

A komáromi pénzügyigazgatóság központi forgalmi adóosztályának a járás területén hivatalosan csak egy külellenőre működik, a tatai ellenőri kerületben Tóváros székhellyel. Ebben a kerületbe a következő községek tartoznak: Agostyán, Baj, Dunaszentmiklós, Naszály, Szomód, Tata, Tóváros. A járás többi községeinek ellenőrzését a komáromi pénzügyigazgatóság központi forgalmi adóhivatalába beosztott ellenőrök látják el.

A járás 21 jegyzőségéből csupán háromban van még külön szervezett adóügyi jegyzői állás. A többi községekben az adóügyet rendszerint az aljegyző látja el, kivéve azokat a községeket, amelyekben csak egy jegyzői állás szerveztetett.

15. §. A szervezet és a terület összefüggései.

A szervezet és a terület összefüggéseinek vizsgálata kettős tárgyú. Egyfelől a területnek, másfelől a szorosabban vett településnek a közigazgatási szervezetre gyakorolt hatásait kell megállapítanunk.

Ezek az összefüggések a következők:

1. Az egyes szervezeti egységek területének megoszlása.
2. Az egyes szervezeti egységek területének milyenségéből (talajviszonyok, felszín, tagoltság) eredő szervezeti különbségek.
3. A járás egészének és egyes községeinek a közigazgatási határbeosztásból eredő helyzete.
4. A szervezetenként összevont és a szervezetenként osztott települések hatása a közigazgatás szervezetének jelen állapotára.

ad. 1. A járás területén lévő önkormányzati, és államigazgatási szervezeti egységeknek a területét a már közölt táblázatok tüntetik fel.

A táblázatok területi adatait vizsgálva azt látjuk, hogy:

- a) a jegyzőségek területe 222 kat. holdtól (Tatabánya) 10.153 kat. holdig (Gyermelyi körjegyzőség) változik. A középérték (Medián) 5.264 kat. hold. Átlag: 4.565 kat. hold. Modus (leggyakoribb érték) 4—5000 kat. hold. Elfoglalják a járás egész területét.
- b) A csendőrsök működési területe 4.826 kat. holdtól (Felső-

galla) 20.321 kat. holdig változik. Középérték 7.222 kat. hold. Átlag: 13.516 kat. hold. Elfoglalva a járás területéből 79.901 kat. hold.

- c) Az orvosi körök területe 222 kat. holdtól (Tatabánya) 24.453 kat. holdig (Környei orvosi kör) változik. Középérték 10.370 kat. hold. Átlag: 10.747 kat. hold. Leggyakoribb érték: 9—11.000 kat. hold.

- d) Az állatorvosi körök területe 7.326 kat. holdtól (Felsőgallai kör) 30.141 kat. holdig (Tóvárosi kör) változik. Középérték 24.971 kat. hold. Átlag: 19.756 kat. hold.

ad. 2. Magának a területnek a tényezői csak bizonyos vonatkozásokban gyakorolnak hatást a közigazgatás szervezetére. A domborzati viszonyok hatása az egyes szervezeti egységek területi kiterjedésére, az egyes határvonalak megállapítására kétségtelenül ebbéli hatásukkal később fogunk foglalkozni. Egyéb jelentős hatásuk azonban nincs. A járás vízrajzi tagoltsága is kisebb jelentőségű. Ami hatás e tekintetben észlelhető, az szintén a határok kialakulásánál jelentkezik. Így Tata és Tóváros nagyközségek között, ahol a tatai Öreg-tó, valamint az Által-ér, amely a táplálója a levezetője az Öreg Tónak, képezte a határt az egyébként egybeépült Tata és Tóváros nagyközségek között.

A terület növényi takarójának a szervezetben is jelentkező hatása. Ilyenek a járás területén lévő közbirtokosságok, amelyek részint legelő-, részint erdő- és részint szántó-közbirtokosságok. A szőlőműveléssel összefüggő szerv a hegyközség. Ilyen csak egy alakult meg az egyetlen nagyobb és összefüggő szőlőterületen, Baj nagyközség határában, közvetlenül az 1894: XII. törvényeket követő időben, fakultatív alapon. Ugyancsak szervezeti hatásként jelentkezik a gazdasági, rendészeti őrszemélyzet a mezőőrök, az erdőőrök és hegyőrök alkalmazása. Ezek szervezésére természetesen ott van szükség, ahol a talajviszonyok következtében a megfelelő művelési ágak kialakultak s egyben a birtokviszonyok szükségessé teszik, hogy az őrszemélyzetet ne az egyes tulajdosok, hanem a község tartsa fenn.

- ad. 3. A tatai járás, mint szervezeti egység a magyar közigazgatás területi alapjaiban igen érdekesen jelentkezik. Erre 87.—88. sz. alatt csatolt térképek vetnek éles fényt.

Az első térkép a járáson belül nem sok határvonalat állít fel, inkább az egész járás hovatartozandóságát mutatja, míg a másik a járás területén belül fennálló határokat összesíti és mutat rá a járás egyes közigazgatási központi helyekre, illetve a járás szélein lévő községeknek a szomszédos járások felé irányuló helyzetére.

A járás helyét a magyar közigazgatás területi alapjaiban egyrésztől annak földrajzi helyzete, t. i. a felsődunántúli, illetve a kisalföldi tájegység találkozásánál való fekvése, másrésztől pedig az a körülmény szabta meg, hogy a trianoni békeszerződés által

megcsonkított Komárom megyéhez tartozott, amely az ugyancsak megcsonkított Esztergom vármegyével egyesítettét.

A felsődunántúli, illetve a kisalföldi tájegységbe tartozás következménye, hogy egyes — főleg gazdasági vonatkozású igazgatási kerületi beosztásokban, hol az egyik, hol a másik tájegységnek megfelelő kerületekbe nyert beosztást. Ennek folytán a nagyobb igazgatási kerületeknek a székhelyei a járástól elsősorban nyugati irányban (Győr, Szombathely, Sopron, Pápa, Komárom) fekszenek és csak kis mértékben délre (Székesfehérvár) vagy keletre (Budapest, Esztergom, Sámsonháza). Így azután az a helyzet áll elő, amit a jelzett térképünk is mutat, hogy a járást, illetve az egyesített vármegyéket, sokkal több határvonal választja el a déli és keleti irányban fekvő szomszédos vármegyéktől (Fehér, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Nográd és Hont k. e. e. vármegyék), mint a nyugati szomszédoktól (Veszprém, Győr-Moson és Pozsony k. e. e. vármegyék). Ez az erős elválasztó határvonal úgyszólván tökéletesen megegyezik a Magyar-Középhegység itteni szakaszának a vonalával. Ennek a megegyezésnek a nyilvánvaló oka az a hatás, amit a Magyar-Középhegységnek ez a szakasza (Vértes és a Pilisi hegyek) Komárom és Fehér, valamint Esztergom és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyék határkialakulására gyakorolt. Mivel a nagyobb igazgatási egységek területe nem igen töri meg a megyehatárokat, érthető ennek a határvonalnak az erős elválasztó szerepe.

Térképünk továbbmenőleg még azt is feltünteti, hogy a járás a közigazgatási határbeosztások révén az országnak mely területével kerül magasabb és középfokú igazgatási szerv működési területébe. Ez igen elszomorító képet mutat nemcsak a járás, hanem az egész magyar közigazgatás területi alapjait illetően. A járás szempontjából elszomorító, mert a járás közönségének, valamint a járásban működő közigazgatási alkalmazottaknak a saját szempontjukból rendszerint fontos ügyekben, amelyek ugyan a magasabb középfokú szerveknek csak egy-egy ügyiratot jelentenek, a járástól néha igen tekintélyes távolságra kell elutazniok, hogy személyes közléseikkel megadják az így intéző hivatali szerveknek a ténybeli és helyismereteikből eredő tájékoztatásaikat.

A magyar közigazgatás területi alapjait illetően pedig nagyon hátrányos az a körülmény, hogy egy járás különböző igazgatási szempontokból a Csonkaország 95.073 □ km-nyi területéből 48.977.35 □ km, vagyis 53.8 % területtel van egybekapcsolva. Ennek a területnek a legnagyobb részét a Dunántúl teszi ki, de egyes kerületi beosztásokban egy egységet képez Nográd és Hont k. e. e. vm-ékkal, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. északi részével, sőt még Jász-Nagykun-Szolnok vm. jászszági felső járásával és Jászberény megyei várossal is.

Az egyesített vármegyék belső viszonyában is jelentkezik a járás különálló helyzete már ezen a térképen is. Ez kitűnik abból, hogy a középfokú szervek területi beosztásában a régi Komárom vármegyéhez tartozó részekről a járást úgyszólván csak maga a járáshatár, míg a régi Esztergom vármegyéhez tartozó részekről több középfokú szerv területi beosztása választja el.

Ugyanczek a tények világának ki a járás területén belül jelentkező határösszesítési térképből is, amelyen feltüntettük a járás területét közvetlenül érintő középfokú szervek határvonalait is. A határok összesítése erősen elválasztja a járást Fehér vármegyétől, kisebb mértékben Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyétől. Az egyesített vármegyék két másik járásával való viszonylatban pedig még inkább különül a járás közigazgatási életének Komárom vármegye megmaradt másik járásával (a gesztesi járással) való közvetlenebb érintkezése. A régi Esztergomi vármegyének megmaradt részétől (az Esztergomi járástól) úgyszólván kétannyi határvonal választja el a vele szomszédos községeket, mint a gesztesi járástól.

A közigazgatási határok az egyes községek területét ritkán osztják. Erre mindössze négy eset van:

1. Gyermely községet és a külterületéhez tartozó Gyarmatpusztát a róm. kat. egyház elválasztotta, amennyiben Gyarmatpuszta, a bajnai, míg Gyermely községnek többi része a szomori plébániához nyert beosztást. 2. Bánhida külterületéből a Tata-bányával egybeépített bányatelepi rész a tatabányai, 3. a Felsőgallával egybeépített rész pedig a felsőgallai anyakönyvi kerülethez tartozik. 4. Bánhida külterületéből a bányatelep és a külterület egy része a tatabányai, a többi külterületi rész a belterülettel együtt a bánhidai csendőrörs hatáskörébe tartozik.

A járás területén belül jelentkező közigazgatási határok összesítő térképe ezenkívül jól mutatja a közigazgatásilag egymásra utalt községeket is, amelyeknek az élete egy közigazgatási székhelyhez tartozik. Ezek a közigazgatásilag együttműködő községcsoportok részint az azonos életforma, illetve a közös megélhetési alap, részint pedig a táj tagoltsági viszonyainak a közigazgatás szervezetére gyakorolt hatása folytán alakultak ki.

A járáson kívüli községekkel együtt élő községekre már rámutattunk. A járáson belül közigazgatásilag együtt élnek a következő községcsoportok: Az életforma azonosságát folytán egyesítettnek tekinthető az időközben közigazgatásilag már egyesített Tata és Tóváros. A közös megélhetési alap következtében közigaz-

gatásilag is együtt élő községek: Alsógalla, Bánhida, Felsőgalla, Tatabánya, vagyis a tatabányai komplexus. A táj tagoltsága folytán egymásra utalt községcsoportok: Két völgyi és két hegyi községcsoport. A völgyiek: egyrészt: Környe, Kecskéd, Oroszlány, valamint két, máshova be nem osztható, hegyi község t. i. Vértessomló és Várgesztes, másrészt a Tatatóváros közvetlen vonzáskörébe tartozó községek: Agostyán, Baj, Dunaszentmiklós, Naszály, Szomód és Vértesszöllős. A hegyiek: A Gerecse három vertikálisan tagolt medencéjében lévő községek: Tarján és Héreg, Tardos és Vértestolna, valamint a különálló életet élő s bár bizonyos szempontokból a tarjáni csoporttal még együttműködő, de elszakadó irányzatú és a szomszédos Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei községek felé hajló Gyermely és Szomor.

ad. 4. A járás területén csak kisebb, szervezetenként összevont települések vannak. A legnagyobb települési egység a bányatelep, tulajdonképpen szervezetenként osztott település, azonban egyes szervezetenként elválasztott részei saját községük területén összevont településként jelentkeznek.

Az ezen kívül jelentkező szervezetenként egybefoglalt települések a külterületi lakott helyekkel is bíró községek pusztái és egyéb külterületi települései. Ezek közül egyesek aránylag kisebb jelentőségük dacára is bírtak anny, hogy a közigazgatás szervezetére hatást gyakoroltak. Ez a hatás egyrészt az általános igazgatás szervezetenként egy kisjelentőségű részével (előjárók, kézbesítők), másrészt a vallás- és közoktatásügyi igazgatással kap-

csolatban jelentkeznek. Ezek a közigazgatásilag együttműködő másra utalt községeket is, amelyeknek az élete egy közigazgatási székhelyhez tartozik. Ezek a közigazgatásilag együttműködő szűkebb térképe ezenkívül jól mutatja a közigazgatásilag egyesített községek közigazgatási határait. A járás területén belül jelentkező közigazgatási határok együtt a bánhidai csendőrörs hatáskörébe tartozik. Egy része a tatabányai, a többi külterületi rész a belterülettel együtt tartozik. 4. Bánhida külterületéből a bányatelep és a külterület

45

A vallás- és közoktatásügyi igazgatás szempontjából a szervezettel összefonott települések hatása a következő.

A tatabányai komplexushoz tartozó telepeken (Bánhida-Bányatelep, Felsőgalla-Bányatelep, Felsőgalla-Mésztelep) a MÁK Rt. által fenntartott társulati magán elemi népiskolák és ugyanilyen jellegű kisdédóvodák, ezeken kívül három puszta (Gyermely-Gyarmatpuszta, Naszály-Billegpuszta és Oroszlány-Majkpuszta) az egyes uradalmak által fenntartott uradalmi rk. iskolák működnek.

A fenti helyeken, valamint Környebányán külön népművelési telepek, illetve népművelési eszközök vannak.¹

A bányatelepeken, amint ezt láttuk, még a megfelelő egyházi szervezet is megvan minden egyház részéről. (Fenntartó a MÁK r. t.) a többi puztára pedig időnkint az egyes egyházi funkciók végzésére az illetékes plébánosok, illetve lelkészek járnak ki.

Szervezetileg osztott település a járás területén kettő van: Tata és Tóváros egybeépült és időközben már közigazgatásilag is egyesített nagyközségek, valamint a már említett bányatelep.

Ennek a községei a bányatelep lakosságát foglalják magukban. A szénmedence, amelynek kiaknázására nyitotta a Magyar Általános Kőszénbányatársulat r. t. a bányát, nagy kiterjedésű. Tatabánya, Felsőgalla, Alsógalla, Bánhida alatt egyaránt elnyúlik. Magja és kiindulása a három utóbbi község közt van, amelyek a bánya megnyitása előtt egymástól távol voltak és lakosságuk 1890-ben együtt csak 3.214 lelket tett ki. A bánya megnyitása után Tatabánya kivált Alsógalla területéből és önálló nagyközség lett. A bánya azóta annyira fejlődik, hogy a Tatabányát alkotó Ótelepen kívül két nagyobb lakótelep is létesült: Újtelep és Mésztelep, valamint fejlődésnek indultak maguk a községek is. Az eredmény az, hogy a négy község lakossága együtt már 53.146 lelket tesz ki, és azok teljesen összeépültek. Fejlődésük közös alapja az egységes szénmedence, amelynek gazdasági kiaknázása is egy kézben (MÁK) van, csak közigazgatásilag van a terület négy nagyközségre feldarabolva. Mivel a községek lakosságának életformája azonos, és más községektől eltérő, megyei vá-

rossá való egyesítésük nemcsak indokolt, hanem a feladatok megoldhatása végett szükséges is.

A két szervezettel osztott települést egyébként a 19. sz. alatt készült térképeink szemléltetően is mutatja.

Ennek a két településnek a szervezeti osztása teljesen indokolatlan, mert:

1. a települések élete mind Tatatóvárosban, mind pedig a bányatelepen — függetlenül a közigazgatástól is — egységes és egymástól el nem választható;

2. ennek a következményeit bizonyos vonatkozásokban a közigazgatás is levonta.

Ez részint bizonyos fokú együttműködésben és közös megoldásokban, továbbá egymás intézményeinek a támogatásában és egyes szervezeti megoldásokban is jelentkezett. Elsősorban ott, ahol ez kikerülhetetlenül szükséges volt. Tatatóvárosban, a két község egyesítése előtt, a tűzoltóság közös megszervezésében, a közösen vásárolt tűzoltó-locsoló gépkocsi együttes fenntartásában, a közös telefonközpontban stb. szervezettel is jelentkezett. A bányatelepen pedig egyesítették a kötelező testnevelést, valamint a népmozgalmi nyilvántartói teendők ellátására közös hivatalt tartanak fenn.

Tatát és Tóvárost pedig érveink határa előtt egyesítették.

16. §. A szervezet és a népesség összefüggései.

A közigazgatási szervezet és a népesség egymással való kapcsolatai a következők:

1. az egyes szervezeti egységek hatásköre alá tartozó népesség száma;
2. az egyes fontosabb hivatali székhelyeknek a népesség által való megközelíthetősége;
3. a népesség számának hatása a szervezetre;
4. a népesség összetétele egybevetve a testületi szervek összetételével.

ad. 1. Az egyes szervezeti egységek hatásköre alá tartozó népesség számát a közölt táblázatok tüntetik fel:

A táblázatok népességi adatait vizsgálva a következőket állapíthatjuk meg:

a) a jegyzőségek lélekszáma 864-től (Kömlőd) 15.570-ig (Felsőgalla) változik. Középérték: 2069. Leggyakoribb értékek 1000—2000-ig (8) és 2000—3000-ig (6). Átlag: 3.416.

b) a m. kir. csendőrsök működési területének lélekszáma 2.428-tól (szomori különítmény) 15.570-ig (Felsőgallai örs) terjed.

Középérték (kiszámítva) 10.807. Leggyakoribb érték: 15—16.000. Átlag: 10.131.

c) az orvosi körök lélekszáma 2.428-tól (gyermelyi kör) 15.570-ig (Felsőgalla) változik. Középérték (kiszámítva) 5.983. Leggyakoribb érték (6) 5—7.000. Átlag: 6.839.

d) az állatorvosi körök lélekszáma 5.737-től (dadi kör) 23.722-ig (felsőgallai kör) terjed. Középérték: 9.424. Átlag: 12.431.

ad. 2. Az egyes fontosabb hivatali székhelyeknek a népesség által való megközelíthetőségét a 89.—92. sz. alatti esetelt „isochron” térképek tüntetik fel.

Az azonos idő (isochron) alatti megközelítéseket a következő helyekre számítottuk ki:

1. Tatatóváros, a főszolgabíró, egyben a kir. járásbíró és a m. kir. adóhivatal hivatali helyiségül szolgáló épület, mint a járás közigazgatási középpontja.

2. Tatabánya, mint a járás fogyasztó központjának a helye: a MÁK bányagazgatóság hivatali helyiségei.

3. Tarján nagyközség községháza.

4. Környe nagyközség községháza.

E két utóbbi pont megközelítési lehetőségeinek a megállapítása ezért szükséges, mert ezek közigazgatási intézményeik nagyobb száma miatt kisebb közigazgatási központoknak vehetők.

A megközelítési lehetőségeket a járás közigazgatási központjára (főszolgabírói hivatal) két módszerrel, a többi pontra vonatkozólag pedig csak egy módszerrel állapítottuk meg.

Mind a négy esetben vizsgáltuk a gyalogosan, a kocsival és a kerékpárral történő megközelítés lehetőségeit. A főszolgabírói hivatalra pedig ezenfelül a közforgalmi közlekedési eszközöknek a figyelembevételével vett megközelítést is. Ez utóbbit az 1936-ik évi téli menetrend egy átlagos hétköznapjára vettük számításba, vagyis figyelmen kívül hagytuk a Budapest-zsámbéki autóbusszonalaknak a Gyermely—Héreg—Tarján—Tata vonalon csak a szombati napon közlekedő járatát.

A gyalogos, kocsis és kerékpáros megközelítést nem tényleges lejárással, hanem az 1:75.000-es katonai térképen megfelelő távolságok megállapításával vettük figyelembe, még pedig feltételezve, hogy kiépített és alacsony-emelkedésű úton átlagos terhelésű gyalogos óránként 4 km, kiépítetlen és nagyobb emelkedésű úton pedig óránként 3 kilométeres távolságot tud megtenni. Közepes-terhelésű kétlovas kocsis ennek a kétszeresét, vagyis 8, illetve 6, a hasonlóképpen közepes-terhelésű és képességű kerékpáros pedig ennek a háromszorosát, vagyis 12, illetve 9 kilométeres távolságot tud megtenni.

Az egyes azonos megközelítéseket az azon belül élő népesség számával külön értékeltük.

Egyenként vizsgálva a fent megjelölt pontok megközelítési lehetőségeit, a következőket állapíthatjuk meg:

1. A járási központ Tatatóváros megközelítésének lehetőségei

47.
közül a gyalog, kocsival, illetve kerékpárral történő lehetőségeit a 89. sz. ~~alatt csatolt~~ térkép tünteti fel.

Az egyórási vonalak által elhatárolt területen figyelembevételre a külterületi lakotthelyek lélekszámát is az egyes községek népességéből a térképen feltüntetett népesség él. Ez egyben feltünteti azt, hogy a járási központot a járás összes népességéből gyalogosan egy-egy órási időközön belül hány lélek közelítheti meg.

Ezeknek a számadatoknak a figyelembevételével a járás közigazgatási központjának az átlagos megközelítése 3 óra és 24 perc, a megközelítés középértéke pedig 3 és 4 óra között van, vagyis a járás lakosságának a fele ezen az időpontra belül a másik fele pedig ezen az időpontra túl tudja csak gyalogosan megközelíteni a főszolgabírói hivatalt, amit aránylag igen jó megközelítésnek vehetünk.

A kocsival, illetve a kerékpárral történő megközelítést, tekintettel arra, hogy azt a gyalogos megközelítés többszörösével fejeztük ki, külön nem kívánjuk tárgyalni, mivel ezeknek a viszonyai a gyalogos megközelítés lehetőségéből önként következnek.

A főszolgabírói hivatalnak a közforgalmú közlekedési eszközök igénybevételével történő megközelítési lehetőségeit a 90. sz. ~~alatt csatolt~~ térképünk tünteti fel.

A térkép feltünteteti félórás időközön belül azt az időpontot, amelyben az egyes területekről el kell indulnia a közönségnek, hogy délelőtt 9 órára a főszolgabírói hivatalba érjen. Ugyancsak félórás időközökben tünteti fel azt az időpontot is, amikor a főszolgabírói hivatalt 13 órakor (déli 1 óra) elhagyó egyén hazakereshet.

Az útrakelés és a visszaérkezés időpontjai a legkedvezőbb (tehát reggel 7 órai indulás és d. u. 15 órára (3 órára) való visszaérkezés) esetekben nem egyeznek egymással. A reggeli kedvező megközelítés a járás területén lévő vasútvonalakkal, a délutáni kedvező visszautazás pedig a Tatabányáról déli 1 óra után induló (Tata—Komárom, és Tata—Felsőgalla) autóbusszonalakkal függ össze. A reggeli kedvező megközelítés valamelyest közelebb hozza a járás legtávolibb községeit (Gyermely és Szomor) is a székhelyhez. A budapest—bécsi vasútvonal herceghalmi állomásának a révén, de ezt erősen lerontja a délutáni kedvezőtlenebb visszautazási lehetőség.

A legkedvezőbb helyzetű községek, azokkal a községekkel együtt, amelyek lakosai közforgalmi közlekedési eszközök igénybevétele nélkül is ugyanezekben az isochronokon belül érhetik el a főszolgabírói hivatalt, illetve érhetnek onnan vissza a lakóhelyükre a járás 71.740 főnyi összes lélekszámából 60.038 lelket, vagyis az összes népesség 83,7 %-át teszik ki, amiből következik az, hogy a járási székhely megközelítése, különösen, ha a gyalog, kocsival és kerékpárral történő megközelítésen kívül a közforgalmú közlekedési eszközök igénybevételei lehetőségeit is számításba vesszük, igen jónak minősíthető.

A járás fogyasztóközpontjának Tatabányának, a megközelítése, ami az őstermelő lakosság szempontjából bír elsőrendű fontossággal, a gyalog, kocsival, illetve kerékpárral történő megközelítést véve alapul, valamivel jobb, mint a közigazgatási központ megközelítése. Ez a 91. sz. ~~alatt csatolt~~ térképből az első pillantásra is kitűnik, dacára annak, hogy a járás kiépített útvonalai Tatabányából sugárzanak ki. Még inkább kitűnik ez a lélekszámi adatokkal való értékelésből. Ezt ugyan erősen elhatárolja magának

az államos igazgatásban foglalkoztatott hivatalos iróai alkalmatosságok számát vesszük figyelembe. A két szám egymáshoz való viszonyát a 93.—94. sz. alatt csatolt térkép és ábra tünteti fel. A népesség számának és az alkalmazottak számának az egybevetésénél csupán jegyzősegenként a jegyzői kar tagjait, valamint az államos igazgatásban foglalkoztatott hivatalos iróai alkalmatosságok számával való egybevetéssel vizsgálhatjuk.

Következésképpen a lélekszám nagyságának és a népesség összetételének a szervezetre gyakorolt hatását legélesebben az alkalmazottak számával való egybevetéssel vizsgálhatjuk. Következésképpen a lélekszám nagyságának és a népesség összetételének a szervezetre gyakorolt hatását legélesebben az alkalmazottak számával való egybevetéssel vizsgálhatjuk. Következésképpen a lélekszám nagyságának és a népesség összetételének a szervezetre gyakorolt hatását legélesebben az alkalmazottak számával való egybevetéssel vizsgálhatjuk. Következésképpen a lélekszám nagyságának és a népesség összetételének a szervezetre gyakorolt hatását legélesebben az alkalmazottak számával való egybevetéssel vizsgálhatjuk. Következésképpen a lélekszám nagyságának és a népesség összetételének a szervezetre gyakorolt hatását legélesebben az alkalmazottak számával való egybevetéssel vizsgálhatjuk.

48

ad 3. A népesség számának hatását a szervezetre a következőkben állapíthatjuk meg.

A népesség számának a szervezetre gyakorolt hatását legjobban a hivatásos közigazgatási alkalmazottakkal foghatjuk meg. A legfőbb szervezeti különbség a járás területén ugyan kétségkívül a kis- és nagyközség jellegben jelentkezik. A járás területén, ahol van 1898 lelket számláló kisközség (Tardos) és van 864 lelket számláló nagyközség (Kömlöd) a községi jellegnek a népesség számával való összefüggése csak nagy vonalakban állapítható meg. Az önkormányzati testületek taglétszáma pedig a törvény értelmében van megkötve s ha attól vannak is eltérések, azok egy bizonyos számnál megállanak. A járásban a törvényesnél magasabb taglétszámot azzal idézték elő, hogy — ebből az okból-e, vagy más okból — az előjárók (tanácsbeliek, esküdtek) számát emelték, amelyre törvényes korlátozás nincs, mert e tekintetben a törvény csak az alsó határt állapítja meg. A legtöbb község természetesen csak ezt meríti ki. Kivételek a kisközségek közül Szomód és Gyermely, ahol 4—4, a nagyközségek közül Kocs 6, Környe 5 és Tata 8 esküdttel. Ez a körülmény sincs azonban összefüggésben a községek lélekszámával. Környén az ötödik esküdt kültelki előjáró (Környebányán). A többiekben ilyen indokról tudomásunk nincs. Érdekes azonban az a körülmény, hogy vallásilag ezek a községek eléggé keverték, ami talán magyarázatul szolgálhat.

Következésképpen a lélekszám nagyságának és a népesség összetételének a szervezetre gyakorolt hatását legcélszerűbben az alkalmazottak számával való egybevetéssel vizsgálhatjuk.

A népesség számának és az alkalmazottak számának az egybevetésénél csupán jegyzőségenként a jegyzői kar tagjait, valamint az általános igazgatásban foglalkoztatott hivatásos irodai alkalmazottak számát vesszük figyelembe. A két szám egymáshoz való viszonyát a 93.—94. sz. ~~alatt esotolt~~ térkép és ábra tünteti fel.

Az ábrán a jegyzőségek lélekszám szerinti sorrendjében tüntettük fel az egy jegyzőre, illetve az egy irodai alkalmazottra (beleértve a jegyzőket is) eső lélekszámot. Az ábra szembevetően mutatja, hogy

1. az egy jegyzőre eső lélekszám a községek népességének számával együtt emelkedik egészen a 6—7.000 közötti lélekszámú községekig (közelebről Tatabányáig, ahol 3.422 lélek esik egy jegyzőre. Az ennél nagyobb községeknél (Bánhida és Felsőgalla) ez a szám lassú csökkenést mutat.

2. az egy irodai alkalmazottra eső lélekszám pedig a községek lélekszámával arányosan növekedik. Ez a növekedés erősebb emelkedést csak a 6000 léleknél magasabb létszámú községeknél mutat (Tata, Tatabánya, Bánhida, Felsőgalla). Kétségtelen, hogy

a szervezethez tartozó alkalmazottak száma a népesség szám-arányával kapcsolatosan növekedik. Ez a növekedés azonban nem áll arányban a népesség lélekszámának növekedésével, hanem annál lanyhább emelkedésű, ami a jobb munkamegosztás lehetőségével függ össze.

ad 4. A népesség összetételét, egybevetve a képviselőtestületek és az alkalmazottak összetételével, a következő tényekre kívánjuk vizsgálni:

1. az életkor,
2. anyanyelv,
3. vallás,
4. foglalkozás.

Megjegyezzük, hogy a vizsgálatokat csak a képviselőtestületek választott és virilis tagjaira terjesztjük ki.

ad 1. Az egyes községek népességének és képviselőtestületeinek, valamint alkalmazottainak az életkor szerinti megoszlását községenként a 95. sz. ~~alatt esotolt~~ térkép tünteti fel.

A térképből, valamint a már közölt adatainkból kitűnőleg a járás képviselőtestületeiben a 40—50, valamint az 50—60 évesek viszik a főszerepet. Ha egybevetjük az egyes korcsoportok sze-

49
repeit az összes lakosságban és a képviselőtestületben, akkor azt látjuk, hogy

a 20—30 évesek természetszerűleg alig nyernek képviseletet az önkormányzati testületekben.

A 30—40 évesek képviselete a járás egészében többé-kevésbé megközelíti a 20 éven felüli népességben való arányukat, attól az eltérés csupán 5.8%. Ez a kedvező arány azonban az egyes községekben jelentős mértékben változik. *Nehéz jelentős*

Visszamaradása észlelhető.

A 40—50 évesek képviselete a járás egészében jóval meghaladja a 20 éven felüli népességből vett arányukat. Ezt az arányt

Az 50—60 évesek képviselete a járás egészében szintén jóval meghaladja a 20 éven felüli népességből vett arányukat. E

A 60 éven felüliek-képviselete a járás egészében megfelel a 20 éven felüli népességből vett arányuknak. Ugyanígy a községek

Ha már most a képviselőtestületek életkor szerinti megoszlását az egyes községek demográfiai jellegével vetjük össze, akkor azt látjuk, hogy

az 5000 lelken aluli községek közül a magyar jellegűekben az egyes korcsoportok — nem számítva természetszerűleg a 20—30 éveseket — a 20 éven felüli népességbeli arányukhoz közelebb

állanak, mint a német községekben, ahol legjobban az 50—60 évesek ugranak ki. A vegyes nyelvi jellegű községekben pedig ez a kiugrás a 40—50 évesek javára történik. A községek nagyságától eltekintve pedig a magyar községekben is erősen ugranak ki az 50—60 évesek és a többi községekkel szemben a 60 éven felüliek.

A katolikus jellegű községekben, amelyek közül az 5000 lelken aluliakba tartoznak a német községek is, szintén az 50—60 évesek ugranak ki. Az érdekes itt az, hogy a 30—40 évesek aránya azonosnak vehető a 20 éven felüli népességből vett aránnyal. A protestáns jellegű községekben a 40—50 évesek ugranak ki a legjobban és előretörnek a 30—40 évesek, ami már a képviselőtestületben beálló nemzedékváltásra mutat. A vegyes vallású községekben ismét az öregebb korosztályoké az uralkodó szerep.

Az agrár jellegű községekben ismét az 50—60 évesek dominálnak. A 30—40 évesek aránya itt azonos a 20 éven felüli népességből vett arányukkal. Az ipari jellegű községekben ugyancsak az 50—60 évesek a túlnyomóak és a 30—40 évesek helyét a 40—50 évesek foglalják el, a 60 éven felüliek pedig megfelelnek a 20 éven felüli népességből vett arányuknak. A vegyes foglalkozású községekben a 40—50 éveseké a főszerep, természetszerűleg ebből erősen részesednek az 50—60 évesek, és minden más községcsoportosítást meghaladó módon a 60 éven felüliek.

Az 5000 lélekszámon aluli községekben a 30—40 évesek és a 60 éven felüliek aránya megegyezik a 20 éven felüli népességből vett arányukkal, erősen ugranak itt ki az 50—60 évesek és a 40—50 évesek. Az 5—10.000 lelkes községekben a 30—40 évesek erősen visszaesnek, az uralkodó szerep itt az időseké. A 10.000 lelken felüli egy község képviselőtestületében (Felsőgallán) 40 éven aluli egyáltalában nincs, az uralkodó szerepet itt az 50—60 évesek viszik, amelyből erősen részesednek a 60 éven felüliek és kisebb mértékben a 40—50 évesek. Ez a körülmény annál meglepőbb, mert a 20 éven felüli népességből az összes többi községhez mérten a legkisebb itt a 60 éven felüliek és szintén nagyon kicsi az 50—60 évesek aránya.

Az alkalmazottak kormegoszlását illetően: a korcsoportok arányosabban vannak képviselve, mint a képviselőtestületi tagoknál láttuk. Jellemző azonban itt is a 20—30 évesek visszamaradása a többi korcsoporttal szemben, valamint a 60 éven felüliek nagyobb részesedése.

ad 2. A népesség és a képviselőtestületek anyanyelv szerinti megoszlását a 96. sz. ~~alatti csatolt~~ térkép tünteti fel.

A magyar nemzetiségi politika türelmességére, egyben a viszonylagos többségre alapított községi képviselőtestületi választójog nem mindig beváló voltára mutat rá a német anyanyelvűek vizsgálata a képviselőtestületek összetételében.

Túlnyomó többségükben német anyanyelvű a községi képviselőtestület a következő községekben: Baj (94.7—73.0)², Agostyán (90.0 — 87.5), Dunaszentmiklós (70.0 — 94.9), Kecskéd (70.0 — 90.2), Várgesztes (90.0 — 91.5), Vértessomló (86.6 — 94.7), Környe (55.0 — 55.1), Vértestolna (80.0 — 84.5), Tarján (80.0 — 81.5), Szomor (66.6 — 76.4), vagyis összesen 10 községben. Ezen a tíz községen kívül csupán még kettő van, ahol a német anyanyelvűek a 10 %-ot meghaladják: a már említett Alsógalla és Felsőgalla. Alsógallán a németek számaránya az összes lakosságból 45.5 %, a képviselőtestületi tagokból 15.9 %, aminek okaira már rámutatunk. Felsőgallán a számarányuk az összes lakosságból 14.5 %, a képviselőtestületi tagokból 15.0 %.

A fenti községekből 5-ban a német anyanyelvűek százalékos aránya nagyobb a képviselőtestületben, mint az összlakosságban. A többiben annál kisebb. Ennek a hátramaradásnak az oka a virilizmusban keressendő, mert Bajon, Agostyánon, Kecskéden, Várgesztesen, Vértessomlón, Környén, Vértestolnán, Tarjánon és Szomoron, tehát Dunaszentmiklós kivételével minden túlnyomó többségében német nyelvű községben a községi képviselőtestületben csak hivatalból vagy virilis joron jutott be magyar anyanyelvű polgár, mert itt a választottak 100 %-ban német anyanyelvűek. Dunaszentmiklóson az egyetlen választás jogcímén bekerült magyar anyanyelvű képviselőtestületi tag a kántortanító. Alsógallán és Felsőgallán választás címén 2—2 német anyanyelvű képviselőtestületi tag jutott be az önkormányzati testületbe, ami az összes választott tagoknak 20—20 %-át jelenti.

A képviselőtestületi tagok anyanyelv szerinti megoszlását egybevetve a községek demográfiai jellegével azt látjuk, hogy a vegyes nyelvű községekben a már ismertetett okok miatt a

Jemre

² Az első szám a képviselőtestülethez, a második az összes lakossághoz viszonyítva jelenti a németek arányát.

magyarság tör előre, a magyar nyelvű és a nemzetiségi jellegű községekben pedig az egyes nyelvi csoportok mind az összes lakosságban, mind pedig a képviselőtestületekben kb. azonos mértékben vannak képviselve. A katolikus jellegű községekben előretörnek a németek, ami érthető is, mert az összes jelentős német kisebbséggel rendelkező községek egyben katolikusok is. Ez az előretörés az 5000-nél alacsonyabb községekben kisebb, az 5000-nél népesebb községek beszámításával pedig nagyobb arányú, amit Tatabánya és Felsőgalla német anyanyelvű képviselőtestületi tagjai idéznek elő. A foglalkozási jelleg szerinti csoportosításban a vegyes foglalkozású községekben tör előre a német képviselőtestületi tagok aránya.

A községi alkalmazottak anyanyelvi megoszlását egybevetve a demográfiai tényezőkkel azt látjuk, hogy a német anyanyelvűek nagyobb előretörése elsősorban a magyarság rovására érvényesül. Ezt pedig igen érdekesen nem a nemzetiségi, vagy vegyes nyelvi jellegű községek, hanem a magyar nyelvű községek alkalmazottai között talált német anyanyelvűek idézik elő.

ad 5. A népesség és a képviselőtestületek vallás szerinti megoszlását a 97. sz. alatt csatolt térkép tünteti fel.

Felekezetek szerint vizsgálva a képviselőtestületek összetételét, azt látjuk, hogy 6 községben a képviselőtestületnek minden tagja katolikus. Az összlakosságnak ezekben a községekben 97.7—100.0 %-a katolikus. Túlnyomó többségében katolikus még a képviselőtestület 14 községben.

Egyetlen községe van a járásnak, ahol a képviselőtestület pontosan felerészben katolikus, felerészben pedig református. (Gyermely, ahol az összes népességnek 67.5 %-a katolikus, 32.0 %-a pedig református.)

Túlnyomó többségében református a képviselőtestület 4 községben, amelyek mindegyikében nagyobb a reformátusok számaránya a képviselőtestületben, mint az összes népességben.

Túlnyomó többségében ágostai hitvallású evangélikus a képviselőtestület a járás egyetlen evangélikus községében, Oroszlányon.

A járás 26 községéből hat olyan község van, amelyben zsidó nincs. A fennmaradó 20 községből nincsen zsidó képviselőtestületi tag 8 községben, amelyekben a zsidók száma amúgy is kevés. A 12 képviselőtestületben a zsidók számaránya mindenütt maga-

szabb, mint az összlakosságban.

A képviselőtestületek vallási megoszlását egybevetve a községek demográfiai jellegével azt látjuk, hogy a reformátusok előretörése elsősorban az 5.000 léleknél kisebb lélekszámú községekben nyilvánul meg. Ezt a szerepet az ennél népesebb községekben a zsidók, illetve az ágostai hitvallású evangélikusok veszik át. A reformátusok előretörése nagyobb a magyar jellegű, kisebb a vegyes nyelvi jellegű és elenyésző a német jellegű községekben. Az előtörés természetesen a protestáns községekben mutatkozik, míg a katolikus községekben s a vegyes vallási jellegű községekben pedig vissza is esnek, a képviselőtestületbeni arányszámuk azonosnak vehető az összlakosságbeli arányszámukkal. Itt a zsidók törnek előre, akik egyébként a virilizmus révén minden községsoportosításban sokkal nagyobb aránnyal nyertek képviseletet, mint ami az összes lakosság szerinti vett arányuk. A foglalkozási jelleg szerinti csoportosításban az agrár községekben a reformátusok, az ipari községekben az ágostai hitvallású evangélikusok törnek előre, míg a vegyes foglalkozási jellegű községekben minimálisan a katolikusok és nagymértékben a zsidók.

A lakosság heterogenitásának a növekedésével a zsidók aránya erősen növekszik az összlakosságban is, de még inkább a képviselőtestületben.

A községi alkalmazottak vallási megoszlását egybevetve a községek demográfiai jellegével körülbelül azt a képet kapjuk, mint a képviselőtestületi tagoknál. A különbség csak az, hogy a zsidók itt erőteljesen visszaesnek s az így előálló ürt elsősorban a reformátusok és másodsorban az ágostai hitvallású evangélikusok töltik be, dacára annak, hogy 9 olyan község van, amelynek minden alkalmazottja katolikus és csak egy olyan, amelynek minden alkalmazottja református.

A reformátusoknak ez az előtörése a legnagyobb az 5000 lelken aluli községekben. Az 5—10.000 lelkes községekben az alkalmazottak vallási megoszlása és az összlakosság vallási megoszlása azonosnak vehető. A 10.000 lelken felüli egy községben a katolikusok némi előtörése észlelhető.

Az anyanyelvi csoportosítás szerint a magyar községekben a ref. és ág. h. ev. vallású alkalmazottak törnek előre, a németekben az arányok azonosnak vehetők, míg a vegyes nyelvűekben a protestánsok aránya kisebb és a katolikusoké nagyobb.

A vallási csoportosítás szerint az összes katolikus községek átlagában az arányok azonosnak vehetők az 5000 léleknél kisebb lélekszámú katolikus községekben előretörnek a református alkalmazottak. A protestáns jellegű községekben természetesen a ref. és ág. h. ev. alkalmazottak nyomulnak előre a vegyes jellegűekben pedig kizárólag a ref. alkalmazottak.

A foglalkozási csoportosítás szerint az agrár községekben a reformátusok törnek előre. Az ipariakban és a vegyes foglalkozású községekben pedig a katolikusok.

ad 4. A népesség és a képviselőtestület foglalkozás szerinti megoszlását a 98. számú térkép mutatja.

A járás egészében a képviselőtestületi tagok közül az őstermelés és a kultúrréteg körébe tartozó képviselőtestületi tagok nyomulnak elő és az iparforgalom képviselete nagymértékben esik hátra. Ennek a magyarázata abban rejlik, hogy a képviselőtestületi tagok számát az agrár jellegű kis lélekszámú községek képviselői emelik fel.

Az őstermelés a 26 község közül csak 2-ben nem nyert képviseletet

Az iparforgalmi népesség 2 községben, 2 Kultur-
réteghez tartozó népesség pedig 3 községben nem nyert kép-
viselést.

A községek demográfiai jelleg szerinti csoportosításában az
5000 lelken aluli községekben az agrárnépesség aránya az összes
lakosságával azonos a képviselőtestületben is, az iparforgalmi né-
pességé visszaesik, a kultúrrétegé pedig növekedik. Az 5—10.000

lelkes községekben az agrárélem esik némileg vissza, ezt a he-
lyét az iparforgalmiak töltik be, míg a kultúrréteg azonos arányt
jelent mind az összes népességre, mind a képviselőtestületi ta-
gokra számítva. A 10.000 lelken felüli Felsőgallán az agrár és
még inkább a kultúrréteghez tartozó elemek törnek előre a kép-
viselőtestületben az iparforgalmi rétegek rovására.

Az összes magyar anyanyelvű községekben jelentős mérték-
ben tör előre az agrárélem és kisebb mértékben a kultúrréteg is
az iparforgalmiak rovására. Az 5000 lelken aluli magyar anya-
nyelvű községekben pedig agrárélem aránya, azonos az összes
lakosságban és a képviselőtestületben, itt a kultúrréteg foglalja
el az iparforgalmiak helyét. A német anyanyelvű községekben
elsősorban a kultúrréteg, és másodsorban az agrárélem tör előre
az iparforgalmiak rovására. A vegyes nyelvi jellegű községekben
az agrárélem azonos arányú, az iparforgalmiak helyét a kultúr-
réteghez tartozók foglalják el.

Az összes katolikus vallású községekben az agrár és a kul-
túrréteghez tartozók nyomulnak előre. A protestáns községekben
az arányok azonosnak vehetők. A vegyes vallási jellegű közsé-
gekben pedig az agrárélem esik vissza és helyét a kultúrréteg
foglalja el.

Az agrár jellegű községekben a kultúrréteg nyomul előre na-
gyobb mértékben az iparforgalmiak és kis mértékben az agrár-
élem rovására. Az ipari községek képviselőtestületeiben a foglal-
kozási főcsoportok aránya egészen kis eltérésekkel egyezik az
összes népességbeli arányokkal. A vegyes foglalkozású községek-
ben szintén ez a helyzet, csak az 5000 lelken aluli vegyes fog-
lalkozási jellegű községekben tör előre a kultúrréteg.

VI. FEJEZET.

A közigazgatás működése.

17. §. Az alkotmányos igazgatás működése.

Az alkotmányos igazgatás működésén a választóközönség te-
vékenységét értjük. Vagyis annak megállapítását, hogy a kö-
zönség milyen mértékben vesz részt az országgyűlés, valamint a
különböző önkormányzati testületek tagjainak a választásában.
Az önkormányzati testületek tagjainak a választásáról keveset
mondhatunk.

A választások, különösen a községi képviselőtestületi tag-
választások, rendszerint „tömegesen” történnek. A választók jó
része azon csak abban az esetben vesz részt, ha a politikai in-
dulatok valamely oknál fogva fel vannak szítva. Mint pl. a vizs-
gálat befejezése után egyesített Tatatóváros nagyközség első kép-
viselőtestületi tagválasztásakor.

18. §. Az általános igazgatás és a rendészet működése.

Az általános igazgatás és a rendészet működésének ismertetésénél foglalkozni kívánunk

1. az önkormányzati testületek (képviselőtestületek és az előjáróságok) működésével;
2. az egyes községeknek az általános igazgatás és rendészet körébe tartozó, tehát a jegyző által végzett működésével (kivéve a községek működéséből a szervezet ismertetésénél külön igazgatási ágakként tárgyalt szervek működését);
3. a főszolgabírói hivatal működésével;
4. a rendészeti szervek (a járásban csupán a m. kir. csendőrség szerveinek) működésével.

A képviselőtestület évenként elég eltérő számban tartott üléseket. Az ülések száma községenként 3—8 között változik.

3	4	5	6	7	8
	ülést tartott a képviselőtestület				
4	11	5	3	2	1
	községben.				

Az ülések közül községenként 2—2, kivéve Tardost és Vértessomlót, ahol 4—4, rendes ülés, a többi rendkívüli, illetve dísz (Naszályon) és tisztújító (Környén) ülés volt.

Az ülések iránt megnyilvánuló érdeklődés a járás összes községeire vonatkoztatva átlagban 50 % körül mozog. A kisközségek ilyen viszonyszámai jobbak, mint a nagyközségekéi, aminek az oka a képviselőtestület kis taglétszámában rejlik. Az a pár ember, aki községenkénti átlagban a képviselőtestületi üléseken megjelenik, itt már tekintélyes százalékokat tesz ki. Kivételt képez ez alól a szabály alól Várgesztes, ahol az érdeklődés egészen kislentőségű.

A nagyközségek közül aránylag nagyobb az érdeklődés, (az átlagosan megjelentek száma eléri az összes tagok kétharmadát) Felsőgallán, Dadon és Tarjánban. Ezt megközelíti Naszály és Alsógalla. Az átlag az összes tagok felét sem éri el Kömlődön, Vértessomlón, Bánhidán, Tatabányán és Kocson, ahol a képviselőtestületi tagoknak csak mintegy egyharmada jelenik meg az

ülésen. Az egyes üléseken résztvevők száma évi átlagban Várgesztesen 5, a többi 8 kisközségben 10-en felüli. A nagyközségekben pedig az átlag 12—29 között van. A legkisebb Vértessomlón, a legmagasabb Tatán és Tóvároson.

Érdekes eredményt ad az öt legnagyobb taglétszámú képviselőtestület gyűlései iránt megnyilvánuló érdeklődés vizsgálata. Ezekben a községekben adataink arra mutatnak, hogy a népesség kevertségével növekszik az érdeklődés. Erre alábbi adataink mutatnak.

Község	Ülésen	Összesen egy ülés átlagában megjelentek száma	
Kocs	8	158	17
Tata	7	204	29
Tóváros	6	174	29
Bánhida	5	104	21
Tatabánya	4	70	17

Ezek közül a községek közül Tatabánya, Bánhida és Kocs erősen azonos összetételűek, Tata és Tóváros pedig teljesen keverték. A Bánhidán és a Felsőgallán megnyilvánuló aránylagosan nagy érdeklődés pedig arra vezethető vissza, hogy bár mindkét község a bányatelep reá eső részeinél fogva erősen ipari jellegű, mégis mindkettőben elég tekintélyes számú és a bányász népeségtől többé-kevésbé különálló életet élő régi falusias mag körül tömörülő lakosság van s így az érdekellentét itt is jelentkezik, hasonlóan a kevert összetételű községekhez. Bánhidán és Felsőgallán elősegíti ezt a választókerületeknek a régi településekre kedvező beosztása, valamint az a körülmény, hogy a képviselőtestület hivatalbóli tagjainál, kivéve a bányatér mestereket, mint esküdteket, a bánya átengedte az állásfoglalást a nem bányász elemeknek.

54

A képviselőtestület elé az 1955. évben került ügyek száma elég csekély. Az ötvenet mindössze három községben haladja meg: Tóvároson 88, Felsőgallán 74 és Tatán 62. Három községben viszont a tízet sem éri el: Várgesztesen 6, Kecskéden 7, Vértessomlón 9. Az egy gyűlés által tárgyalta ügyek évi átlagában csak három községben haladják meg a 10 ügyet, még pedig Tóvároson 14,6, Tatabányán 10,7 és Felsőgallán 18,5 ügyvel.

A képviselőtestületek elé került ügyeket a következő 14 csoportba foglaltuk össze:

Ügycsoport	községben	ügy
alkalmazottválasztás	5	6
bizottsági tagválasztás	5	4
háztartási ügy	26	222
autonóm belügy	20	99
rendészeti ügy	14	34
kulturális ügy	16	26
közegészségügy	7	14
állategészségügy	12	14
mezőgazdasági ügy	5	9
útügy	9	17
iparforgalmi ügy	2	3
községrendezési ügy	15	18
adminisztratív ügy	17	150
szociális ügy	1	2

Összesen: 618

Amint a fenti adatokból és az alanti táblázatból látjuk, a képviselőtestületeknek a legtöbb munkát a háztartási és az adminisztratív ügyek (főleg illetőség megadása) adják. Ezek jelentik az összes ügyek közel kétharmadát. Ezeken kívül még nagyobb jelentőséggel bírnak az autonóm belügyek. (Ide főleg a háztartási ügyek fogalma alá nem vonható vagyonekezelési ügyek és a szabályrendeletek tartoznak.) A többi ügycsoport a vizsgálat tárgyává tett évben kisebb mértékben foglalkoztatta a képviselőtestületeket.

(Az előjáróságoknak, mint testületeknek, a működése egyszerűen megfoghatatlan elemekből áll. Mivel az előjárósági ülésekről jegyzőkönyveket nem vezetnek (erre szükség nincs is), az előjáróság véleménye, vagy határozata csupán az egyes ügyek iratain lelhető fel. Így az előjáróságok tevékenységéről adott adatok, mivel azt másképpen nem ellenőrizhettük, kizárólag csak a vezető jegyzők közlésén alapulnak. A közlések több csoportba oszthatók. Az előjáróság egyáltalában nem tart ülést 5 községben (Kecskéd, Várgesztes és Tatabánya). A járás öt községében az előjáróság csak esetenként tart ülést, szintén esetleges ügyszámmal (Baj, Agostyán, Felsőgalla, Héreg, Tarján). Rendszeresen havonként, illetve kéthetenként (Dunaszentmiklós és Szomód), a többi községben pedig rendszerint hetenként (a legtöbb esetben vasárnap, Tóvároson kedden, Kocson pénteken) meghatározatlan ügyszámmal. Az előjárósági üléseken a legtöbb esetben csak általánosságban történő megbeszélés folyik a község dolgairól, de ennek során az előjárósági tagok egyes ügyekre nézve is nyilvánítanak véleményt. Az előjáróság ülésezésével egyidejűleg bonyolítják le a községi bíróság hatáskörébe utalt kisebb polgári peres ügyeket, valamint a községi bíróság hatáskörébe

utalt 40 P-n aluli mező- és erdőrendészeti kihágásokat, lehetőleg mind a két tevékenységet formátlanul, vagyis az írásbeliséget mellőzve, teljes szóbeliség alapján. Ezzel kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy az ez irányú működés elsősorban a békéltetésre irányul, s rendszerint igen eredményesen és a felek teljes megnyugvására.

Hasonlóképpen az előjárósági üléseken intézik el, egyes helyeken a laikus előjárók egymás között, a hivatásosak közreműködése nélkül, a nem szervezett közbirtokosságok ügyeit is. Mivel a közbirtokosságokból a legnagyobb részesedés az övék, az ügyeket itt is a tekintélyi elv alapján formátlanul intézik el.

Mindezekből kiviláglik az, hogy az előjáróságok tulajdonképpen közigazgatási hatásköre átszáll az egyedül szakképzett előjárósági tagra: a jegyzőre, aki mellett csupán a jogszabályok által előírt esetekben szerepel még mint „aláíró” a bíró. S magára az előjáróságra, illetve annak laikus tagjaira, nem marad más, mint a közigazgatás érdeklődésén aluli, egészen apró ügyek háziilag, egymás között történő elintézése. Ennek a körülménynek a közigazgatás szempontjából csak annyiban van jelentősége, hogy a közönség tulajdonképpen csak ebben az egészen kis körben végez öngazgatást, autonómiát, másutt azonban, azokban a felületekben, amelyek akár anyagi, akár egyéb szempontból komolyabb szolgáltatást jelentenek, akár a közönség terhére és a közigazgatás javára, akár pedig a közönség javára és a közigazgatás terhére, már nem. Ott az intézkedés joga a törvény szavai szerint az előjáróság alá rendelt, de valójában a fölött álló hivatásos alkalmazotté: a vezető jegyzőé. Ennek az életét a közönség, ha a működésével nincs megelégedve, megkeserítheti ugyan, de a helyéről eltávolítani csak a közigazgatás magasabb szerveinek a közreműködésével, illetve beleegyező akaratával képes.

Az előjáróság működésével kapcsolatosan kell tárgyalnunk azt a szerepet is, amelyet tapasztalataink alapján az előjáróság laikus tagjai a közigazgatásban nem testületileg, hanem egyenként és külön-külön töltenek be.

A közönségből a hivatásos közigazgatással leggyakrabban érintkezik a bíró, aki a törvény betűje szerint, a község feje s így elvileg a jegyző fölött áll, vagy legalább is azzal egyenrangú. Helyette a II.-od, vagy a járásban használt kifejezéssel élve, a törvénybíró. A bíró szerepköre csupán 2—3 teendőből áll. A jegyző irányítása mellett elnököi a képviselőtestület ülésein. Aláírja a jegyzővel együtt a jogszabályok értelmében az előjáróság által kiállítandó iratokat, vagyis minden olyan iratot, amelyet a jegyző eléje tesz. A kisközségekben ezen felül kezeli a pénztárt, vagyis kifizeti és bevételezi azokat az összegeket, amelyeket a jegyző mond neki. Egyébként végzi a maga dolgát, időnkint, főleg akkor, ha a jegyző hivatja, megjelenik a község házában vagy az „irodában” elintézni a fenti dolgokat, ha pedig nincs dolga, a legtöbb helyen a jegyző előszobájában ül. A jegyzővel lehetőség szerint jó viszonyban van, kivétel olyan esetekben, amikor a község többsége s így a képviselőtestület és az

La gyeplőterv

*Leggyakrabban
eljárás
útján*

előjáróság is, más politikai pártálláson van, mint a jegyző s ez esetben ennek az irányító szerepét az a műveltebb egyén veszi át, aki az illető pártnak a környékbéli vezetője, illetve főkortese. De ez esetben sem megy tovább az ellenkezés, mint az illető párt parlamenti vezérének a jegyző akarata ellenére történő díszpolgárrá választásáig, már csak azért is, hogy bosszantsák az „urakat“, amely kiétel jelen esetben a jegyzőt és így az egész magyar közigazgatást jelenti.

A jegyző és bíró viszonyában kivételt jelent az az eset, amikor a jegyző vagy születés, vagy benősülés folytán a falu társadalmának a vezető rétegéhez tartozik, amikor is az előjáróság s így a bíró is, jobban megközelíti azt a hatalmi helyet, amely a törvény szava szerint neki jár. Még inkább ez a helyzet Tatabányán, ahol a bírói tisztelet mindig a Mák egyik tisztviselője tölti be, amikor is a bíró arra ügyel, hogy beavatkozzék, ha a jegyző esetleg nem eléggé tartja szem előtt a nagyvállalat érdekeit. Ilyenkor a bíró érvényesíti törvény szerint megillető hatalmát. Erre azonban ritkán kerül sor, mert itt sok körülmény figyelmezteti állandóan a jegyzőt arra, hogy a nagyvállalat a közönség egyéb elemei fölött túlsúlyban van.

A törvénybíró a bírót helyettesíti, amikor arra szükség van. Ez többnyire közgyűlési elnöklésben áll, ha a bíró akadályozva van. Egyébként a törvénybírónak különlegesebb és önálló hatásköre és teendői nincsenek.

Az előjárók, vagy esküdtek, egyéni tevékenysége egyrészt a „jegyző hatósági alátámasztása“ a végrehajtások és árverések stb. alkalmával, másrészt pedig tájékoztató közreműködés, különösen a nagyobb községekben a helyhatósági bizonyítványok és igazolványok kiállítása esetében, amikor is, mint nyomozók, illetve saját ténybeli ismereteik alapján, tájékoztató és felvilágosító közegek szerepelnek.

A községi pénztáros azokban a községekben, ahol ez az állás szervezve van, a bíró működésének a tárgyalásánál említett pénzkezelést a bíró helyett végzi.

A közgyám, mint az egyedüli egészen önálló hatáskörű laikus előjáró, ténylegesen betöltött hatáskörét külön tudakoltuk a jegyzőktől. A legkülönbözőbb válaszokat kaptuk, amelyek azonban lényegileg egy körülményre mutatnak: hogy t. i. a közgyám semmi érdemlegesebb munkát nem végez, mert feladatkörét, amennyiben annak szüksége felmerül, a jegyzői iroda látja el és a közgyám csupán azokat az iratokat írja alá, amelyeket a gyámügyi jogszabályok értelmében neki kell aláírnia. Ezen felül még résztvesz azokon a tárgyalásokon, árveréseken, helyszíni szemléken, amelyekben a jelenlétét a törvény különbeni semmisség terhével előírja, de érdemlegesebb munkát a jelenlét tényén kívül itt sem fejt ki. Egyes helyeken még a tudomására jutott gyámügyi panaszokat közli a jegyzővel. A neki járó tiszteletdíjat természetesen mindenütt felveszi, ahol ez rendszeresítve van.

ad 2. Az egyes községeknek az általános igazgatás és a rendészet körébe vágó működésének ismertetésénél foglalkozni kívánunk:

a) a községi irodákban vezetett közigazgatási iktatókönyvek alapján az elintézett ügyek számával,

b) az egyes jegyzői irodák által végzett írásbeli munkamennyiséggel a postakönyvek alapján, valamint annak a megállapításával, hogy az egyes jegyzői irodák a magyar közigazgatásnak mely szerveivel állanak és milyen erősségű kapcsolatban.

1	adóokrol - 5000 P-on felülükrol - jelentés
1	Földadó I. sz. nyilvántartási jegyzék
1	Földadó II. sz. nyilvántartási jegyzék
21	Földadó mentességek bejelentése
12	halottvizsgálati jegyzőkönyvek
12	halálbeszék havi kimutatása
1	külföldiekrol anyakönyvi kivonatok
4	anyakönyvi utólagos bejegyzések másolatai
41	adóügylek általánosságban
17	adóváltoztatási havi kimutatás
26	árverési hirdetmények
1	adóhátralékok körözése
96	adóbehajtás érdekében érkezett rendeletek
96	adóbehajtás módjára behatandó követhetőség

55

Az iktatás alá került ügydarabok számának alakulását az 1931-1935 évekből, továbbá a csak kézbesítésre érkezett ügydarabok számának alakulását az 1933-1935 évekből a 99.sz. térkép mutatja.

Az adatok arra engednek következtetni, hogy — egyes kivételektől eltekintve — az iktatás alá került ügydarabok száma évről-évre növekedést mutat. Ennek a növekedésnek a valószínű oka abban rejlik, hogy a közigazgatási feladatok száma is jelentős növekedést mutat ez alatt az idő alatt. Elegendő legyen csak az egyre nagyobb számban megjelenő új törvényekre és rendeletekre utalnunk. A feladatok számának a növekedésén felül pedig általánosságban is tapasztalható jelenség az, hogy az emberek egyre több és több dologgal fordulnak a közigazgatáshoz, attól várván kérdéseik megoldását.

ad b) A községi jegyzők munkájára — megítélésünk szerint — mindennél élénkebb fényt vet az általuk elküldött leveleknek és iratoknak a száma. Ezenkívül ennek a kutatása fényt vet arra is, hogy az egyes községek a magyar közigazgatás szervei közül melyekkel állottak kapcsolatban és ez a kapcsolat milyen erős volt.

Ennek a kettős célnak a megvalósítására felvételünk alkalomával minden község postakönyvét, azonkívül azoknak a közsé-

geknek, amelyeknél volt, a kézbesítőkönyvét is kicéduláztuk és így állapítottuk meg azt, hogy a magyar közigazgatás egyes szerveihez, valamint a magánegyhényekhez is az egyes községekből milyen mennyiségű iratot küldöttek.

Vonatkozó adatgyűjtésünk eredményeit 100. sz. alatt csatolt ábrázolás tünteti fel.

Adatainkban a magyar közigazgatás szerveit miniszteri tárcák szerint csoportosítottuk. A belügyminisztérium rendelkezése alatt álló szerveket azonban 4 kisebb csoportra osztottuk s ezeket külön is közöljük. Ez a négy csoport: 1. a belügyminisztérium és a rendészeti szervek, 2. a vármegye és az alatta álló szervek, 3. a Tatai járás községeinek egymásközötti forgalma, 4. közegészségügyi és szociális szervek.

Az egyes hatóságoknál, valamint a magánosok fogalma alá vont címszavaknál is külön részleteztük, hogy az illető címzett a járás területén van-e, vagy arra illetékes-e (pl. Komárom—Esztergom vármegye alispánja külön és a többi vármegyék alispánjai együtt). Tettük ezt azért, hogy a saját és az idegen hatóságok közötti forgalom is megállapítható legyen.

Az adatokból levonható megfigyeléseket kezdjük azzal, hogy a tatai járás községei az egyes tárcák hatáskörébe tartozó szervek közül hányal állottak kapcsolatban.

A szervek száma tárcánként a következő:

1. Miniszterelnökség	2
2. Külügyminisztérium	5
3. Belügyminisztérium	55
4. Pénzügyminisztérium	20
5. Földművelésügyi minisztérium	29
6. Kereskedelem- és közlekedésügyi minisztérium	20
7. Iparügyi minisztérium	6
8. Vallás- és közoktatásügyi minisztérium	25
9. Igazságügyi minisztérium	15
10. Honvédelmi minisztérium	13

Minisztériumok összesen: 188

Ehhez járul még a magánosok (magánegyhények, vállalatok, szövetkezetek, egyesületek stb.), akiket több csoportba osztottunk be

Az iktatás alá kerülő iratok száma összesen 114.824 iratot postáztak, illetve

* Adatot nem

Kézbesítés
1935
1934
1935

Iktatás
1931
1932
1935
1934
1935

Megnevezés

Pénzügyminisztérium	12.947	11.5
Földművelésügyi minisztérium	1.667	1.4
Kereskedelem- és közlekedésügyi minisztérium	552	0.4
Iparügyi minisztérium	71	0.1
Vallás- és közoktatásügyi minisztérium	6.785	5.9
Igazságügyi minisztérium	59.875	54.7
Honvédelmi minisztérium	871	0.8
Magánosok	5.157	4.5
Együtt:	114.824	100.0

A fenti adatokból látjuk, hogy a jegyzőségek közigazgatási kapcsolatai a belügyi, igazságügyi és pénzügyi szervekkel vannak a legjobban kiépítve. Ezek azok az igazgatási ágak, amelyek a legjobban veszik igénybe a jegyzői irodák munkáját. Ennek a három tárcának a szervei együttesen az összes levelezés 86%-át jelentik. A fennmaradó 14%-ból 5.9%-ot a kulturális igazgatással kapcsolatos szervek és 4.5%-ot a magánosok foglalnak le, a többi igazgatási ágra csupán 5.6% jut.

Ezeket a tárcákat belül pedig a nagy tömeget a főszebénybíró-ság, a járásbíró-ság, az adóhivatal, valamint a Testnevelési és Népgondozó Kirendeltség jelentik.

ad e) A nyilvántartásokat illetően az egyes jegyzőségek által vezetett nyilvántartásokat, valamint az egyes nyilvántartásokba az 1935. év folyamán történt bejegyzések (új bevezetés, törlés, helyesbítés) számát vettük alapul. Feldolgozás alá csak azok a nyilvántartások kerültek, amelyeket a jegyzői irodák betekintésre rendelkezésre bocsátottak. Tekintettel arra, hogy felvételünk alkalmával minden a jegyzői irodák rendelkezésére álló adatot tudakoltunk, valószínű, hogy, ha egyes jegyzőségekben a feltüntetett nyilvántartásokon kívül — annak idejében — másokat is felfektettek, azok a vizsgálat időpontjára már feledésbe mentek, illetve jelentéktelenné váltak.

Tapszólataink és az irodalom szerint

mintegy 500 nyilvántartással kell számolnunk. Ez a nagy nyilvántartástömeg, amelyben gyakran akad azonos tényekre vonatkozó két és többféle nyilvántartás is, természetesen súlyos teherként esik latba a jegyzői irodáknak a közönséggel való közvetlen érintkezés által változó ütemű munkájában. Ez az oka annak, hogy a nyilvántartások közül a jegyző figyelmében és emlékezetében csak azok maradnak meg, amelyek más ügyekkel kapcsolatban vannak. Ilyen ok vagy a nyilvántartás vezetésének állandó bekapcsolódása a munkába (tankötelesek törzskönyve stb.), vagy a legutóbbi sürgetés a felsőbb hatóságok részéről.

A nyilvántartások külső megjelenési formájukat illetően igen változatos képet mutatnak. Az egy darab negyedíves papírlaptól kezdve az adófőkönyv méretéig terjedő bekötött könyvekig minden elképzelhető forma megtalálható. Elhelyezésük rendszerint az egyik íróasztalra, vagy egy rekesz a polcon. De igen sok az ügyiratnál, az irattár céljaira szolgáló szekrényben van elhelyezve. Azonnal elérhetően csak a leggyakrabban szükséges, vagy a sürgetés folytán időszerű nyilvántartás nyer elhelyezést.

Az egyes nyilvántartásokat az áttekinthetőség miatt módszeres csoportosítással 10 nagy csoportba foglaltuk.

A csoportok és a nyilvántartási tevékenység legfőbb adatait alant közöljük:

A nyilvántartási csoport	A nyilvántartások			
	tipus száma	összes száma	1935-ben bejegyzés nélkül	bejegyzéseinek száma
I. Anyakönyvi ügyvel kapcsolatos nyilvántartások	9	26	4	409
II. Állampolgársági és illetőségi ügyvel kapcsol. nyilvt.	11	22	10	51
III. Gyámsági-gondnoksági és gyermekvédelmi ügyekkel kapcsolatos nyilvántartások	12	42	12	262
IV. Közegészségügyi és szociális ügyekkel kapcsolatos nyilvt.	22	85	28	1501

V. Rendészeti ügyekkel kapcsolatos nyilvántartások	45	203	58	4827
VI. Belső ügykezeléssel kapcsolatos nyilvántartások (pénzküldemények, kiadott bizonyítványok stb. személyzeti stb.)	31	70	17	6187
VII. Földművelésüggyel kapcsolatos nyilvántartások	29	127	34	3541
VIII. Ipari és kereskedelmi ügyekkel kapcsolatos nyilvántartások	12	22	11	147
IX. Tanüggyel és testnevelési ügygel kapcsolatos nyilvántartások	2	7	1	587
X. Adóüggyel kapcsolatos nyilvántartások	21	54	10	2387
Összesen:	194	658	185	16.699

Az egyes jegyzőségek által vezetett nyilvántartások száma 11 és 75 között mozog.

A felfektetett 658 nyilvántartásból 185 volt olyan, amelybe az 1935. év folyamán bejegyzés nem történt. Az egyes nyilvántartási csoportok közül legtöbbet fektettek fel a rendészeti ügyekkel kapcsolatos nyilvántartásokból. A legtöbb bejegyzés pedig a belső adminisztrációval kapcsolatos nyilvántartásokban történt. Ennek az oka az, hogy ezek között szerepelnek egyes községekben a kiadott községi bizonyítványokról és igazolásokról felfektetett nyilvántartások, amelyek Felsőgallán nagy tömegeket jelentettek.

Az anyakönyvi ügyek alakulását, a születések, halálozások, házasságkötések számát, valamint a törvényes elválások feljegyzését az alanti táblázat mutatja.

anyakönyvvezető	születés	halálozás bevezetése	házasságkötés elválás	törvényes feljegyzése
Baj	47	28	18	—
Szömöd	47	26	30	2
Naszály	26	21	10	—
Kocs	62	37	19	—
Kömlőd	16	7	9	1
Dad	20	17	14	—
Kecskéd	42	36	16	—
Oroszlány	36	25	11	1
Vértessomló	15	8	12	—
Környe	69	41	14	—
Tata	101	88	45	2
Tóváros	64	67	38	4
Vértesszöllős	34	26	14	—
Bánhida	167	65	50	2
Tatabánya	197	155	74	4
Felsőgalla	372	159	172	11
Alsógalla	25	21	11	—
Tardos	69	35	16	—
Héreg	27	22	8	1
Tarján	48	28	16	1
Gyermely	87	48	26	1

A népmozgalmi nyilvántartások adataival kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy azok nem minden községben fedik a tényleges népmozgalmat. A felvétel idejében, de még ma is a be- és kijelentések — különösen a kisebb lélekszámú községekben — sok esetben elmaradnak és így a vonatkozó nyilvántartások pontos vezetésére a községi irodák nem mindenütt fektetnek nagy súlyt. A népmozgalmi nyilvántartásokkal kapcsolatos cselekmények (be- és kijelentések, valamint a cselédmozgalom) összes száma

14.082, amelynek legnagyobb része természetesen a bányaközségekre esik.

ad. 3. A főszolgabíró működését illetően foglalkozni kívánunk:

a) az iktatókönyvek alapján a hivatalhoz került ügyek számával és annak évi, illetve havi alakulásával;

b) az 1935. évi iktatókönyv alapján a főszolgabírói hivatal elintézésére alá kerülő ügyeknek főbb típusok szerinti megoszlásával és azok tartalmi (ügyszámi) kitöltésével. Ezt egybevetve a

számonkérő székhez beterjesztett ügykörök szerinti tevékenység adataival;

c) a főszolgabíró, mint rendőri büntetőbíró tevékenységével,

d) az egyes előadók tevékenységével s ezzel párhuzamosan a főszolgabírói hivatal egyes szorosabban elkülönülő tevékenységével (egyesülési és gyülekezési jog, tűzrendészet, külföldiek ellenőrzése stb.);

e) a főszolgabírói hivatal kapcsolataival az 1955. évi posta és kézbesítőkönyvek alapján.

ad a) A főszolgabírói hivatal működésére elsősorban a közigazgatási iktatókönyvben iktatás alá került ügyek számának az alakulása vet fényt. Ezt az utolsó öt évre vonatkozólag az alanti adatok tüntetik fel:

1951	1952	1953	1954	1955
5147	4810	4182	5529	2925

Az iktatás alá került ügydarabok számának a csökkenése abból ered, hogy Komárom—Esztergom vármegye, mint ezt a jegyzői irodák működésének ismertetésénél már említettük, a tatai járási főszolgabíró javaslatára a leggyakrabban előforduló ügyeknél bevezette a típusügyek szerinti iktatást és kezelést, ami avval jár, hogy az egyes nagyobb tömegben előforduló és csak a személyekben változó ügyeket csak egyszer iktatják be és a későbbiek az első iktatószám alszámaival jelölik. Ezeket a járásban használt kifejezéssel élve „általános számok”-nak nevezzük. A csökkenésnek a további oka azonkívül az, hogy a járás területén tartózkodó külföldiek lakhatási és munkavállalási engedélyeit csak egy alkalommal iktatják és az illető külföldi ilyen ügyeire vonatkozó további ügyiratokat még évek multával is az első számhoz iktatják, vagyis az első iktatószám lesz az illető külföldi törzsszáma.

Az „általános számok” jelentőségét vizsgálva azt látjuk, hogy azok száma emelkedik. 1955-ben még csak 56, 1956-ban 52, 1957-ben 68 típusügyre vezették be ezt az iktatási rendszert. Az ez alá vont ügyekben is változások állottak be, mert egyes ügyeket, ame-

lyek a gyakorlatból kitűnőleg nem jelentettek nagyobb tömeget, kihagytak és természetesen újakat ez alá vontak. Az általános

Az általános számok alá vont típusügyek számának növelése, amint ez a később közlendő típusügytáblázatból kitűnik, indokolt volt, mert 1955-ben még nagy számmal voltak olyan ügyek, amelyek esetenként kerültek be az iktatókönyvbe, holott ezek az esetek igen nagy tömegeket jelentettek. A későbbi áttéréssel ezek nagyrésze általános számot kapott, habár még mindig maradtak olyanok, amelyek idesorozása indokolt lenne.

ad b) A főszolgabíró hatáskörébe tartozó ügyek főbb típusok szerinti megoszlásának kimutatására két adat áll rendelkezésünkre. Egyfelől a számonkérő székhez benyújtott tevékenységi kimutatás, amelyben az ügyek egyrésze tipizáltatott, ez egyben képet mutat az egyes ügycsoportokat intéző alkalmazottakról is, valamint az általa igazolt időszak tevékenységéről is, másfelől a főszolgabírói hivatal közigazgatási iktatókönyvének az alapján elkészített Aktenplan, amely képet nyújt az ügyintézés belső tagozódásáról is.

Már ennek a két egymásután következő tevékenységi kimutatásnak az egybevetése rámutat arra, hogy a közigazgatás működésének a számonkérő szék útján való ellenőrzése nem a legbiztosabb ténybeli alapokra támaszkodik az ellenőrzött hatóságok és hivatalok által összeállított „tevékenységi kimutatások”-ban, különösen akkor nem, ha a számonkérő szék elé mindig csak egy időszak működési adatai kerülnek és több időszaknak az egyszerre történő áttekintésére, az ebből kiolvasható következtetések levonására és az ilyen egybevetéseknél azonnal szembeötülő hiányokra, vagy eltérésekre az ellenőrzés figyelme nem terjed ki.

Az általa elkészített Aktenplan eredményeit

vizsgálva azt látjuk, hogy az iktatószám ugyan 2925 volt, de ebből 34 „általános szám”-ra, ennek a 34 iktatószámnak a beszámításával 4433 ügydarab érkezett és így az összes érkezett ügydarabok száma 7324. Az összes érkezett ügydarabból tehát 60.6% esett az „általános szám”-okra, pedig amint láttuk, ebben az évben az „általános szám”-okra alapozott kezelési rendszer nem alakult ki teljesen, hiszen 1937-re az „általános szám”-ok alá vont típus-ügyek száma már megduplázódott.

Igen érdekes annak a vizsgálata, hogy az összes érkezett ügydarabok hogyan oszlottak meg az egyes feladatkörök között. Ezt az alanti összesítő adatok mutatják:

	Típus		szám	%
Miniszterelnökség			25	(0.3)
Belügy				
a) általános panaszok stb.	412	(53.6)		
b) belső adminisztráció	852	(11.6)		
c) anyakönyvi ügyek stb.	301	(4.1)		
d) közegészségügy stb.	420	(5.7)		
e) rendészet	2664	(56.5)		
együtt:			4649	(63.5)
Vallás- és közoktatásügy			225	(3.1)
Igazságügy			15	(0.2)
Földművelésügy			611	(8.3)
Ipar-, kereskedelem- és közlekedésügy			477	(6.5)
Pénzügy			1178	(16.2)
Honvédelemügy			146	(2.0)
összesen:			7324	(100.0)

Ad d) A főszolgabíró, mint rendőri büntetőbíró elé került kihágási ügyek havi forgalma az utolsó három évben:

1933	1934	1935	átlag
1900	2500	2575	2240

Amint a fenti adatokból látjuk, a kihágások száma évről-évre emelkedő irányzatot mutat. Ennek a magyarázata egyrészt az a körülmény, hogy a tatabányai m. kir. államrendőrségi kirendeltség hatáskörébe tartozó kihágási ügyek átkerültek a főszolgabíró, mint rendőri büntetőbíró hatáskörébe, másrészt az, hogy a különböző törvényhozási és kormányzati intézkedések egyre több és több kihágást állapítanak meg. Bizonyos mértékig növeli még a kihágási forgalmat a népesség elszegényedési folyamatának erősödése is, amely a járás egyes községeiben (Fardos, Veres-szöllős, a bányaközségek) kétségkívül észlelhető. Amint később látni fogjuk, éppen ezek a községek szerepelnek aránylag igen nagy mértékben a kihágási forgalomban.

Az egyes kihágási ügyeknek a II.-od, illetve III.-ad fokú hatóság elé kerüléséről az alanti adatok nyújtanak felvilágosítást.

	II.-od fokú hatóság elé került		III.-ad fokú hatóság elé került	
	szám	%	szám	%
1933-ban	102	5.4	5	0.3
1934-ben	106	4.6	6	0.3
1935-ben	132	5.1	18	0.7

A kihágásoknak típusok és havonként való előfordulását a 101. sz. alatt esett ábra mutatja.

Erdekes következtetések vonhatók le az egyes kihágások elkövetésének időbeli alakulásából. Az a körülmény pl., hogy az iskolai kihágásoknak több mint egyharmada április és május hó folyamán követték el, eléggé bizonyítja azt, hogy a paraszti élet rendjével a népiskolai tanulmányi idő nem egyezik. Az iskolai kihágás tulajdonképpen igazolatlan mulasztás, ami nagyobb tömegekben akkor jelentkezik falusi viszonylatban, amikor a 12-15 éves továbbképzőkötelest, valamint a 10-12 éves mindennapi iskolakötelest a tavaszi munkáknál már foglalkoztatni lehet, sőt

62

A m. kir. járási állatorvos külön iktatójában az 1955. év folyamán a következő bejegyzések történtek.

236

Ebből a legtöbb ügydarab a szorosabban vett állategészségügyvel, a ragadós állatbetegségek elleni küzdelemmel függ össze. Az ügyeket pedig a járási m. kir. állatorvos a legtöbb esetben az iktatás napján intézte el.

Az ügyek eredetét illetően a legtöbb ügydarab hivatalból nyert beiktatást, ezután következik a közvetlen fölérendelt hatóság, a járási főszolgabíró, illetve a th. m. kir. állatorvos.

A járási gazdasági felügyelő külön iktatójában az utolsó hat év alatt a következő számok kerültek iktatás alá:

1951	1952	1953	1954	1955	1956
354	282	305	303	324	354

Ezekben a számokban azonban azok az ügydarabok is bent foglaltatnak, amelyek a járási gazdasági felügyelő hatásköre alá tartozó gesztési járással, valamint Komárom megyei várossal kapcsolatosan érkeztek hozzá.)

A tatai járás főszolgabírájának, mint elsőfokú rendőrhatóságnak összesen 1159 (1956. évi január 1-i állapot) külföldi állampolgár feletti ellenőrzést kell gyakorolnia.

Érdekes képet mutatnak a járás területén az 1955. évben rendezett népgyűlésekre vonatkozó adatok: SZET/INT

Az 1955. év folyamán a járás területén összesen 77 népgyűlés engedélyezése iránt adtak be kérelmet. Ebből politikai gyűlés 73, még pedig 40 az 1955. évi országgyűlési képviselőválasztásokat megelőző időszak alatti programbeszéd, 33 pedig ettől független pártszervező gyűlés. Ezekon kívül még 4 gyűlés a német népművelési egyesület, illetve az egyik szociáldemokrata szakszervezet által rendezett ismeretterjesztő előadás volt.)

A főszolgabírónak, mint I. fokú közigazgatási hatóságnak feladata az egyesületek feletti közvetlen hatósági ellenőrzés gyakorlása is. Az egyesületekről nyilvántartást vezet és azok működését figyelemmel kíséri. A főszolgabírói nyilvántartás szerint a járás területén 158 különböző egyesület van. Ezek közül az egyesületek közül azonban sok csak ennek a nyilvántartásnak a papírosán működhetik, mert az egyes községekben külön kutattuk az egyesületi életet is és községenként adatokat vettünk fel a működő egyesületekről azonban „csak” 125 egyesületről szereztünk tudomást.

A főszolgabíró működésével kapcsolatosan kell megemlékeznünk a járás területén az utolsó három évben előfordult tüzesetekről. Ezeket az alanti adatok tüntetik fel:

Tüzesetek száma 1933—1955 években

1933	1934	1935	összesen:
összesen: 22	25	25	68
károsultak sz. 48	26	36	110

4 évben

4
tüzesetek száma

63
ad e) A főszolgabírói hivatal kapcsolatait ugyanazzal a módszerrel, amint ezt a községeknél tettük, az 1955. évi postakönyv, illetve kézbesítőkönyv alapján igyekeztünk megállapítani. Ezt grafikus ábrázolásban a 103. sz. alatt csatolt ábránk mutatja be.

A m. kir. csendőrségnek a járás területén kifejtett működésére s egyben a járás bűnözési viszonyaira is élénk fényt vetnek a csendőrségnél tett feljelentések alapján megindult bűnügyi nyomozásoknak alant közölt adatai.

Forrásul ezen adatokhoz az alispáni havi jelentésekhez a csendőrörök kimutatásai alapján a főszolgabírói hivatal által elkészített összesítés szolgált. Ezek alapján közöljük:

1. a járás területén megindult nyomozások havi adatait bűncselekményenként részletezve (104. sz. ~~alatti~~ ábra).

2. a járás területén megindult nyomozások évi adatait községenként és bűncselekmények szerint részletezve (105. sz. ~~alatti~~ ábra.)

ad 1. A járás területén az 1955. év folyamán csendőrség eljárást indított összesen 1418 esetben, ebből egyén ellen irányuló (becsület, testi épség, magánvagyon) 1588, a többi államellenes, illetve közület ellenes (távirdarongálás, vallás elleni, államellenes, hatósági közeg elleni, bűnpártolás stb.) összesen 30.

Az egyes egyének ellen irányuló bűncselekmények egymás-

2. vagyon elleni bűncselekmények
2. le... ..

Az egyes bűncselekmények szerint legtöbb volt a lopás 384, rágalmazás és becsületsértés 348, valamint testisértés 191, vagyis összesen 825 esetben, vagyis több, mint az összes bűncselekmények felében.

ad 2. A járás területén megindult nyomozások adatainak községenkénti részletezéséből azt láthatjuk, hogy a bűncselekmények száma nagy vonalakban a lélekszámmal mutat aránylagos emelkedést, amennyiben a legtöbb nyomozás indult Felsőgallán 304, Bánhidán 189, Tóvároson 174, Tatabányán 141, Tatán 140 esetben, vagyis többé-kevésbé a lélekszám nagyságával arányosan. Ez alól kivételt csupán Tóváros előreugrása jelent, amit viszont ennek a községnek erősen kevert összetétele magyaráz meg, ami a lélekszámon kívül a másik emelő tényezője a bűncselekmények előfordulásának.

19. §. A vallás- és közoktatásügyi igazgatás működése.

A kulturális igazgatás működésének tárgyalása során foglalkozni kívánunk:

- I. az egyházi,
- II. a közoktatásügyi,

- ~~III. a népművelési,~~
- ~~IV. a testnevelési szervek működésével.~~

ad ~~I.~~ II. A közoktatásügyi szervek működésével kapcsolatosan foglalkozni kívánunk:

- a) a népoktatásügyi;
- b) a középfokú oktatásügyi szervek működésével.

ad a) A népoktatásügyi szervek működésének a vizsgálatánál foglalkozni kívánunk:

- aa) az igazgatási szervek (törzskönyvvezetők, iskolai helyi hatóságok) működésével;
- bb) a népoktatásügyi intézetek (kisdédóvodák, elemi népiskolák, továbbképző tagozatok) működésével.

ad aa) A törzskönyvvezetők működésére s egyben a beiskolázási viszonyokra a mellékelt táblázatunk nyújt felvilágosítást.

A táblázat adataival kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy

64

Kitűnik a táblázatból, hogy a fenti állománnyal különlegesebb munka (a magasabb fokú iskolákba járók külön feltüntetése, tan-kötelezettség meghosszabbítás, átjárók nyilvántartása) csak az 5.000 lelken felüli községekben fordul elő, vagyis Tatatóvároson és a bányaközségekben, kisebb mértékben jelentkeznek még ilyen irányú tevékenység Vértesszőlősen, Alsógallán, Szomódon és Bajon.

Az iskolai hatóságok működésének az adatai

... arra engednek következtetni, hogy a helyi hatóságok, egyesektől eltekintve, nagyobb jelentőségű működést nem végeztek. Működésük főleg az iskolai költségvetés és zárszámadás elfogadásából állott. Igazolja ezt az ülésen kívül, elnökiileg elintéztett ügyek aránylag magasabb száma is. De csak azokon a helyeken, ahol az elnökiileg intézett ügyek számát a kiadott íveken feltüntették.

ad bb) A népoktatásügyi intézetek működését illetőleg foglalkozunk

1. a kisdedővő intézetek,
2. az elemi népiskolák,
3. az általános továbbképző népiskolák és a gazdasági to-

működésével.

ad 1. Kisdedővő intézetek

A járás 25 óvónőjének 1514 állandóan feljáró kisdeddal kell foglalkozni. Az óvókötelesek száma jóval túlhaladja a beírt kisdedek és még inkább az állandóan feljáró kisdedek számát. Ennek a magyarázatát a kisdedővő intézetektől való nagyobb távolság adja meg. Különösen ott, ahol a külterületi népesség száma aránylag nagyobb, mert a járásban is nagyobb a fiatalabb korosztályok aránya a külterületen, mint a belterületen.

Egyes óvodák működésére jellemző: a túlszűfolttság. Ez nemcsak az óvókötelesek és a beírtak, hanem az állandóan feljárók számával egybevetve is jelentkezik. A járás átlagában egy óvónőre 61 állandóan feljáró kisded esik. Ezt az átlagot mintegy 50%-kal haladja túl a Bánhidai közs. és a Tarjáni egyesületi és mintegy 30%-kal a tóvárosi községi óvoda, amelyek a járás legszűfoltabb kisdedővodáinak tekinthetők.

Az óvodák működésével kapcsolatosan rá kell mutatnunk arra, hogy az óvóköteles kisdedek száma szerint, ha nem is kisded-

óvodák, de legalább állandó vagy nyári menedékházak felállítása szükséges lenne több községben.

ad 2. Elemi népiskolák.

A járás tanköteleseinek két ötöde róm. kat., ugyancsak két ötöde társulati iskolákba, a fennmaradó egy ötöde pedig ref., illetve állami vagy pedig ág. h. ev. és izr. iskolába jár.

Az iskolák jelleg szerinti csoportosításában túlszűfolttságról beszélni nem lehet, mert az egyes jellegek szerint csoportosított iskolák összesített adata sehol sem éri el a túlszűfolttságnak azt a mértékét, amely már nagyobb mértékben gátolná a nevelői munkát. Természetszerűleg még ez a járási kiegyenlítődés folytán előállott adat is arra mutat, hogy azért az egyes iskolák tanszemélyzetének, kivéve talán az izraelita iskolát, aránylag elég nagy anyaggal kell számolnia és igen megfeszített munkára van szükség, hogy meg tudja felelni.

Ha azonban az egyes iskolákat nézzük, akkor már találunk olyanokat, amelyek mind a tanterem, mind pedig a tanító szempontjából túlszűfolttnak tekinthetők:

Ez a körülmény inkább a kisebb létszámú falusi iskoláknál áll elő. Bár a bányatelepi iskolák is erősen megközelítik a szűfolttságnak azt a mértékét, amely komoly akadályokat állít a nevelői munka elé. A

65

A tanterem túlszűfoltóságán némileg enyhít az egyes tanter-
mekben folyó váltakozó oktatás, amely ezt a kérdést ugyan meg-
oldja, de nevelői értékéhez szó fér. Váltakozó tanítás van a követ-

5 tanteremben.

A fennálló törvényes rendelkezések kb. 1 □ m-t írnak elő
egy tanulóra. Ennek az előírásnak a járás iskolái részben megfelel-
nek, részben annál jobbak, részben pedig jóval alatta állnak.

A törvényben előírt legalacsonyabb határt sem éri el, 3 iskola,
a baji, szomódi és héregi rk. iskolák. 30 iskola a törvényben meg-
állapított alsó és felsőhatár (0.80—1.20 □ m.) között mozog és 8 is-
kola meghaladja a törvényben előírt felsőhatárt is.

Az átlagosan egy négyzetméter alapterületet azonban sokkal
több iskola nem éri el ezek a törvényes előírások alsó határán mo-
zognak, még pedig a dunaszentmiklósi, kecskédi, várgesztesi, kör-
nyei, alsógallai, tardosi, tarjáni és gyermelyi rk., a gyermelyi ur.
rk., a naszályi és héregi ref. iskolák.

A legsíralmasabb állapotok, amelyek sürgős segítségre szorul-
nak, a héregi rk. iskolában vannak, az egy tanulóra eső 0.54 □ m
alapterülettel, ami még a magasság sem kielégítő.²

Nevelési szempontból bír fontossággal az iskolák működésére
az egy tanítóra eső gyermekek száma. A viszonyok ebből a szem-
pontból elég rosszak a baji (80), kecskédi (74), tardosi (74), tarjáni
(75) rk., a naszályi (74) és gyermelyi (70) ref. iskolákban. Ha nem
is ily nagy mértékben, de kielégítőnek nem nevezhetők a környei
(67), héregi (66) és szomódi (62) rk., valamint a kocsói (62), kömlői
(64), tatai (60) és a felsőgalla-mésztelepi társulati (65) iskolák vi-
szonyai, amelyek a legfelső határán vannak annak a tanulólét-
számnak, amelyet eredményesen tanítani és ezen a területen olyan
nagyon fontos nemzeti nevelésben részesíteni lehet.

A más község iskolájába járók adatait a túloldalon tüntetjük

Számj. 626.

Az elemi népiskolákkal kapcsolatosan meg kell emlékeznünk
az egyes iskolák szociális tevékenységéről is, mint a mai népok-
tatás működésének egy tekintélyes részéről. Ez a tevékenység a
járás iskoláiban két irányban nyilvánult meg: egyrészt az is-
kolai egyesületek munkájában, másrészt pedig az iskolákon ke-
resztül lefolytatott szociális segítség nyújtásában.

A járás területén működő iskolákban iskolai egyesületként az
ifjúsági vöröskeresztes csoportok fejtettek ki működést. Az egyes
helyi csoportok több helyütt jellemfejlesztő versenyt rendeztek,
egészségügyi előadást tartottak, a szegény gyermekeknek cipőt és
ruhákat javítottak, hősi sírokat gondoztak, a szegény tanulókat
segélyezték és kölcsönösen támogatták egymást.

Ifjúsági vöröskeresztes csoportok

2 41 iskolából 18-ban működött.

Az iskolákon keresztül lefolytatott szociális tevékenység leg-
jelentősebb része az egyes iskolákkal kapcsolatosan rendszeresített
ú. n. „ebédeltetési akció” volt.

7 6 iskolában

ad 3. Az elemi népiskolák továbbképző tagozatainak a működésére vonatkozólag az alanti táblázatunk tünteti fel a benépesítési adatokat az 1935. évi benépesítési kimutatás alapján.

Tablázatunk adatai szomorú képet mutatnak a járás és vele együtt az egész magyar vidék népies mezőgazdasági szakoktatásáról, különösen akkor, ha ezeket az adatokat egybevetjük a járásról szerzett egyéb ismereteinkkel és tapasztalatainkkal. A mindennapos elemi népiskola továbbképző tagozatai közül egyedül a később tárgyalandó iparostanonciskolák azok, amelyek valamelyes gyakorlatilag is használható ismeretkört nyújtanak növendékeiknek. A másik két csoport: az általános irányú és a gazdasági irányú továbbképző népiskolák, azonban ezt a hivatásukat kevésbé töltik be. Ennek az oka abban rejlik, hogy a továbbképzést ugyanaz a tanítói kar végzi, amely a mindennapos oktatást is teljesítette. Baj az is, hogy egy 12. életévét betöltött gyermek már gazdasági értéket képvisel, és ezért sem a szülő, sem pedig a gazda nem szívesen engedi el heti egy-két délutánra. Ennek következtében hol jár a továbbképző tanköteles továbbképzőre, hol nem. Többnyire csak mulasztásokkal annyit, hogy a bírságot elkerüljék.

A gazdasági irányú továbbképző az egyetlen iskola a magyar földműves-tömegek legnépesebb rétegeinek a megfelelő gazdasági szakismeretekkel való ellátására. Ennek az eredetileg sajátosan magyar és alapelgondolásaiban egészen célravezetőnek látszó továbbképző tagozatnak eredményességéhez azonban nagyon sok szó fér. A gazdasági irányú továbbképző iskola munkáját nem csak az teszi nagyon nehézé, hogy tanulói a fenti okból annyit

mulasztanak, hogy rendszeres tanításuk ritkán lehetséges, hanem az is, hogy ezekben az iskolában a mindennapos iskola tanítója

tanítja a gazdasági tárgyakat, akit a legjobb esetben, egy négy hetes tanfolyamon képeztek ki annak idejében, a többi esetben a jogcím a gazdasági tárgyak tanítására a kir. tanfelügyelő „jogosítvány”. Ez ideiglenes jellegű ugyan és azzal a köötöttséggel adják ki, hogy a tanfolyam elvégzendő. Ennek dacára a jogosítványt, ha annak határideje letelik, rendszerint különösebb nehézség nélkül megújítják. Így a gazdasági irányú továbbképző népiskola tanítója csak azzal a szakértelemmel tanít, amit esetleg még otthon a szülői háznál, vagy önképzéssel megszerezhetett. Csak az önálló szaktanítós gazdasági népiskolákban más a helyzet, de ilyen az egész járásban csak egy van.

ad b) A középfokú iskolák működését illetően lássuk először a két polgári iskola adatait.

A Felsőgallai községi polgári fiú- és leányiskola külön fiú- és külön leányosztályokkal működik közös igazgatás alatt. Az 1935/36. tanév folyamán az egyes osztályokban az osztályozott nyilvános és magántanulók száma a következőképpen alakult:

	I.	II.	III.	IV.	együtt
fiú tagozat	58	66	70	56	250
leány tagozat	42	50	40	34	166

A Tóvárosi községi polgári leányiskolában az 1935/36. tanév folyamán az osztályozott nyilvános és magántanulók száma a következőképpen alakult:

	I.	II.	III.	IV.	együtt
osztályok	53	55	45	39	172

A tatai kegyestanítórendi gróf Esterházy Miklós reál gimnáziumban osztályozott nyilvános és magántanulók létszáma az 1935/36. tanévben a következő volt:

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	együtt
a	b	a	b	a	b	a	b	
o s z t á l y o k								
55	35	47	46	41	36	44	47	55
41	44	44	31	500				

Érettségi vizsgálatra jelentkezett 32 tanuló. Szóbeli érettségi vizsgálatra bocsátott 32. Ezek közül kitiűntetéssel érettt 3. jelesen érettt 4. jól érettt 10, érettt 13, javító érettségi vizsgálatra bocsátott 2.

használatban

Ad III. Az iskolán kívüli népművelés működésének eredményeit részint a népkönyvtárak, részint az iskolán kívüli népművelési előadások, részint az iskolán kívüli népművelési tanfolyamok, végül pedig mintegy összesítve, az iskolán kívüli népművelési egységek számának alakulásával szemléltethetjük.

A népkönyvtárak használatát az alanti táblázatunk tünteti fel.

szorosid

A táblázattal kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy az 1935/34. valamint az 1934/35 népművelési évadban a járásnak a népkönyvtárakkal való ellátottsága sokkal kisebb volt, mint az 1935/36-os népművelési évadban, amikor is Baj, Kocs, Vértestolna, Héreg és Tarján községek kivételével már minden községben felállították a népkönyvtár, ezek a községek pedig a táblázat jegyzetében megjelölt község népkönyvtárából kaphattak könyvet s így ott is biztosítva volt az önművelődésnek ez a lehetősége.

A könyvtárak könyvállománya rendszerint nem nagy.

A könyvállomány 100 köteten aluli 3 községben		
100—200 kötetes	11	„
200—500 „	4	„
500—1000 „	1	„
1000 kötet feletti	2	„

Az olvasók száma a 100-at sem érte el 14 községben, ezek kö-

zött szerepelnek azonban azok a községek is, amelyeknek olvasói egy más község népkönyvtárát vették igénybe. 100 és 200 között volt az olvasók száma 4 községben, 200—500 1 községben, 500—1000 5 községben és 1000-en felüli 2 községben. Sokkal jobb képet mutat ennél az olvasott művek száma, amely 100-on aluli volt 8 községben, 100 és 200 közötti 6 községben, 200—500 közötti 4 községben, 500 és 1000 közötti: 6 községben és 1000-en felüli 2 községben.

A népművelési munka gerincét az utolsó 3

évben a népművelési és közműveltségi előadások, a felnőttek részére tartott irodalmi felolvasó órák és a gyermekszórakoztatások képezték. Az eltolódás, s ez különösen az 1935/36. évadban jelentkezik, abban mutatkozik, hogy a gyermekszórakoztatások az utolsó helyről a második évben a középső és a harmadik évben az első helyre nyomultak előre. Ezt az alanti adatok mutatják:

megnevezés	1935/34	1934/35	1935/36
	népművelési évadokban		
népművelési és közműveltségi előadás	465	462	454
gyermekszórakoztatás	247	425	655
felnőttek részére tartott irodalmi felolvasó óra	320	265	528

A többi, ebbe a csoportba sorozható népművelési tevékenység közül kiemelkednek a műsoros délutánok, műkedvelői előadások, a leventék külön előadásai, valamint a járásban igen közkedvelt nótáestek. Kisebb mennyiségeket jelentenek az oktatófilm előadások, a rádiós népművelési előadások és a népművelési hangversenyek és egészen kis mértékűek a tanulmányi kirándulások és szavaló versenyek.

az 1935/34 népművelési évadban 8, 1934/35-ben 9, 1935/36-ban pedig 8 községben rendeztek tanfolyamot.

+ Népművelési

58

A táblázatok adataiból kitűnően az iskolán kívüli népművelés munkájának nagyrészt az elemi iskolai tanítók és tanítónők, valamint a középiskolai tanári kar tagjai végezték. Rajtuk kívül jelentős rész esik az egyházi személyekre, valamint az orvosokra és az állatorvosokra. Az egyéb hivatásuak közül még valamelyest a jegyzők emelkednek ki. Kicsiny a más közigazgatási tisztviselők szerepe. Pedig a közigazgatási tisztviselői karnak ebbe a munkába való bekapcsolódása a járás területén is kívánatos lenne, tekintettel arra, hogy a közigazgatás és közönség egymásratalálásának és egymás megértésének egyik igen jó felülete az iskolán kívüli népművelési munka, amellyel a többek között a közönség állampolgári érzéke is fejleszhető.

20. §. A szakigazgatás működése.

A szakigazgatási szervek működését illetően foglalkozni kívánunk:

1. a közegészségügyi,
2. a földművelésügyi,
3. az ipar- és kereskedelemügyi,

4. az igazságügyi,
5. a pénzügyi szervek működésével.

ad 1. A közegészségügyi igazgatás működését illetően utalunk kell a járás általános egészségügyi helyzetének ismertetésével kapcsolatban mondottakra.

ad 2. A földművelésügyi igazgatás egyes szerveinek működését az alábbiak mutatják.

A marhalevelkezelők tevékenységét az 1933—1935 évekre vonatkozólag az alanti táblázat tünteti fel:

Ez a tevékenység jelentősebb méreteket, tehát csupán Tatan, továbbá Naszályon, Kocson és Tarjánon ért el.

Az utolsó — A három év járlatlevél körüli tevékenységét egybevetve Tatan, Alsó és Felsőgallán többé-kevésbé állandó, Bajon, Szomódon, Kocson, Környén, Tóvároson, Bánhidán és Tatabányán csökkenő, a járás többi községeiben pedig emelkedő irányzat mutatkozik.

A községi mezőgazdasági bizottságok működésével kapcsolatosan

A nyert eredmény sajnos igen lesújtó a mezőgazdasági érdekvépviseletek súlyát és tevékenységét illetően, mert

az általános adatközlés csekély kivétellel az, hogy a bizottságok az alakuló ülés kivételével működést nem fejtettek ki.

ad. 3. Az ipari és kereskedelemügyi igazgatás szerveinek a működését illetően foglalkozni kívánunk a m. kir. iparfelügyelőnek, továbbá az ütiügyi igazgatás szerveinek a járást illető tevékenységével.

Az iparfelügyelő tevékenységét illetően egyfelől a 106. alatt csatolt térképünk mutatja községenként azokat az ipari vállalatokat, amelyek iparfelügyelői ellenőrzés alá tartoznak.

A járási útbiztos, s következőképpen az államépítészeti hivatal által kezelt utak a járás területén a következőképpen alakul-

nak: törvényhatósági és vasúti hozzájáró út 122 km 432 m, vicinális és községi utak: 84 km 444 m, együtt: 206 km 876 m.

A járás úthálózati térképét a 85. sz. alatti térképünk tünteti fel.

ad 4. A tatai kir. járásbíróság működését az alanti adatokkal tudjuk jellemezni: 20, hogy

az 1935-ös év adataiban 1934-el szembeállítva a polgári ügyek száma elég jelentős emelkedést, a büntető ügyek száma némi csökkenést mutat.

A perek legnagyobb részét a pénzkövetelést tárgyazó nem meghagyásos perek, valamint a fizetési meghagyásból származó perek teszik ki. Egészen kevés a községi bíróságoktól a járásbíróság elé vitt perek száma, aminek az oka egyfelől az a körülmény, hogy a községi bíróságok előtt folyó bagatell ügyekért nem érdemes a községek egy részétől nagyobb távolságra fekvő járásbíróság elé menni, másrészt pedig az, hogy a községi bíróságoknak az egyeztető eljárásai rendszerint eredménnyel végződnek, végül az, hogy a perek egyrészével mindjárt járásbíróság elé mennek.¹⁷

A járásbíróság előtt megindult polgári pereknek a pertárgy értéke szerinti megoszlása eléggé kedvezőtlen képet mutat, amennyiben a vizsgálat alá vett két év folyamán:

A kisebb értékű ügyeknek nemcsak a száma, hanem az összes ügyekhez viszonyított százalékos aránya is jelentősen megnőtt, és 1955-ben már a 40 P-n aluli pertárgyértékkel bíró perek az összes perek többségét tették ki, a 100 P-n aluli értékű perek már 1954-ben is meghaladták az összes perek kétharmadát, 1955-ben pedig megközelítették az összes perek háromnegyedét. Ez végső eredményében azt jelenti, hogy a mind a jogkereső közönség, mind pedig a jogszolgáltató államhatalom szempontjából eléggé drága és költséges bírói eljárás az esetek tekintélyes részében sokkal többbe kerül, mint az az érték, amelyet a megsértett és helyreállítandó jog képvisel.

ad 5. A pénzügyi igazgatás szerveinek a működését illetően foglalkozni kívánunk:

- a) a jegyzői irodák pénzügyi igazgatásba vágó működésével;
- b) az adóhivatal;
- c) az egyéb pénzügyi igazgatási szervek (lisztforgalmi adóellenőrök, pénzügyőrök stb.) működésével;
- d) a járás általános adózási viszonyaival. (Adóbefizetési eredmények havi és évi alakulása, egyes nagyadózók adózási viszonyai, a járási közterhek jelleg szerinti alakulása).

ad a) A jegyzői irodák pénzügyi igazgatásba vágó működése.

A már közölt táblázatokon felül a 107. sz. alatt mellékelt táblázatunkon közöljük az 1955. évi adófőkönyvi összesítéseket községenként.

A jegyzői irodák adókezelési munkájának megismeréséhez megvizsgáltuk azt is, hogy egyes hitfelekezeti, valamint vegyes községi adók kezelése hogyan történik a járás egyes községeiben. Erre vonatkozólag forrásul az egyes községek által évenként kiállított községi adóstatisztika adatait vettük az 1955. évre vonatkozólag. Az adókat és járulékokat, valamint kezelésük módját az alanti táblázat tünteti fel.

	együttes	külön	az egyház- érdekeltség- saját
	kezelésben van		
rk. párbérváltság	6	2	3
ref. " "	1	—	1
ág. h. ev. " "	—	—	1
rk. egyházi adó	4	—	8
ref. " "	2	—	8
ág. h. ev. " "	1 ¹	—	2

Jegyzet¹ Ugyanitt az egyház saját kezelésében is van egy rész.

izr. egyházi adó	—	—	3
rk. iskolai adó	8	2	4
ref. " "	—	—	3
inségjárulék	—	6	—
tűzrendészeti jár.	—	3	—
vízvezetési jár.	—	—	1
körtöltési jár.	—	1	3
birtokrendezési jár.	2 ¹	—	3
betétszerkesztési költs.	—	1	5
kat. felm. költs.	—	1	6
leg. társ. jár.	—	—	4
mezőéri jár.	—	1	—
tenyészállat fennt. jár.	—	—	1
isk. fennt. költs.	—	1	—
erdőkez. jár.	—	—	1

70

Külön kell foglalkoznunk e helyütt még a fogyasztási adók, valamint a közmunka és váltság kérdésével.

A fogyasztási adók az 1935. évi lerovási adatait az adóstatistika alapján ismertetjük. Az e címen befolyt összegeket, valamint nemek szerinti megoszlását a 108. alatti ábránk tünteti fel községenként, kivéve Szomort, ahol az adóstatistikában adatot nem találtunk.

A befolyt fogyasztási adó a legmagasabb Felsőgallán volt 36.486 P-vel, a legalacsonyabb Várgesztesen 102 P-vel. E között a következőképen alakult:

500 P-n aluli	3
500—1000 P-s	4
1000—5000 P-s	13
5000—10000 P-s	2
10000 P-n feletti	5 községben.

Ezek az összegek a községek legnagyobb részében úgyszólván kizárólag a borfogyasztási adóból eredtek.

A közmunka és a közmunkaváltság adatait az alanti táblázat tünteti fel. Váltság alá a közmunkának az a része kerül, amelyet nem természetben rónak le. A váltságösszeg géperejű és ígás napszám után 10 P, kézi napszám után 2 P. Természetbeni lerovására csupán a községet megillető közmunka kerülhet, mert a vármegyei útdóalapot illető részt készpénzzel *kell* megváltani. A községet megillető rész teljes egészében természetben rovatott le

12 községben.

A jegyzői irodák pénzügyi igazgatási tevékenységének egyik jelentős részét teszik a *végrehajtási cselekmények*.

A járás egészében, de községenként is, évről-évre emelkedett a végrehajtási cselekmények száma. Kivétel ez alól Tatabánya, ahol az ottani jegyzői irodából kapott felvilágosítások szerint végrehajtási cselekményre sor nem került. Ennek a körülménynek a nyilvánvaló oka abban rejlik, hogy itt adóalany csak a MÁK rt., illetve annak alkalmazottai.

A MÁK rt. pedig nemcsak maga fizeti pontosan negyedévenként az adóját, hanem azt alkalmazottaitól is levonja és befizeti.

A végrehajtási cselekmények az egész járásban a vizsgálat alatt vett három évben a következő emelkedést mutatják:

1933-ban	15.902
1934-ben	19.159
1935-ben	23.282

A fenti adatokkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy azok az ország többi részével egybevetve az emelkedés dacára is aránylag jó képet mutatnak a járás adózási viszonyairól. Különösen kevés az árveréskitűzések és még inkább a tényleges árverések száma, ami annyit jelent, hogy a közönség nagy részénél elegendő az intés, illetve a zálogolás. Megjegyzendő természetesen az is, hogy a járás adóterheinek tekintélyes részét nagyadózók vi-

selik, ami természetszerűleg a végrehajtási cselekmények statisztikáját is kedvezőbbé teszi.

ad b) A kir. adóhivatalhoz beérkezett ügydarabok számáról az alanti adatok nyújtanak az 1935. évre felvilágosítást:

Az ügydarabok neve	alapszám	alszám	együtt
egyenesadó	2.200	1.700	3.900
illeték	1.802	1.049	2.851
bírói letét	502	98	400
ásványolajadó	62	20	82
szeszadó	70	4	74
együtt:	4.436	2.871	7.307

Eőnöki ügydarab ugyanez idő alatt: 200.

Az adóhivatal clearing forgalma ez idő alatt a következő volt:

szállítmányi letét	2.715.527.12 P
bírói letét	295.586.08 P
együtt:	3.011.113.20 P

A m. kir. adóhivatal illetékügyi tevékenységét az 1935. évre az alanti adataink mutatják be:

az illeték	előírási tételsz.	ügydarab	bevétel
vagyonátruházási	1391	876	122.563.84
okirati	185	272	16.308.48
törvénykezési	545	352	3.886.03
közigazgatási	161	191	1.015.26
fuvarozási	12	—	481.38
kamat	49	—	15.936.56
más társulati	94	—	1.828.09

Az illetékegyenérték előírási tételszáma 113 tétel volt 6.460.20 P előírással és ugyanannyi lerovással.

Az adóhivatal működési területén kiadatott 140 db. vadászjegy, a vadászjegy és fegyvertartási illetékbevétel pedig 3.793 P volt.

ad c) A Komárom-vármegyei pénzügyigazgatóság mellett működő központi általános forgalmiadóhivatal működésének a tatai járással kapcsolatos részéről az alanti adatok nyújtanak felvilágosítást.

adózók száma	forgalmiadókötelesek általányt fizetők száma	befolyt forgalmiadó összege P
1.095	448	1.953.885

Az adatok az 1935. évben befolyt általános és fényüzési forgalmi adótételeket együtt tüntetik fel, községenként. A három fő-tétel a tüzelő, az építőanyag és a szén után járó általános forgalmi adó. Ezenkívül jelentősebb tétel a textilváltás és a bőrváltás. Az előbbi három tételt a MÁK Rt., az utóbbiak jelentős részét pedig a tóvárosi szőnyeggyár és az ottani bőrgyárak fizetik be.

A járás területén működő lisztforgalmi adóellenőrök működését részint az általuk ellenőrzött adózók számával, részint az általuk teljesített ellenőrzések számával, részint pedig a befolyt lisztforgalmiadóváltással jellemezzük.

*Az adózók száma: 21 malom, 277 egyéb adózó.
Vizsgálatot teljesítettek 16.820 esetben. Ennek során 278 jegyzőkönyvet és 33.565 adótlapot vettek fel.*

A járás területéről ugyanezen idő alatt befolyt lisztforgalmi adóváltás 57.483.05 P volt.

A járás területére illetékes pénzügyőri szakasz tevékenységére jellemzők a pénzügyőri ellenőrzés alatt álló vállalatok és üzletek. Ezeket a 109. sz. alatti térkép tünteti fel.

ad d. A járás általános adózási viszonyait illetően lássuk mindenekelőtt az adóbefizetési eredmények évi és havi alakulását. Ezt az 1935—1935. évekre vonatkozólag a 110. sz. alatti csatolt térkép tünteti fel. Az évi eredmények általában csökkennek, bár vannak egyes helyek, különösen a nagyobb adóösszegeket forgalmazó községekben, ahol jelentős eredmények is észlelhetők. Általános jelenség az is, hogy az évi adóbefizetéseknek legnagyobb részét csak az év második felében, annak is legutolsó hónapjaiban fizetik be. Ez alól kivételt úgyszólván csak a bányaközségek képeznek. Ezekben ugyanis az adónak legnagyobb részét a MÁK r. t. és annak alkalmazottai fizetik. A MÁK r. t. maga is pontosan évnegyedenkint fizeti a „helyesbített adótarozását“, s egyben az alkalmazottaitól is levonja az általuk fizetendő adót és azt ugyancsak negyedévenként fizeti be.)

Mi sem igazolja jobban a fentieket, mint az a körülmény, hogy az 1935. évi adóbefizetések során az évi adóbefizetési eredmények 50 %-át, május hó folyamán 2 község (Bánhida, Tata-

bánya), július hó folyamán 1 község (Felsőgalla), augusztus hó folyamán 5 község (Várgesztes, Tata, Alsógalla, Vértestolna és Gyermely), szeptember hó folyamán 3 község (Tóváros, Tardos, Héreg), október hó folyamán 14 község (Baj, Agostyán, Szomód, Dunaszentmiklós, Naszály, Kocs, Kömlőd, Dad, Kecskéd, Vértes-somló, Környe, Vértesszöllős, Tarján és Szomor), november hó folyamán 1 község (Oroszlány) érte el.

Az évi adóbefizetésnek 75 %-át pedig csak három község érte el november hó 1. napja előtt, még pedig Bánhida és Tatabánya augusztus, Tata október hó folyamán. Ettől az eredménytől Felsőgalla csak 0.5 %-kal maradt el. Oroszlány nagyközség pedig még november 30.-án is csak a 72.6 %-nál tartott.

152

Az adóbefizetési eredményeket egybevetve az előírásokkal, községenként a 111. alatti csatolt térkép tünteti fel.

Az egyes adónemek jelleg szerinti (állami, vármegyei, községi, egyházi érdekképviseleti) összesítését a 112. sz. alatti térkép tünteti fel.

Az adatokból egyes közterhek hiányzanak, így a lisztforgalmi adóválság, amelynek a járási főösszege, amint ezt már említettük, 57.483.05 P. Erre ugyanis községi adatokat nem kaptunk, csak járási főösszeget. Hiányzik továbbá a szeszadóhitelbefizetés 12.020.99 P-vel, a kisüsti szesztermelési adó 10.498.00 P-vel, valamint az ásványolajadó, amely a m. kir. adóhivatal működési területén 3.320.528.87 P-t tesz ki, valamint hiányzanak még a m. kir. adóhivatal által kezelt illetékek is. Ezek közül csupán az ásványolajadó jelent komoly összeget, a többi elenyészően csekély. Ez a mennyiség azonban csak az adóhivatal működési területén jelentkezik, a járás területén nem, mert az almásfüzitői ásványolajfinomító nincs ugyan a járás területén, de viszont, amint ezt már a tanulmány szervezeti részében említettük, a tatai m. kir. adóhivatal működési területébe tartozik, s így a járás adóforgalma szempontjából mellőzhető.

Meg kell még jegyeznünk, hogy az egyes adónemek, kivéve a forgalmi adót, valamint a fogyasztási adókat és egyes kisebb községi adónemeket, az 1935. évi előírási adatok alapján, a forgalmi adó pedig ugyanez évi lerovási adatok alapján vétetett figyelembe. Ennek az oka az, hogy az együttes kezelésbe vett adónemekre az adófükönyvek a lerovási adatokat csak együttesen tartalmazzák, de az külön-külön nem állapítható meg, míg a fenti kivett adónemek részint a pénzügyigazgatóság által rendelkezésünkre bocsátott adatok, részint az adóstatistika községi kimutatásai, részint pedig a községi zárszámadások alapján a lerovási adatokat tüntették fel.

Nézzük először az állami adónemek fenti szempontok szerinti összegezését:

Az állami adók összege a járás területén 3.839.459 P-t tett ki, amelynek több, mint fele a forgalmi adóra esik, 1.926.408 P-vel. A forgalmi adónak ez az igen nagy összege legnagyobb részét a MÁK által fizetett tüzelőszer, építőanyag és szén után fizetendő forgalmi adókból tevődik össze, amennyiben a tüzelőszer-

A járás állami adó összegének másik felét kitevő állami adónemek közül összességében a legjelentékenyebb a *társulati és tantièmeadó* 424.224 P-vel, amelyet úgyszólván teljesen a MÁK fizet a bányaközségekben.

Összességében a társulati és tantièmeadó után következik a *jövedelemadó*, 288.683 P-vel, amelyet részint a MÁK, részint pedig a tatai hitbizomány jelenlegi élvezője fizet be a bányaközségekben, illetve Tata és Tóváros községekben. *+ alkalmazottai*

A következő összeggel: 281.544 P-vel a *házasok* szerepel, amelynek legjelentősebb részét Tata és Tóváros, valamint a bányaközségek területéről fizetik.

A következő tétel az *alkalmazottak külön adója* 251.512 P-vel, amelynek legnagyobb része természetesen a bányaközségekben, még pedig közelebbről Bánhida, Tatabánya és Felsőgalláról folyik be.

A következő a sorban a *földadó* 201.446 P-vel. Ennek a nagy része természetesen a járás többi községeire esik.

A következő tétel a *vagyonadó* 188.541 P-vel, amelynek legnagyobb része, 152.624 P, Tatáról folyik be, lévén a hitbizomány hasznélvezője az ország második legnagyobb vagyonadófizetője.

A fenti állami adónemeknek ugyancsak állami jellegű pótlékai: a rokkantellátási és nyilvános betegápolási pótladók az egyes községek egyenes állami adóösszegeit követik.

A *vármegyét* illető közterhek a járás területéről összesen 487.952 P-t tesznek ki. Ennek az összegnek több, mint felét a *vármegyei pótladó* teszi ki 272.611 P-vel.

Összességében ez után következik a *vármegyei útladó* 146.682 P-vel.

Ez után jön a *közmunkaváltságból a vármegyét* illető rész: 62.090 P-vel.

Végül helyen áll az *ebadó* 6.569 P-vel.

Amint a járási főösszegben, ugyanúgy az egyes községekben is, a vármegyét illető közterhek többségét a vármegyei pótladó teszi ki.

A *községi adók* főösszege 899.330 P. Ebből összességében a legnagyobb tételt jelenti a *községi pótladó* 241.516 P-vel. Utána következnek *községi vegyesadók* 133.834 P-vel. Ez után a *fogyasztási adók* 128.970 P-vel. Ezek után az *általános kereseti adó*, 118.732 P-vel.

Ezt követi az *alkalmazottak kereseti adója* 118.058 P-vel. Ennek az adóösszegnek közel 90 %-át a MÁK r. t. alkalmazottai fizetik. *Községek alentele*

Ez után következik a *községi illetékek és díjakból* származó bevétel 47.446 P-vel. Ez után jön a *forgalmi adó után járó községi részesedés*, amelynek összegeit az állami adóknál a forgalmi adóból levontuk 44.415 P-vel. Ez az összeg csak a bányaközségekben és Tatatóvárosról folyik be, mert a többi község forgalmi adórészesedést nem kap. Ez után következik a *közmunkaváltságból a községet* illető rész 32.872 P-vel. Ez után a *kéményseprési díj* 26.355 P-vel és végül a *községi vámok* 7.185 P-vel. Ez azonban kizárólag csak Tóváros község bevétele az ottani vámok után.

Az *egyházi adók* összesen 103.408 P-öt tesznek ki. Az egyes községek közül csak Tatán és Tóvároson haladják meg a 10.000 P-öt. Ennek az összegnek a legnagyobb részét a szorosan vett egyházi adók jelentik 62.481 P-vel. Ez után jönnek az egyházi és hitfelekezeti iskolai adók 32.023 P-vel és végül a párbérváltság 8.924 P-vel.

Az *érdekképviseleti járulékok* a járás egész területén 36.173 P-öt tesznek ki. Ebből az összegből *kereskedelmi és iparkamarai*

illeték 30.994 P és *mezőgazdasági kamarai illeték* 5.179 P. A kereskedelmi és iparkamarai illeték 5/6-od részét a bányaközségek, illetve a MÁK r. t. fizeti.

24

Az egyes jelleg szerinti adók összesítését a csatolt térkép mutatja, amelyen közöljük az egy lélekre eső fejtálagokat is. A járás összes közterhe 5.366.322 P, ebből 3.859.459 P (71.7 %) állami, 487.952 P (9.0 %) vármegyei, 899.530 P (16.7 %) községi, 103.408 P (1.9 %) egyházi és 36.173 P (0.7 %) érdekképviseleti jellegű közterhe.

Az egy főre eső adóösszeg járási átlagban 74.7 P. Az egyes községekben pedig 8.6 P (Tardos) és 129.1 P (Bánhida) között változik. 400 P-n felüli fejtálag még Tatabányán. A járás 26 községében a fejtálag

10 P-n aluli	1 községben
10—25 P közötti	8 községben
25—50 P „	10 községben
50—100 P „	5 községben
100 P-n felüli	2 községben

Az egyes községeken belül a jelleg szerinti megoszlásban az állami adó a legkisebb részesedésű Dunaszentmiklóson: 29.5 %, a legnagyobb Tatabányán: 82.5 %.

Az állami adó	50%-on aluli	1
	50.1—40.0% közötti	7
	40.1—50.0% közötti	11
	50.1—60.0% közötti	1
	60.1—70.0% közötti	2
	70.1—80.0% közötti	5
	80.1—90.0% közötti	1 községben.

Az állami adó a község közterhének abszolút többségét jelenti 7 községben, kerekén 50 %-át 1 községben, relatív többséget 16 községben, a relatív többséget sem éri el 2 községben.

A vármegyei adóterhek az egyes községekben az összes közterheknek 5.6 %-tól (Tatabánya) 19.6 %-áig (Környe) terjednek.

	5.1—10.0% közötti	4
	10.1—15.0% közötti	7
	15.1—20.0% közötti	15 községben.

A községi jellegű közterhek az egyes községekben 11.1 %-tól (Tatabánya) 40.0 %-ig (Szomód) terjednek. Az összes közterhek relatív többségét jelentik 2 községben.

	10.1—20.0% közötti	5
	20.1—30.0% közötti	7
	30.1—40.0% közötti	14 községben.

Az egyházi jellegű közterhek az egyes községekben 0.0 %-tól (Szomor) 26.5 %-ig (Dunaszentmiklós) terjednek.

	1.0%-on aluli	5
	1.1—5.0% közötti	5
	5.1—10.0% közötti	9
	10.1—20.0% közötti	6
	20.1%-on felüli	1 községben.

Az érdekképviseleti jellegű közterhek az egyes községekben 0.2 % (Vágasztes, Tóváros) és 1.8 % (Alsógalla) között mozognak.

	0.5 %-on aluli	13
	0.6—1.0 % közötti	11
	1.1 %-on felüli	2 községben.

A járás területén lévő két legnagyobb adózó az Eszterházy féle tatai hitbizomány haszonélvezője és a Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársulat. A hitbizomány adótételei elsősorban az állami egyenesadókból állanak, míg a MÁK r. t. a fogyasztóközönségre áthárított forgalmi adóból és állami egyenesadókból. Természetesen mindakettőnél nagy tételt jelentenek az állami egyenesadók után kivetett járulékos adóterhek.

A két legnagyobb adózó kötelezettségeinek eléggé ellentétesen tesz eleget. A tatai hitbizomány haszonélvezője állandó hátralékokkal szerepel. Hátralékainak kimutatását a csatolt táblázat mutatja. A MÁK r. t., amint ezt már említettük, jogerősen megállapított közterheit negyedévenként pontosan befizeti. A közterhek első kivetése ellen azonban állandóan fellebbezéssel él, amiért is a fellebbezés miatt felfüggesztett adóterhei pl. a vizsgálat alá vett 1955. évben, 196.943.13 P-öt tettek ki.

21. §. A szervezet és a működés összefüggései.

A közigazgatási szervezet a működésben hatályosul. Ez azonban különböző tényezőktől függ: magától a szervezettől, a személyektől, és egyéb külső körülményektől.

Az élet fejlődésével állandóan lépést tartó, jól felépített szervezet működésében is vannak olykor apró fennakadások, mert hiszen az állandóan fejlődő élet tényeit egyrészt nem lehet azonnal

felismerni, másrészt pedig a kellő intézkedések megtétele is időt vesz igénybe. Nagyobbak ezek a fennakadások, amikor maga a szervezet is elavult és nincs összhangban az élet követelményeivel. Ha ehhez még hozzáadjuk a személyekből és az egyéb külső körülményekből előálló akadályokat, a működés apró fennakadásai nagymértékben megnövekednek és rendszerré válik a lassú, pontatlan és eredménytelen működés.

A szervezet és a működés ezirányú összefüggéseit vizsgálva mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy a tatai járásban a helyzet aránylag jó. Már említettük, hogy az ügykezelés terén igen előnyös és jól bevált rendszert vezettek be, de ez és a többi ehhez hasonló apróbb intézkedés nem tudja a szervezetnek azokat a hibáit orvosolni, amelyek már túlhaladják nemcsak a járási főszolgabíró, hanem az alispán és a vármegye szervezési jogkörét és országos rendezést igényelnek.

A községi törvény elavult rendelkezései, annak és a későbbi szervezeti intézkedéseknek szűk keretei, az általános és a szakigazgatás úgyszólván kibogozhatatlan egymásbafonódása, mind a főszolgabírónál, mind pedig a községi jegyzőnél, okozzák a működés nehézségeit a szervezet részéről.

Ehhez járulnak a személyekben és az egyéb külső körülményekben rejlő nehézségek. A közigazgatást végző jegyzői karnak egyes egyedei is emberek, amiből következik, hogy egyes dolgokról különböző felfogást vallanak. A dolgokat különbözőképpen látják. Az egyik ember nagyobb érzékkel viseltetik a haladás iránt. Rájön a gyors közlekedés jelentőségére és amint alkalma nyílik rá, autót szerez magának. A másikban ez az érzék nincs kifejlődve és így az irodájába még az írógépet sem engedi be s minden írásbeli munkát kézzel végez, vagy végeztet.

Van azonban a szervezetnek és a működésnek egy összefüggése, amely külön részletesebb vizsgálatot kíván. Ez nevezetesen a szervezet egyes tagjaira, illetve az egyes szervezeti egységekre eső munkamennyiség. Ebből a célból az első lépés a munkamennyiség megállapítása.

A közigazgatás működésével kapcsolatban említettekre való utalással, a községi jegyzői irodák munkateljesítményeit a következőképpen összegezzük.

Becslésünket illetően csak az irodai munkával óhajtunk foglalkozni. Ez az irodai munka a következőképpen csoportosítható:

1. a tulajdonképpeni közigazgatási tevékenység, amelynek számszerű adatait az iktatókönyv, illetve az iktatás alá kerülő ügydarabok száma adja meg;

2. a kézbesítési tevékenység, amelynek adatait a csak kézbesítésre érkezett ügydarabok adják meg;

3. az anyakönyvi ügyvel kapcsolatos tevékenység, amelynek adatait a születési, halálozási és házassági anyakönyvbe történt bejegyzések száma adja meg. Az anyakönyvi ügyvel kapcsolatos egyéb jegyzői tevékenységet az 1. csoport foglalja magában;

4. a járlatírással kapcsolatos tevékenység, amelynek adatait a különböző járlatok, átírások és irányítások száma adja meg;

5. a különböző nyilvántartásokkal kapcsolatos tevékenység, amelynek adatait a nyilvántartásokba történő új bejegyzések, valamint egyes nyilvántartásoknak (tankötelesek törzskönyve, levétek nyilvántartása) állományadatai adják meg;

6. az adóigazgatással járó tevékenység. Ennek adatait az adófőkönyvi tételszámok, az átvezetett tételek száma, a végrehajtási cselekmények száma és a külön kezelt adókkal járó munkamennyiség adja meg.

Ezek a tevékenységi elemek különböző értékűek. A jegyzők munkaterhének megállapítására kénytelenek voltunk az értékkülönbségeket szorzószámokkal, illetve egységekkel kifejezni. Azt nem állítjuk, hogy egységeink, illetve szorzószámaink, amelyeket alant közlünk, az egyedül helytállóak, mert azok kiválasztása mérlegelés kérdése. Kétségtelen azonban, hogy tájékoztatási alapul szolgálhatnak, mert azokat kellő megfontolással és az egyes munkaelemekre fordított idő és munkaerő figyelembevételével igyekeztünk megállapítani. A közigazgatási munkamennyiség megállapítására már mások is dolgoztak ki pontos módszereket. Különösen figyelmet érdemelnek *Fluck András* és a Közigazgatási Racionalizálási Bizottság ezirányú kutatásai.¹

Ezek a munkateher megállapítások azonban csak egy-egy községre, illetve egy-egy szolgálati ágának (erdészeti igazgatás) keretén belül, vagy egy hivatal működésének a figyelembevételével készültek, vagy pedig egy-egy konkrét igazgatási cselekmény (pl. az állami kezelésbe vett erdők üzemtervének megállapítása és jóváhagyása stb.) kapcsán felmerült tevékenységet mutatták ki pontos módon. Erre ez a módszer a legalkalmasabb. Nekünk azonban egyszerre 21 jegyzőség munkaterhét kellett megállapítanunk, összehasonlításra alkalmas módon, amiért is — ha ugyan kevésbé pontos — de azért gyorsabb és mégis eléggé megbízható módszerhez kellett fordulnunk. A munkateher megállapításnak ezt a módszert bárki átveheti, s ezúton rövid idő alatt megállapíthatja és összehasonlíthatja több jegyzőség irodai munkaterhét. Természetes, hogy ez a módszer még továbbfejleszthető.

A fentiek előrebocsátása után lássuk a tatai járás tanulmányozásánál kialakult módszert. A fenti hat csoport munkaelemeit a következőképpen értékelhetjük:

ad 1. Az iktatás alá került ügydarabokat egyenkint 2 egységnek vettük.

ad 2. A csak kézbesítésre érkezett ügydarabok egyenkint 1 egységnek számítanak.

ad 3. Az anyakönyvi ügyel kapcsolatos tevékenységet anya-

¹ V. ö. A közigazgatási ügyintézés reformja, közzéteszi dr. vitéz Keresztes-Fischer m. kir. belügyminiszter, Bp. 1954., továbbá: A közigazgatási ügyintézés racionalizálása, közzéteszi dr. vitéz Keresztes-Fischer Ferenc m. kir. t. t. belügyminiszter, írta Fluck András, Bp. 1958. A Korszerű Közszolgálat útja 7. szám, (Az előbbi munka második átdolgozott kiadása), Fluck András: A községi jegyző munkaterhe (Az 1957. évi közigazgatási továbbképző tanfolyamon tartott előadás). A mai magyar község, Budapest 1958. lásd továbbá ezekben a művekben felhívott irodalmat.

könyvi bejegyzésenkint 5 egységnek értékeltük tekintettel arra, hogy itt a feladat nem csupán maga a bejegyzés, hanem egyéb tevékenység is (kihirdetés, levelezések, statisztikák stb.) szerepet játszik.

ad 4. A marhalevelkezeléssel járó tevékenységet egyenkint 1 egységnek vettük.

ad 5. A nyilvántartások vezetésével járó tevékenységet esetenként szintén egy egységnek vettük. A nyilvántartási tevékenység fogalma alá vontuk a népmozgalmi nyilvántartással járó tevékenységet (Be- és kijelentések stb.) is, továbbá a tankötelesek törzskönyvével, valamint a leventék nyilvántartásával járó tevékenységet is. Ez utóbbiaknál a nyilvántartott állományt vettük alapul, egyenkint egy-egy egységgel.

ad 6. Az adóügyi tevékenységet a következőképpen értékeltük:
a) Az adófékönyvi tételszámot egyenkint 10 egységnek vettük. Az átvezetett tételszámokat egyenkint 5 egységnek. A végrehajtott cselekményeket (egyéneenkinti intés, zálogolás, árverés kitűzése, tényleges árverés stb.) egyenkint 2 egységnek. A külön kezelt adókkal járó tevékenységet külön eljárással számoltunk ki tekintettel arra, hogy ezekre vonatkozólag csak a lerovási adatok álltak rendelkezésünkre. Megállapítottuk azt, hogy az együttesen kezelt közadók lerovási eredményéből egy adófékönyvi tételszámra alapozott tevékenységre hány pengő esik. Az így nyert számmal elosztottuk a külön kezelt adók lerovási összegét és a nyert eredményt vettük a külön kezelt adókra eső munkamennyiségnek, azaz a megfontolással, hogy az együttes kezelésbe vett, vagy külön kezelt adók az egyes községekben körülbelül azonos munkaterhet jelentenek. Ahol nagy adózók vannak, ott ez a körülmény a külön kezelésben is jelentkezik és fordítva. Kétségtelen, hogy a nagy adózók sem adnak aránylag több munkát a jegyzőnek, sőt inkább kevesebbet, mint a kisadózók.

Az egységekkel való beszorzás után az egyes csoportokba tartozó munkaelemeket, illetve az azok által jelentett munkamennyiségeket községenként összegeztük. Az összegezést és az egyes csoportokra eső munkamennyiségeket a 113. és 114. alatt csatolt térkép illetve ábra tünteti fel. 52.

A térkép, illetve ábra adatai szerint a járás jegyzőségeiben az összes munkamennyiség 543.059 egység. A legtöbb Tóvároson 58.550 és a legkevesebb Vértessomlón 7.452 egységgel.

Az egységek összege szerint a jegyzőségek a következőképpen oszlanak meg.

10.000 egység alatt	1
10—15.000 között	5
15—20.000 között	3
20—25.000 között	4
25—30.000 között	2
30—40.000 között	2
40—50.000 között	2
50—60.000 között	2 jegyzőség

A munkamennyiséget egybevetve az itt számításbajövő legfőbb szervezeti adattal, a szervezetben foglalkoztatott személyek számával, azt látjuk, hogy a kisebb létszámmal rendelkező szervezetekben aránylag több munkaegység jut egy személyre, mint a nagyobb létszámúakban. Ez érthető is, mert egy bizonyos állandó munkamennyiség minden jegyzőségben előfordul. Ez járási átlaggal kifejezve egy személyre 6171 egységet jelent. S természetesen, hogy olyan jegyzőségben, ahol csak egyetlen irodai alkalmazott van, ennél több a munkaegységek száma. Példa erre Vértessomló, ahol csak egyetlenegy irodai alkalmazott, maga a jegyző működik és a munkaegységek száma 7452.

Az egy irodai alkalmazottra eső munkaegységek számát az alanti adatok tüntetik fel.

A szervezet és a működés összefüggéseinek vizsgálatára az adóügyi igazgatást illetően még egy módszert alkalmaztunk. Ez abban áll, hogy a végrehajtási cselekményeket egybevetettük az együttesen kezelt közadók lerovásával. Ezt az 1933—1935. évekre vonatkozólag a 115. sz. ~~alatt esatolt~~ térkép tünteti fel.

Az adatokból kitűnően az adóbehajtás a járásban aránylag igen jól és eredményesen működik s egyben az adóerkölcs is ki-elégítő. Hozzájárul ehhez természetesen a körülmény is, hogy a járásban lévő nagybirtokok és nagyüzemek következtében elég sok a nagy adózó, akiknek többé-kevésbbé pontos adófizetése erősen javítja az egyes községek adóbefizetési eredményeit. A járás községei közül a legjobban áll Tatabánya, ahol végrehajtási cselekmény szükséges nem merült fel. Ennek oka a MÁK r. t. már említett adófizetési gyakorlata. A legrosszabbul áll Tardos, ahol 1000 P lerovási eredmény eléréséhez 1933-ban 59, 1934-ben 45, 1935-ben 36 végrehajtási eredmény volt szükséges. Hogy még ez az állapot is aránylag kedvező, mutatja az, hogy pl. az 1934. és 1935. évben Szeged egyes tanyai adókerületeiben cca 250—300

végrehajtási cselekmény volt szükséges ugyancsak 1000 P lerovási eredmény eléréséhez.¹

22. §. A működés és a terület összefüggései.

A működés és a terület közötti összefüggések elsősorban abban jelentkeznek, hogy a nagyobb terület, több közigazgatási, rendszert; adóigazgatás; ügyi igazgatás; stb. tevékenységet igényel, mint a kisebb.

Egyes igazgatási tevékenységeket azonban az a körülmény is meghatároz, hogy a terület milyen tagoltságú. Különösen vonatkozik ez a tagoltság a felszíni viszonyokra, továbbá a művelés alatt álló területek művelési ágbeli és tulajdoni viszonyok szerinti megoszlására.

A nagyobb terület, ha egy tulajdonos, vagy kevés számú tulajdonos kezén van, lényegesen kevesebb munkát ad, mint egy esetleges kisebb terület, amely több tulajdonos kezén oszlik meg. Elegendő legyen e szempont kidomborítása végett a birtokteksték számára, abból következően a kataszteri birtokívek számára, a földadó kivetésére stb. hivatkozni. Hasonló szerepet játszik a belterület kiterjedése és a házak száma a házó kivetésénél stb.

A felszíni tagoltság, amint ezt már a szervezet és a terület összefüggéseinek tárgyalásánál említettük, sajátos szervek (különböző őrszemélyzet) beállítását teszi szükségessé és ezek működésében a közigazgatás egészének működésére is kihat. Ugyanilyen hatásokat gyakorol az egyes szakigazgatási szervek tevékenységére. (Erdészeti igazgatás, földművelésügyi igazgatás egyes speciális ágazatai stb.).

Nemcsak az ügyi, hanem az egész közigazgatás, különösen a magasabb szervezeti egységek (körjegyzőségek, körorvosok, körállatorvosok, főszolgabíró, szakszervek) működésére kihatnak az ügyi viszonyok. Elegendő legyen itt a szervezet és a népesség összefüggéseinek kapcsán csak a főszolgabíró és az egyéb közigazgatási pontok megközelítési lehetőségeire utalnunk.

23. §. A működés és a népesség összefüggései.

A működés és a népesség összefüggéseinek vizsgálatánál foglalkozni kívánunk:

1. az önkormányzati szervek működésének a népesség jellege szerinti alakulásával;

2. a jegyzői irodákat terhelő munkamennyiségek munkaelemeinek a népesség jellege és száma szerinti változásaival;

3. a közegészségügyi igazgatás különös részének (a hat éven

aluli gyermekek egészségügyi ellátottsága) a népességgel való összefüggésével;

4. az adóbefizetési eredményeknek a népesség összetétele szerinti alakulásával.

ad 1. Az önkormányzati testületek működésének a népesség jellege szerinti alakulását egyfelől a képviselőtestületi gyűléseken résztvevők számának, másfelől a gyűléseken tárgyalt ügyek számának alakulásával kívánjuk ismertetni. Ezt a 116. sz. alatti ábránk tünteti fel.

(Az egyes gyűléseken résztvevők számát vizsgálva azt látjuk, hogy a 121 gyűlésből legfeljebb 10-en vettek részt 17-ben, 11—15 résztvevő volt 44 gyűlésben, 16—20 résztvevője 33-nak, 21—30 résztvevő volt 20 gyűlésen, 31—40 közötti résztvevő 6 gyűlésen és 40 fölötti résztvevő 1 gyűlésen. A 11—15 közötti résztvevők kiemelkedő többsége onnan ered, hogy ez a szám a kisközségeknél éppúgy előfordul, mint a nagyközségeknél, az egyiknél mint felső, a másiknál mint alsó határ.

Az egyes adatokból két csúcspont alakul ki a járás összes képviselőtestületeinek gyűlései közül, az egyik a 13—16 résztvevővel megtartott gyűlés, ilyen összesen 45 gyűlés, a másik 19—23 résztvevővel megtartott gyűlés, amelyen 24 volt)

A gyűlések iránt megnyilvánuló érdeklődésnek az egyes községek jellegével való egybevetését részint az egyes csoportok középértékeire, részint pedig szélső értékeire vonatkozással végezhetjük el. Ezek szerint

	középérték	szélső érték
járási átlag	15	12—19
magyar községek	17	12—19
német községek	11	11—14
vegyes nyelvű községek	15	15—16
róm. kat. községek	14	11—17
prot. községek	17	15—20
vegyes vallású községek	19	14—23
agrár községek	15	11—16
ipari községek	20	19—22
vegyes foglalkozású községek	19	14—21
5000 lélek alatti községek	14	12—17
5—10000 lélek közti községek	23	19—30
10000 lélek feletti községek	22	22

A fenti demográfiai jelleg szerinti csoportosítások magukban foglalják az egyes csoportokat (magyar, katolikus, ipari és vegyes foglalkozású községek csoportjait) nagymértékben elhatároló, 5000 léleknél nagyobb községeket is. Éppen ezért az alanti táblázatunk ezek kiküszöbölésével tünteti fel az egyes csoportokban a képviselőtestületi ülések látogatottságának mértékét.

	középérték	szélső érték
járási átlag	14	12—17
magyar községek	15	14—17
német községek	11	11—14
vegyes nyelvű községek	15	15—16
róm. kat. községek	14	12—16
prot. községek	17	15—20
vegyes vallású községek	14	14—15
agrár községek	15	11—16
ipari községek	—	—
vegyes foglalkozású községek	15	15—16

Amint a fenti adatainkból látjuk, a közgyűlések látogatottságára, vagyis az egyes ülések számára legerősebben ható tényező a községek lélekszáma, amivel többé kevésbé együtt jár a képviselőtestületek létszáma is. A látogatottságra nézve jellemző egyfelől még a német községek képviselőtestületi gyűléseinek aránylag kisebb látogatottsága, ami egyrészt a német községek kis taglétszámú képviselőtestületére, másrészt pedig bizonyos mértékig az érdeklődés hiányára mutat. Másik érdekes és figyelemreméltó körülmény a protestáns községekben megnyilvánuló nagyobb érdeklődés, amely, amint láttuk, Kocs nagyközséget kivéve, nemcsak a résztvevők számának az alakulásában, hanem a viszonylagos részvételben is jelentkezik.

A képviselőtestületi üléseken tárgyalt ügyek számának az alakulására az egész járást illetően képet mutat az alanti táblázat

ügyet tárgyaltak	képviselőtestületi ülésen
1	51
2	15
3	13
4	16
5	7
6—10	24
11—15	8
16—20	5
20 fölött	4

Amint tehát látjuk, a képviselőtestületeket a járásban az 1935. év folyamán leggyakrabban csak 1—4 ügy tárgyalása miatt hívták össze.

A 116. sz. ábrán feltüntettük grafikus ábrázolásban az egyes képviselőtestületi üléseken tárgyalt ügyek számát a községek demográfiai csoportosításában. Ebből, valamint az alábbi táblázatból a következő megállapítások adódnak:

	középérték
magyar községek	4
német községek	2
vegyes nyelvű községek	4
katolikus községek	3
protestáns községek	4
vegyes vallású községek	5
agrár községek	5
ipari községek	10
vegyes foglalkozású községek	5
5000 lélek alatti községek	2
5—10000 lélek közötti községek	9
10000 lélek feletti községek	20

Az egyes képviselőtestületi üléseken tárgyalt ügyek száma tehát itt is a népesség számával emelkedik, ami egyfelől a magasabb és heterogénebb lakossággal járó több ügynek, másrészt pedig a ritkábban tartott képviselőtestületi üléseknek a következménye. Ez végső eredményében érthető is, mert hiszen a kisebb, főleg mezőgazdasági népességű községeknek a képviselőtestülete gyakrabban összehívható az éppen szóban forgó egy-két ügy tárgyalására, mint a heterogénebb és nagyobb számú képviselőtestületek, ahol, ha már egyszer összejönnek, igyekeznek minél több ügyet letárgyalni.)

ad 2. A jegyzői irodák munkamennyiségeire vonatkozólag két adat áll rendelkezésünkre:

a) a postázott, illetve kézbesítő könyvvel kikézbcsített iratok száma;

b) az általunk csoportosított munkaelemekből eredő munka-teherbecslés.

ad a) A járás összes községeiben postázott, illetve kézbesítő könyvvel kikézbcsített iratok száma 115.814.

Ez a demográfiai jelleg szerinti csoportosításban az egyes jegyzőségek között a következőképen oszlott meg:

magyar jellegű jegyzőségek	96.589
német " "	9.755
vegyes " "	9.470
kat. jellegű jegyzőségek	91.078
prot. " "	8.719
vegyes " "	16.017
agrár jellegű jegyzőségek	28.867
ipari " "	45.482
vegyes " "	45.465
5000 lelken aluli jegyzőségek	58.266
5-10.000 lélek közötti jegyzőségek	55.922
10.000 léleknél népesebb jegyzőségek	25.626

A munkamennyiségnek a munkaelemek szerinti megoszlása egybevetve a jegyzőségek demográfiai jellegével, amit a 117. sz. ábrán szemléltetően látunk, a következő változásokat mutatja.

	magyar nyelvű községekben	német nyelvű községekben	vegyes nyelvű községekben	az egyes munkaelemekre % esik
iktatás	19.6	26.2	25.5	
kézbesítés	10.8	8.4	7.7	
anyakönyv	5.0	2.4	2.4	
marhalevél	8.0	8.6	6.7	
nyilvántartás	10.5	4.5	8.0	
adó	48.5	49.9	51.9	

Ezeket az adatokat azonban erősen befolyásolják az 5000-nél népesebb községeknek az adatai. Ezek kiküszöbölésével az 5000 lelken aluli községek adatai a következők:

	magyar	német	vegyes
iktatás	19.7	26.2	25.5
kézbesítés	5.5	8.4	7.7
anyakönyv	2.0	2.4	2.4
marhalevél	10.5	8.6	6.7
nyilvántartás	6.8	4.5	8.0
adó	55.7	49.9	51.9

	magyar	német	vegyes
iktatás	19.6	26.2	25.5
kézbesítés	10.8	8.4	7.7
anyakönyv	5.0	2.4	2.4
marhalevél	8.0	8.6	6.7
nyilvántartás	10.5	4.5	8.0
adó	48.5	49.9	51.9

A munkamennyiségnek a munkaelemek szerinti megoszlása egybevetve a jegyzőségek demográfiai jellegével, amit a 117. sz. ábrán szemléltetően látunk, a következő változásokat mutatja.

kat. jellegű jegyzőségek	91.078
prot. " "	8.719
vegyes " "	16.017
agrár jellegű jegyzőségek	28.867
ipari " "	45.482
vegyes " "	45.465
5000 lelken aluli jegyzőségek	58.266
5-10.000 lélek közötti jegyzőségek	55.922
10.000 léleknél népesebb jegyzőségek	25.626

jegyzőség nincs. Így bizonyos mértékig csak az 5000 léleknél kisebb vegyes foglalkozási jellegű jegyzőségek adnak alkalmat az agrár jegyzőségekkel való egybevetésre.

	agrár	vegyes
iktatás	21.0	23.5
kézbésítés	6.0	7.2
anyakönyv	2.0	2.5
marhalevél	11.6	4.0
nyilvántartás	7.0	5.0
adó	52.4	58.0

ad 3. A hat éven aluli gyermekek egészségügyi ellátottságát a csatolt térképek mutatják.

A járás hat éven aluli népességének a számát és annak a gondozását a 118—119. sz. alatti térkép tünteti fel.

A térképen feltüntetést nyertek községenként: a 6 éven aluliak abszolút száma és korcsoportmegoszlása (3 éven aluliak, 3—5 évesek), a szétszórva élő hat éven aluliak arányszáma, az általános egészségvédelmi gondozásban részesülhetők, az összes hat éven aluliaknál, a 3 éven aluliaknál külön a csecsemővédelemben részesülhetők, a 3—5 éveseknél az óvodába beírtak és oda ténylegesen feljárnak.

A tatai járás agglomerált (faluban, vagy városban élő) népessége: 68.449 lélek, az összes népességnek 95.4 %-a. Ebből 6 éven aluli 9089, az összes hat éven aluliaknak (9677) 94.0 %-a, az összes agglomerált népességnek 13.6 %-a.

Helyben kap orvost: 50.715 lélek 74.3 %, 6751 hat éven aluli (74.4 %).

Helyben kaphat általános egészségvédelmi gondozást: 398 hat éven aluli (4.4 %), védőnői látogatásban részesülhet még: 920 (11.1 %), együtt: 1318 (15.5 %).

Helyben kaphat csecsemővédelmi gondozást (csak a három éven aluliak) cca: 2846 (31.4 %). védőnői látogatásban részesülhet még 218 (2.4 %), együtt 3.064 (35.8 %).

Védőnői ellenőrzés alatt állhat összesen: 4.382 (49.3 %).

Kisdedóvodába járhat: cca 3.858 (42.5 %), ebből egészségvédelmi gondozásban nem részesül 520, az agglomerált hat éven aluliaknak 5.7 %-a.

Egészségvédelmi, csecsemővédelmi vagy óvónői gondozásban részesülhet összesen 4902 hat éven aluli, az agglomeráltaknak 54.0 %-a, a járás összes hat éven aluliaknak 50.6 %-a.

ad 4. Az adóbefizetési eredmények alakulásánál vizsgálat alá vettük azt, hogy az egyes hónapok végére az évi lerovásnak hány százalékát érik el a községek. Községenként olyan jellegzetes adatokra bukkantunk, amit bár a szakigazgatás működésének ismeretetésénél már említettünk, de itt külön is ki kell domborítanunk.

A jellegzetes községcsoportok havi adóbefizetési eredményeit a 120. sz. alatti csatolt grafikonok tüntetik fel.

VII. FEJEZET.

A közigazgatás költségei.

24. §. Az önkormányzati igazgatás költségei.

Az önkormányzati igazgatás költségeit vizsgálva foglalkozni kívánunk a járás községeinek költségvetéseivel és zárszámadásaival, továbbá az egyes községek vagyoni helyzetével.

Annak vizsgálatában, hogy az országosan elvett költségvetési minta a gyakorlatban, hogyan érvényesült

a követ-

kezőket állapíthatjuk meg:

Az önkormányzati testületek háztartásának egységes ellenőrzése, valamint az állampolgárokat terhelő közterhek megállapítása érdekében létrejött 42.200/1927. B. M. sz. rendelet kétségtől helyes utakon járt az összes községekre vonatkozó egységes költségvetési szerkezet megállapításával. Maga a gondolat jó volt, a megoldás azonban kevésbé. A minta rovatai sokkal szűkebbek, mint azt a kis és nagy községek jogi fogalma alá vont önkormányzati testületekben előálló változatosság megkívánna. Ezek a hiányosságok már a vizsgálat alá vett járás keretein belül is mutatkoznak, pedig a legfejlettebb magyar nagyközségek (mint pl. Békés, Csepel, Kiskundorozsma stb.) fejlettségi fokát a járás egyik községe sem éri el. Ezt a hiányosságot a rendelet, illetve az egységes költségvetési szerkezet megalkotója is érezte és ezért juttatott olyan nagy szerepet a „különfélék“ fogalmának, amelynek nemcsak minden fejezetben adott külön rovatot, hanem ezzel a megnevezéssel külön fejezetet is illesztett be a költségvetésbe.

Ennek a következménye lett az a zürzavar, amely a vizsgálat alá vett év költségvetéseiből, azoknak egybevetésével tényként megállapítható.

A táblázat adataiból kitűnőleg a szükségletek között csupán két községben nincsenek „különfélék“. A többi 24 községben pedig a rendes kezelésben a különfélék alatt előirányzott összegek az összes szükségleteknek:

0.4%-tól 1.0%-ig	4 községben
1.1%-tól 5.0%-ig	11 „
5.1%-tól 10.0%-ig	4 „
10.1%-tól 20.0%-ig	3 „
20.0%-tól 21.9%-ig	2 „

teszik ki.

A fedezeti oldalon különfélék alatt sokkal kevesebb előirányzat történt, mint a szükségleteknél. 14 községben „különfélék“ címen semmiféle fedezeti előirányzat nem szerepel. A fennmaradó 12 községben pedig az e címen történő előirányzatok:

0.5%-tól 1.0%-ig	3 községben
1.1%-tól 5.0%-ig	6 „
5.1%-tól 10.0%-ig	2 „
15.4%-tól	1 „

A „különfélék“ cím alatt előirányzott hitelek természetesen leginkább a lehető legkülönfélébbek. Gyakran fordul elő az, hogy a mintában egyébként saját rovattal bíró célra felvett összegek a minta rovatainak az áttörésével a különfélékhez kerülnek. Ez a körülmény különlegesebb nehézségeket nem támaszt s legfeljebb csak a költségvetés precizitásának a rovására megy, ha csak egy fejezet keretén belül mutatkozik. De gyakori az az eset, amikor a fejezeteket is áttörik. Különösen nagy zürzavar uralkodik az anya- és csecsemővédelemre, valamint a hasonló célokra fordítandó hitelek előirányzása körül, amelyeket hol a köz- és állategészségügy, hol a szegényügy és népjólét, hol a közművelődés és egyház, hol pedig a „különfélék“ fejezete terhére irányoztak elő. Hasonló a helyzet egyes kisebb községi üzemek, és létesítmények (homokbánya, hídmérleg, toronyóra stb.) körül is, amelyek hol a vagyongazgatás, hol pedig a különfélék fejezeteiben szerepelnek. A belügyminiszter alá rendelt m. kir. vármegyei számvevőség ugyan jegyzői értekezleteken tartott szakelőadásokkal, külön magyarázó útba-

—	—	503	Felsőgalla
—	—	504	Felsőgalla
—	—	572	Vértesszőlős
—	—	572	Vértesszőlős
—	—	4986	Alsógalla
—	—	144	Alsógalla
—	—	1205	Tarján
2.2	270	29	Tarján
—	—	159	Héreg
—	—	0.9	Héreg
—	—	15.8	Tardos
—	—	2404	Tardos
—	—	5.0	Vértesszőlős
—	—	12.9	Felsőgalla
0.5	585	41856	Felsőgalla

84

hassa, 2. a 42.200/1927 B. M. sz. rendelet, illetve az azzal megállapított egységes költségvetési minta átdolgozása.

ad 2. A községek bevételeinek és kiadásainak a rendes kezelésbeli 1935. évre vonatkozólag a 121—122. sz. diagrammok *L 22. kulcs* tüntetik fel.

Az előirányzott rendes kiadás községenként 4240 P (*Desztmik-lós*) és 254.444 P közt (*Felsőgalla*) mozog. A 100.000 P-s előirányzatot *Felsőgallán* kívül *Bánhida, Tóváros és Tatabánya* haladja meg s erősen megközelíti azt, *Tata*. Ez után jóval hátrább következik *Alsógalla* 33.916 P-vel s utána a többiek. *2 Község*

A számadási év elején fennálló hátraléka *Oroszlány és Tatabánya* kivételével minden községnek van. A legnagyobb *Tóváros* (16.930 P), a legkisebb *Környén* (53 P). 40.000 P-n felüli ez a hátralék *Tatán* 14.183 P. Az előirányzathoz viszonyítva a legnagyobb a számadási év elején fennálló hátralék *Szomódon*, ahol annak több mint 50 %-át teszi ki.

A számadási év előírása az előirányzatnál kisebb 16, és nagyobb 10 községben.

A lerovás az előirányzati összeget 13 községben túlhaladja, 13 községben nem éri el.

A számadási év végén hátralék 2 községben nem mutatkozott (*Dunaszentmiklóson és Tatabányán*), a többiben kisebb-nagyobb összeggel szerepel. Az év eleji hátralék a számadási év folyamán növekedett 5 községben, a többiben csökkent.

ad 3. Az 1935. évi zárszámadás szerint a rendes kezelésben mutató kiadások fejezetenkinti megoszlását a 123. *alatt csatolt* ábra mutatja. *SZ*

A kiadások végösszege a járás egészéhez 1.031.796 P. Ez a járás községeiben 4.579 P (*Várgesztes*) és 243.047 P (*Felsőgalla*) között mozog, még pedig:

5.000 P alatt	2
5.001—10.000 P között	5
10.001—20.000 P között	10
20.001—50.000 P között	6
50.001—100.000 P között	1
100.000 P-en felül	4 községben

A kiadások személyi, dologi és egyéb (t. i. sem személyinek, sem dologinak nem minősíthető hozzájárulások stb.) kiadások szerinti csoportosítását 124. *alatt csatolt* ábra tünteti fel. *1 SZ.*

Ábránkból kitűnőleg a községek legnagyobb részében a kiadások vagy túlnyomó, vagy viszonylagos többségükben a személyi kiadásokra esnek. Túlnyomó többséget (50 %-ot meghaladóan) 11 községben, viszonylagos többségben további 10 községben jelennek a személyi kiadások. 3 községben a viszonylagos többség a dologi kiadásokra esik, még pedig *Dadon, Tatán és Bánhidán* és csak két községben *Szomódon és Vértessomlón* érik el a viszonylagos többséget az egyéb kiadások.

A községek tényleges (zárszámadási) bevételeit nem a fejezetek, hanem a bevételek jellege szerint csoportosítottuk. Ezek a csoportok:

1. saját vagyomból,
2. közigazgatási illetékekből és díjakból,
3. átengedett állami adókból,
4. önálló községi adókból és pótdóból,
5. államsegélyből származó bevételek.

A csoportok részesedését az összes bevételekből a 125. sz. *alatt csatolt* ábra tünteti fel.

A községi bevételek közül külön részletezni kívánjuk az államsegély és a pótdó kérdését.

85

A pótdadó alapjául szolgáló egyenes állami adók közül a községek legnagyobb részében a túlnyomó többség a földadóra esik. A pótdadóalap több mint felét a földadó jelenti a bányaközségek, valamint Tatatóváros kivételével a járás minden községében. Tatán és Tóvároson a pótdadóalap többségét a házadó, a bányaközségekben pedig a társulati adó jelenti. A tantiém adó mint pótdadó alap a járás területén nem játszik szerepet. A társulati adó is csak a bányaközségekben jelentős. A házadó nagyobb összegeket jelent ugyan még a bányaközségekben, ahol földadó csak kisebb mértékben van, de még ez is eltörpül a társulati adó nagy összegei mellett.

állami
A községek segélyezési alapjából egyáltalában nem szorult támogatásra 8 község. Ezekben a pótdadó kulcsa 18 %-tól (Bánkida), 75 %-ig (Kocs) mozog.

marad
A többi községek csak a községek segélyezési alapjának támogatásával tudják fenntartani magukat. Az államsegély összege 595 P (Naszály) és 11.769 P (Tardos) között mozog. Az államsegélyes községekben a pótdadó kulcsa 50,0 % (Dunaszentmiklós) és 98 % (Agostyán) között mozog. Az államsegély %-a pedig 4 % (Naszály) és 252 % (Tardos) közötti. 100 %-on felüli államsegélyre van szüksége Kecskéd, Várgesztes, Vértessomló, Vértesszőlős, Vértestolna és Tardos községeknek.

Az államsegély és pótdadó együttes %-a 18 % (Bánkida) és 282 % (Tardos) között mozog.

II. A községek vagyoni állapotának vizsgálatánál az 1935. évi

II mutató
alatt csatolt ábrán, amelyen feltüntetést nyer egyfelől a bruttó vagyon %-ában kifejezve, ami közvetve a nettó vagyont is kiténteti. 2. 126. sz. a terhelés

A bruttó vagyont terhelő tartozásokat illetően a járás községei aránylag igen jól állanak, amennyiben az említett időpontban a 26 községből 13-nak egyáltalában nem volt tartozása. Kettőnek: Naszálynak és Dadnak a tartozása nem érte el az 1000 P-t, négynek (Agostyán, Kecskéd, Gyermely és Szomor) a tartozása alatta maradt a 10.000 P-nek. Az 50 ezer pengőt csak Kocs 70.957 és Tóváros 138.375 P-vel haladták meg. *2. község haladt meg*

A nehéz hitelviszonyokkal magyarázható viszont az a körülmény, hogy a tartozások túlnyomórészt függő kölcsönből erednek. *meg*

25. §. A költségek és a terület összefüggései.

A közigazgatás költségei és a terület közötti összefüggések hasonlóan jelentkeznek, mint a szervezet és a működés közti összefüggések. A terület által igényelt sajátos külön szervezet kiadásai a költségekben is jelentkeznek, s ugyanúgy a működés többi előfeltételeinek a kiadásai is. Elegendő legyen itt csak arra gondolnunk, hogy a nagyobb területeken nagyobb úthálózat kiépítésével és karbantartásával kell számolni, ami természetesen a költségek alakulására is kihat.

Az egyes községeknek az úthálózatra fordított költségeit nagymértékben határozza meg,

1. a belterület nagysága és annak kiépítettsége,
2. az összes terület nagysága, annak tagoltsága és ezenkívül az utak jellege.

A járás területén belül a közlekedési költségek, amint láttuk csak Tatatóváros és a bányaközségek kiadásailban játszanak jelentős szerepet. Kitűnik ez abból, hogy a bányaközségek közül a legkisebb lélekszámú és aránylag kis területű Alsógallán is magasabb a közlekedésre fordított kiadások összege, mint a járás bármelyik más községében. Alsógallán is a belterületi út és járda-burkolások, valamint ezek fenntartása emeli ezt fel. A többi községet érintő közlekedési kiadásokat nagymértékben csökkenti le az a körülmény, hogy a számukra legfontosabb út az úgynevezett „bekötő” út törvényhatósági jellegűnek van nyilvánítva s

így annak költségei és fenntartása a vármegyét terhelik. Ehhez a községek ugyan hozzájárulnak, de a hozzájárulási összeg alacsony voltát tekintve, ez inkább elvi jellegű. A községi közdűlő utak karbantartását pedig a természetben lerótt közmunkával biztosítják. A vármegye a maga útépitési kötelezettségét a járás területén kifogástalanul teljesíti, mert, bekötő úttal a járás legkisebb községét Várgesztest kivéve, minden község el van látva. Várgesztes bekötő útja pedig tervbe van véve és annak kiépítésére a közel jövőben sor kerül. Ezen túlmenően is jelentős tevékenységet végzett a megye a Tarján—Tatabányai út kiépítésével, amely a hegyvidéket kapcsolja be közvetlenül a járás nagy fogyasztó központjába. Feladat itt a Kocs-Bánhidai út (a hajdani Mészárosok útja) kiépítése, ami viszont a dombvidéki magyar községeket kapcsolná be a nagy fogyasztó centrumba, valamint a Tardos—süttői út kiépítése, hogy a hegyvidék lakossága jó összeköttetést kapjon a megélhetésének egyik alapját képező dunamelléki kőbányákhoz.

Terület és a költségek egymással való összefüggése jelentkezik abban, hogy leszámítva a bányaközségeket és Tatabányát az utógiai kiadások körülbelül a község területén egyenes arányban nőnek, különösen ha az arány kiszámításánál a község területéből leszámítjuk az erdő területeket. A nagy belterületű községek leghagyásával a legnagyobb ez a költség Kocson és a legkisebb Dunaszentmiklóson.

26. §. A költségek és a népesség összefüggései.

A népesség és a költségek összefüggéseinek a vizsgálatánál foglalkozni kívánunk egyfelől a szükségletek főösszege és a népesség száma közötti összefüggésekkel, másfelől a népesség összetételének a költségekre gyakorolt hatásával.

A lélekszám és a szükségletek főösszege közötti összefüggéseket a csatolt 127. sz. ~~alatti~~ ábra mutatja. Ebből kitűnően a költségek többé-kevésbé együtt haladnak a népesség számának növekedésével. Kivételeket jelentenek ez alól azok a községek, amelyek népessége erősen heterogén vagy homogén. A heterogenitással együtt jár a költségek növekedése is, viszont a homogenitás kisebb költséget igényel. Tata, Tóváros és Tatabánya azonos lélekszámú községeknek vehetők, mert a közöttük fennálló különbségek nem nagyok. A legmagasabb lélekszámú közöttük mindenesetre Tatabánya, a legkisebb lélekszámú pedig Tóváros. A három község közül Tatabánya teljesen homogén. Tata, de még inkább Tóváros erősen heterogén. A szükségletek nagysága tekintetében pedig Tatabánya szükségletei jóval kisebbek, mint Tata, még inkább mint Tóváros szükségletei.

Érdekes változásokat idéz elő a népesség összetétele a szükséglet egyes elemeinek az alakulásában is. Ezt a 128. és 129. sz. ~~alatti csatolt~~ ábrák mutatják, amelyeken feltüntettük az egyes demográfiai tényezők szerint jellegzetes községcsoportokat, még

pedig mind az összes, mind pedig az 5.000 lélekszám alatti községekre vonatkozóan.

A legjellemzőbb eltérések a községek lélekszáma szerinti csoportosításnál észlelhetők. Az igazgatási költségek arányszáma a legnagyobb (56.6 %) az 5.000 lelken aluli községek csoportjában, ennél kisebb (51.8 %) az 5—10.000 lelkes községekben és a legkisebb (21.8 %) a 10.000 lelken felüli községben. Ennek a magyarázata abban rejlik, hogy a nagyobb lélekszámú községekben, amelyek nagyobb szervezeti egységet is képeznek, a munkamegosztás következtében aránylag kisebb az alkalmazottak száma s viszont a községgel szemben támasztott igények nagyobbak és így az igazgatás szükségletein felül jelentkező szükségletek lecsökkentik az igazgatási költségek arányát.

Csak az 5.000 lelken aluli községeket vizsgálva, ahol tehát a nagylétszámú magyar nyelvi és katolikus vallási jellegű községek adatai nem determinálják az átlagokat, már igen érdekes jelenségek figyelhetők meg. Az anyanyelvi csoportosítás szerint valamivel több az igazgatási költségek aránya a magyar jellegű községekben, mint a német, vagy a vegyes nyelvi jellegűekben. Ugyancsak nagyobb a szegényügy és népjólét céljaira fordított kiadások aránya. Ezzel szemben a német és a vegyes nyelvi jellegű községekben magasabb a tanügy és testnevelés, valamint a közművelődés és egyház céljaira fordított kiadások aránya, mint a magyar nyelvi jellegűekben.

A vallási jelleg szerinti csoportosításban valamivel kisebb az igazgatási költségek aránya a katolikus községekben, mint a protestáns, vagy vegyes vallási jellegűekben. Ugyanígy kisebb a köz- és állategészségügy céljaira fordított kiadások aránya, valamint a szegény- és népjóléti kiadásoké is. Ezzel szemben nagyobbak a kulturális és vagyongazgatási kiadások arányszámai.

A foglalkozási jelleg szerinti csoportosításban az őstermelő községekben lényegesen nagyobb az igazgatási költségek aránya, mint a vegyes foglalkozási jellegűekben. Ugyanígy nagyobb a szegényügy- és népjólét céljaira fordított kiadások aránya is. Viszont kisebbek a kulturális, közlekedési, vagyongazgatási célokra, valamint a különféle egyéb célokra fordított kiadások arányai.

A népesség és a költségek egymásközötti viszonyában még igen jelentős szerepet játszik a népesség anyagi teherbírása is, ami az államsegély kérdését hozza előtérbe. A túlnyomóan szegény vagy éppen teljesen proletárokból álló népesség képtelen a közfeladatok ellátására szükséges fedezetet közterheivel biztosítani és költségeinek biztosítására államsegélyt kell igénybe vennie. A 24. §-ban az államsegélyről közölt táblázatunk kétségtelen bizonyítékát szolgáltatta ennek.

27. §. A költségek és a szervezet összefüggései.

A költségek és a népesség összefüggéseinek a vizsgálatánál már érintettük az igazgatási költségek és a nagyobb szervezeti egységek között fennálló viszonyt, amely abban jelentkezett, hogy

88

a nagyobb szervezetű községekben az igazgatási költségek az összes költségeknek aránylag kisebb részét teszik, mint a kisebbekben. Ennek a kérdésnek a részletesebb kivizsgálását kívánjuk ezen a helyen eszközölni.

A járás községeit az igazgatási költségek összege szerint a következő sorba állíthatjuk.

1. Felsőgalla	55.049 P	(21.8 %)
2. Tatabánya	59.450 P	(43.9 %)
3. Bánhida	59.229 P	(50.1 %)
4. Tóváros	55.508 P	(26.3 %)
5. Tata	51.626 P	(51.6 %)
6. Alsógalla	16.045 P	(46.9 %)
7. Kocs	15.854 P	(48.5 %)
8. Tarján	15.119 P	(61.7 %)
9. Héreg	14.812 P	(67.9 %)
10. Környe	12.165 P	(50.8 %)
11. Gyermely	11.275 P	(77.2 %)
12. Vértesszőllős	11.242 P	(48.7 %)
13. Naszály	10.645 P	(69.5 %)
14. Dad	10.017 P	(61.8 %)
15. Oroszlány	9.542 P	(59.0 %)
16. Tardos	9.521 P	(54.2 %)
17. Szomód	8.748 P	(56.2 %)
18. Kömlőd	8.292 P	(57.1 %)
19. Kecskéd	8.195 P	(56.7 %)
20. Vértestolna	6.597 P	(57.6 %)
21. Szomor	5.775 P	(67.1 %)
22. Vértessomló	4.586 P	(42.6 %)
23. Baj	4.211 P	(45.1 %)
24. Dunaszentmiklós	3.400 P	(73.7 %)
25. Várgesztes	3.507 P	(72.1 %)
26. Agostyán	3.100 P	(51.7 %)

A fenti adatok vizsgálata egyes kivételektől (Tatabánya, Vértesszőllős, Vértessomló, Baj és Agostyán) eltekintve arra enged következtetni, hogy bár a nagyobb szervezettel rendelkező községek igazgatási költségei számszerint nagyobbak ugyan, mint a kisebbeké, az összes költségekhez viszonyított arányukban jóval alacsonyabbak. Ezenfelül az igazgatási költségek összege sem emelkedik olyan arányban, mint ahogy azt a tényleg fennálló szervezeti különbségek (alkalmazottak száma, intézmények száma és azok tartalmi kitöltése) indokolná. Az igazgatási költségek összege emelkedést mutat ugyan, de csökkenő erősséggel.

A fent említett kivételek, viszont speciális esetek, amelyek könnyen magyarázhatók. Tatabánya igazgatási költségeiben bent foglaltatik a másik három bányaközséggel közösen fenntartott bejelentő hivatal szükséglete is, ez magyarázza meg igazgatási költségeinek magas voltát. Ezenkívül több olyan létesítményről, amelyet a községnek kellene fenntartania (járványkórház, kisdudavás, stb.), a MÁK saját maga gondoskodik, mert ez olcsóbb megoldás számára, mintha azt a községi pótdából a község létesítené. Vértesszőllősön az iskolai kiadások (rk. tanítók helyi készpénzjavadalmát és nyugdíjintézeti járulékait a község fizeti) emelik fel a költségvetési főösszeget és szállítják le az igazgatási költségek arányát. Vértessomlón ugyanez, valamint az egyházi

kiadások változtatják meg az arányokat. Bajon és Agostyánon szintén az iskolai kiadások, valamint a vadászati haszonbér szétosztás okozzák a változásokat.

Magának a jelenségnek az okát abban kell keresnünk, hogy a nagyobb és heterogénebb lélekszám maga után vonja a népesség részéről a közigazgatással szemben támasztott igények növekedését. Ennek kielégítése az anyagi erőföllet következtében nehézségbe nem ütközik. A már említett munkamegosztás következtében pedig a nagyobb szervezet fenntartása aránylag kisebb összeget igényel. Ennek folyományaképpen a nagyobb anyagi erőföllet új közszolgáltatások nyújtására, vagy pedig tartalmi tökéletesítésére fordítható, ami viszont az egyéb célú kiadásokat növeli meg s ennek következtében az igazgatási költségek arányát szállítja le. S így azokban a közületekben, amelyeknek az anyagi ereje megvan, a nagyobb szervezet fenntartása aránylag olcsóbb s a közönség számára gazdaságosabb és eredményesebb, mint a kisebb anyagi erővel rendelkező községek minimális szervezetének a fenntartása.

Ezért mindenkor esetenkénti mérlegelés kérdése az, ami egyébként a költségek és szervezet összefüggéseinek az alapvető problémája, hogy ezek a költségek gazdaságos és eredményes befektetések-e? Vagyis a szervezet fenntartása indokolt-e vagy sem? Így pl. Tata és Tóváros egyesítése mellett az egyik erős érv volt az igazgatási költségek aránylagos csökkenése.

28. §. A költségek és a működés összefüggései.

A közigazgatási szervezet a működésben hatályosul. A szervezet fenntartásának költségeit az adófizető állampolgárok elsősorban azért vállalják és fizetik, hogy ez ügyes-bajos dolgaikat pontosan és lelkiismeretesen, azonkívül gazdaságosan és eredményesen végezze el s a rendelkezésére bocsátott fedezetből olyan létesítményeket hozzon létre és tartson fenn, amelyek az adófizetők életét megkönnyíteni és a közösségi élet kapcsán felmerülő problémáikat megoldani alkalmasak. A közigazgatás költségei tehát részben a működést kifejtő szervezet fenntartási költségeiből, részben pedig a szervezet tevékenységének, működésének a biztosításából állanak elő.

A közigazgatás szervezetét és működését akkor mondhatjuk gazdaságosnak és eredményesnek, ha a rendelkezésre álló adottságok (a közigazgatás alapjai) és lehetőségek (beállítható szervezet és költségek) közepette megfelelő eredményeket tud elérni és ezeknek az elérése nem kerül aránytalan idő-, tőke- és munkaidőbe.

Ennek a megállapítása szükségessé teszi a közigazgatási eredmények mérését és azoknak az említett adottságokkal és lehetőségekkel való egybevetését.

Az eredményességvizsgálat, vagyis az elért eredmények mérése, a magángazdaságból indult ki (Taylor, Ford, Hoover, Fayol).

ahol azonban tekintettel az egyes szervezeti egységek által végzett termelésre, vagy termelt javaknak az értékesítésére ez aránylag könnyen eszközölhető, mert pontosan meghatározható mennyiségekről, illetve azok csoportjairól van szó. A közigazgatási munka és eredmények azonban nemcsak materiális mennyiségek, hanem spirituális jelenségek is és éppen ezért a minden mérésnek alapját képező mérőeszközök, illetve összehasonlítási alapul szolgáló standardok megállapításának teljes pontossága elérhetetlen. Ezenkívül a közigazgatási tények, amint ezt jelen tanulmányunk során is elégszer láthattuk, olyan bonyolult és komplex tényezők eredményei, amelyeknek a mérése, illetve közös nevezőre hozása mai ismereteink alapján még majdnem lehetetlennek látszik. Kísérletek erre a mérésre kétségkívül történtek. Ezek közül a legjelentősebb az egészségügyi jelzőszámok (indices de santé) útján való meghatározása egy megállapított közület egészségügyi viszonyainak és ezzel összehasonlítási alap teremtése különböző közületek között.¹

Jegyzet

¹ K. Stouman—Petres: Egészségügyi jelzőszámok egy magyarországi falusi körzet egészségügyi felvételében. Bp. 1938. Ath. 8. r. 48 old., továbbá az itt idézett: K. Stouman and I. S. Falk: Health indices: A study of objective indices of health in relation to environment and sanitation. Quaterly Bulletin of the Health Organisation of the League of Nations. 1936. 5. kötet., 901—1081 old.

A fent idézett tanulmányban ezeknek a kérdéseknek a jellemzésére kérdésenkint különböző számú jellemző adatot közöltek. Az adatokat részint abszolút számokban, részint pedig különböző átlagokban és viszonyszámokban adták meg. A jelzőszámokból általános jellemzéssel vonták le a közsület közegészségügyi helyzetét. Összesített indexek azonban nem szerepelnek. S így összesen 115, illetve 68 fontosabb jelzőszámmal mutatják be a helyzetet. A jelzőszámok száma és neve a vizsgált közsület összetétele szerint változik (városi, falusi körzetek stb).

Ez a rendszer a közegészségügyi vizsgálatok során kétségkívül használható. Közigazgatási vizsgálatokra való alkalmazása azonban megfontolandó, bár szempontjai feltétlenül figyelembeveendőek.

A rendszer lényege az, hogy egyes jellemzőnek talált sorokat, illetve adatokat közöl a vizsgálat alá vett közsületről. S mivel a jellemző sorok és adatok nem kategórikusan kiválasztott tényekre vonatkoznak s azok változtathatók a tapasztalás szerint, nyitva hagyja a további fejlődésnek az útját is.

Speciális közegészségügyi beállítottságánál fogva azonban, bár hozza az adottságokat és a lehetőségeket is, azokat a végzett munkával korrelációba nem helyezi és megelégszik a puszta tényközléssel. Szerintünk a munka külön is vizsgálandó. Az adottságok és lehetőségek adják azután annak a magyarázatát, hogy a munka a körülmények között elégséges volt-e, vagy nem.

Tanulmányunkat alapulvéve a közigazgatás munkáját a következő csoportokba foglalhatjuk:

1. Az aktaszerű tevékenységgel megfogható munka. Ezt a szervezet és a működés összefüggéseinek vizsgálatánál az általunk megállapított munkateher-számításokból próbáltuk közös nevezőre hozni.

2. A közönség szolgálatára hivatott községi intézmények létrehozásával és fenntartásával kifejezett munka.

3. A közigazgatási tisztviselők ú. n. közigazgatásonkívüli munkája (társadalmi tevékenység, falufejlesztés a szorosan vett közigazgatási munkán kívül).

ad 1. Az egyes jegyzői irodák munkatehét egybevetve a közigazgatás költségeivel az alanti táblázatot közöljük.

A munkateher nagyságrendjében közölt adataink arra engednek következtetni, hogy bár egyes kivételektől eltekintve a munkateher és a költségek nagyságrendje azonos a köztük lévő viszonyt jelző számok: az egy munkaegységre eső költségek között jelentős eltérések vannak. Ebből a szempontból a községeket a következőképpen csoportosíthatjuk:

a) Azok a községek, amelyekben a munkateher egységére eső költség a 2 P-öt meghaladja. Ezek Felsőgalla, Tatabánya, Bánhida, Alsógalla, Tóváros és Tata. Vagyis a bányaközségek és Tatabánya. Egyben a járás legnagyobb községei és az ezekhez csatlakozó és a bányaközségekkel többé-kevésbé azonos közigazgatási életformát élő Alsógalla.

Jegyzőség	munkateher	összes kiadás a zárszámadás szerint a rendes kezelésben	egy munkaegység- re esik Pengő
Tóváros	58.550	126.745	2.16
Felsőgalla	56.605	243.047	4.29
Bánhida	49.572	150.982	2.64
Tata	48.288	102.204	2.12
Kocs	51.485	52.785	1.04
Tatabánya	50.551	89.885	2.96
Dad	26.192	16.204	0.61
Gyermely	25.524	59.115	1.54
Környe	21.709	25.881	1.10
Tardos	21.615	28.292	1.51
Tarján	21.018	24.510	1.17
Szomód	20.211	20.172	1.00
Baj	19.499	15.557	0.79
Naszály	17.870	15.504	0.86
Vértesszöllős	17.290	25.092	1.54
Oroszlány	14.546	15.845	1.09
Alsógalla	14.467	54.165	2.56
Kecskéd	14.530	19.010	1.35
Héreg	15.861	21.856	1.58
Kömlőd	12.864	14.515	1.15
Vértessomló	7.452	10.755	1.45

b) Azok a jegyzőségek, amelyekben a munkateher egységére eső költség 1.0—2.0 P között van. Ezek: Héreg, Gyermely, Vértessomló, Vértesszöllős, Kecskéd, Tardos, Tarján, Kömlőd, Környe, Oroszlány, Kocs és Szomód. Érdekes, hogy Baj kivételével, minden körjegyzőség ebbe a csoportba esik.

c) Azok a jegyzőségek, amelyekben a munkateher egységére eső költség az 1.0 P-öt sem éri el. Ezek: Naszály, Baj és Dad.

Ha ezeket a községcsoportokat általában a munkateher és a költség közötti viszonyt közelebbi vizsgálat alá vesszük, azt látjuk, hogy azokban a községekben, amelyekben a munkateher egységére aránylag nagyobb költség esik, ez az emelkedés nem a drágábban történő igazgatás számlájára irandó, hanem arra a körülményre, hogy a munkateherrel ki nem fejezhető közigazgatási szolgáltatások ezekben a községekben magasabb értékűek. A járási összesítésben a munkateher 543.059 egység, a rendes kezelés zárszámadási eredményeiben az összes kiadás 1.031.769 P, vagyis járási átlagban a munkateher egységére 1.90 P költség esik. Ez az egyes községek adataival egybevetve arra mutathat, hogy a járás átlagában is a közigazgatási szolgáltatások aránylag magasak, amit egyéb ténybeli ismereteink alapján nyugodtan aláíratunk.

ad 2. Már előző adataink is arra mutatnak, hogy közönség szolgálatára hivatott intézmények és létesítmények aránylag milyen hatással vannak a közigazgatás költségeire. Ezeket az intézményeket és létesítményeket a legcélszerűbben az előbbi hármas községcsoportosítás szerint tárgyalhatjuk.

a) A *bányaközségek* és *Tatatóváros*. Mind a hat községben van a szükségleteknek megfelelő, villanyárammal biztosított köz-

világítás; anya- és csecsemőgondozás, jelentős leventefelszerelés, szegénysorsú betegek ápolásának biztosítása, közsegélyre szorulóknak jelentős egyénekenkénti segélyezése. Alsógalla kivételével jelentős tűzoltófelszerelés,¹ utca és téröntözés, helybenlakó községi orvos,² piactér,³ óvoda,⁴ jelentős járda- és útfenntartás,⁵ hídmérleg. (A hídmérleg Tatabányán a MÁK-é.) iparostanonciskola.⁶ Tata kivételével a községi alkalmazottaknak rendszeres mellékjárandóságai vannak. Tatán a községi alkalmazottak egyszeri segélyezésével oldották meg ezt a kérdést. Tatabánya és Tata kivételével jelentős mértékben járulnak hozzá a népoktatás költségeihez. Tatabánya és Alsógalla kivételével szegényházat tartanak fenn. A bányaközségekben van közösen szervezett bejelentő hivatal. Ugyanitt a helyi rendészeti feladatokat a községek által alkalmazott hivatásos éjjeliőrök látják el.⁷ Ezek száma Felsőgallán és Tatabányán 12—12, Bánhidán 8, Alsógallán 2. Bánhida kivételével vízvezetékük van. A vízmű a MÁK-é. Felső- és Alsógallán idegen telkek is bevannak kötve. A községek nagyban veszik a vizet.

Tata és Tóváros már az egyesítés előtt is közösen tudógondozót tartottak fenn. Mindketten hozzájárulnak a tatai piarista gimnázium, a tóvárosi községi polgári leányiskola és a mentőállomás fenntartásához. A fent jelzett intézményekből is többet közösen tartottak fenn. (Anya- és csecsemővédő, tűzőrség, utcaöntözés). Mindkettőnek voltak fürdőügyi kiadásai, községi rendőrségre.

Tóvárosnak a fent felsoroltakon kívül van szemétfuvarozása, homokbányája, jelentős összegeket fizetett ki helyben székelő állami szervek lakbérének biztosítására. Van ravatalozó helyisége. Tatán fertőtlenítő berendezés.

Felsőgallának, Tatán és Tóvároson közbúgóhíd van, a felsőgallai sertésvágásra is berendezve. Felsőgallán és Tatán a politikai község gondoskodott a köztenyésztés céljait szolgáló apaállatokról. Felsőgalla és Tóváros külön fogyasztási adókezelővel kezeltették a fogyasztási adókat. Bánhidán és Alsógallán a párbért a politikai község fizeti. Bánhida kellőképpen gondoskodik a bányatelep hozzátartozó része, mint külterületi lakott hely igazgatásáról. Felsőgalla községi polgári fiú- és leányiskolát tart fenn. Bánhidának saját községi állatorvosa van.

b) A második csoportba tartozó jegyzőségeket nagyközségek és körjegyzőségek alcsoportjára bontva tárgyaljuk:

aa) Nagyközségek. Héregén: postaküldönc. *Vértessomlón:* óvoda, jelentős népiskolai hozzájárulás, postaküldönc. *Vértesszöllősen* hivatásos éjjeli őr, jelentős népiskolai hozzájárulás mellékjárandóság, postaküldönc, egyházi hozzájárulás. *Tarjánon* tenyészállattartás, óvodahozzájárulás, mellékjárandóság. *Kömlődön* hivatásos éjjeli őr, tenyészállattartás, népiskolai hozzájárulás.

¹ Tatabányán a MÁK-é.

² Alsógalla a bánhidai körorvoshoz van beosztva.

³ Tatabányán a MÁK-é.

⁴ Tatabányán társulati (MÁK).

⁵ Tatabányán ezt a MÁK teljesíti.

⁶ Tatabányán az általános irányú iparostanonciskolaként működő szénipari iskola fenntartója a MÁK.

⁷ V. ö. 12. §.

lás jelentős egyénekenkénti segélyezés, anya- és csecsemővédelmi hozzájárulás. *Környén* hivatásos éjjeli őr, óvoda, népiskolai hozzájárulás, jelentős egyénekenkénti segélyezés. *Kocson* hivatásos éjjeli őr, óvoda, jelentős egyénekenkénti segélyezés anya- és csecsemővédelmi hozzájárulás, mellékjárandóság és a vizsgált évben kútfúrás költsége a rendes kezelés keretein belül biztosítva. *Oroszlányon* hivatásos éjjeli őr, óvoda, jelentősebb szegénységélyezés.

bb) Körjegyzőségek: *Gyermely (Szomor)* a két község önálló orvosi kört alkot. Gyermelyen jelentős egyénekenkénti segélyezés és útkarbantartás. Szomoron óvoda. *Kecskéd (Várgesztes)* Kecskéden tenyészállattartás, óvoda. Várgesztesen párbér, postaküldönc. *Tardos (Vértestolna)* mindkét községben postaküldönc, új kútfúrás. Tardoson párbér, községi jegyző rendkívüli (1000 P-ös) segélye. Vértestolnán egyházi hozzájárulás, jelentős tűzrendészeti beruházás a rendes kezelés keretein belül. *Szomód (Dunaszentmiklós)* mindkét községben postaküldönc. Szomódon közvilágítás, útkarbantartás és jelentős szegénységélyezés.

c) A harmadik csoport községei közül *Naszályon* postaküldönc, egyházközségi hozzájárulás és jelentősebb tűzrendészeti beruházás. *Dadon* hivatásos éjjeli őr, párbér, községi alkalmazottak egyszeri segélye és útjavítási költség. A körjegyzőségben *Baj (Agostyán)* Bajon óvoda, közvilágítás, postaküldönc; Agostyánon tenyészállattartás.

ad 5. A községi jegyző munkájából a legnehezebben megfogható rész az ú. n. közigazgatáson kívüli munka. Részvétel a falu társadalmi életének a vezetésében. A jegyzői kar egyes községekben ezt a munkát is nagyon szépen végzi. Szövetkezetek, s egyéb közintézmények létesítése fűződik egy-egy vezető-jegyző nevéhez. s közigazgatási munkája egybeforrva a faluvezetési munkával szépen viszi előre az általa vezetett községet. Természetesen ez nem minden községben van meg egyformán. Ebben a munkában azonban nagy feladatok esnek a járási főszolgabíróra is, akinek a községekkel szemben való hatásköre nem szorítható a közigazgatásra, hanem a közigazgatáson kívüli munkakörben is rendkívül sok függ az ő kezdeményezésétől. Így a járás élén tanulmányunk idején állt főszolgabíró sokat dolgozott és kiváló eredményeket ért el a sport minden ágának, s főleg a céllövészetnek a fejlesztésében (sportpályák építése, versenyek rendezése, díjak kitűzése útján) a járás számos községében, a járás székhelyén pedig az idegenforgalom fejlesztésében.

A közigazgatáson kívüli munka területe az, ahol a jegyzők és a főszolgabíró nem a közhatalommal, hanem személyes befolyással érhetnek csak el eredményeket. Minél nagyobb hatalmassággal kerülnek tehát szembe, annál nehezebb az eredményeket elérni. Egy hitbizomány urával, vagy a MÁK elnökével szemben tehát a járási, vagy községi, közigazgatáson kívüli célok eléréséhez is rendszerint a járásnál magasabb tényezők befolyására van szükség. Sokszor a vármegye (főispán, alispán) befolyása sem elég, ha az érdeklődésük meg is van. Így adódik annak a szükségessége, hogy helyi kérdések megoldására a központi államhatalomnak is legyen érkezése.